

Boer en vakmanschap

**Landbouw en ambachten in West-Vlaanderen
(1750-2025)**

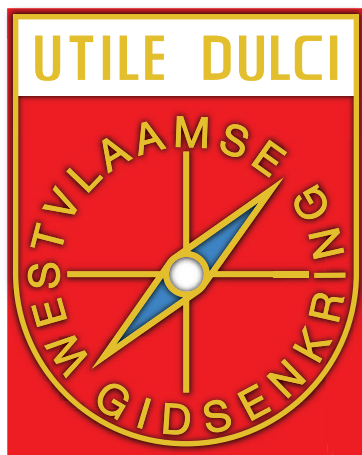
Brecht Demasure

Jaarboek 2024. Koninklijke West-Vlaamse Gidsenkring FV

Inhoudstafel

Voorwoord.....	5
1 Landbouw in West-Vlaanderen.....	7
1.1 De wortels van de West-Vlaamse landbouw.....	7
1.2 Een traditionele landbouw (1830-1890).....	8
1.3 Landbouw in transitie (1890-1950).....	9
1.4 Onderdeel van de voedselketen (na 1950).....	12
1.5 Toekomst van de boerenstiel.....	16
1.6 Iconen van de West-Vlaamse landbouw.....	17
2 Infrastructuur en vlasnijverheid in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen in drie etappes.....	25
2.1 Crisis, rurale samenleving en huisnijverheid (1840-1890).....	25
2.2 Doorgedreven mechanisatie en industrialisatie (1890-1945).....	28
2.3 Industriële expansie en doorbraak van de dienstensector (1945-1970).....	31
3 Diepvriesgroenten uit Midden-West-Vlaanderen, een succesverhaal in het kort.....	35
3.1 Ontstaan en ontwikkeling van de Belgische diepvriesindustrie.....	35
3.2 Ontwikkeling van diepvriesgroenten in Midden-West-Vlaanderen.....	36
3.3 Flanders Vegetable Valley.....	37
3.4 Expansie van de sector.....	40
4 Hoeves in de Oudlandpolder.....	42
4.1 Typische opbouw.....	42
4.2 Historische boerderijen.....	44
4.3 Enkele hoeves uitgelicht.....	46
5 Bosbouw in Noord-West-Vlaanderen.....	51
5.1 Wat voorafging.....	52
5.2 Ontwikkelingen vanaf het einde van de achttiende eeuw.....	53
5.3 Ingrijpende evoluties (ca. 1870 – 1945).....	57
5.4 Recente ontwikkelingen (1945 – vandaag).....	60
6 Uniek herderserfgoed in de Zwinstreek: de kavane.....	66
6.1 Herders in de Zwinstreek in vogelvlucht.....	66
6.2 Meer dan een slaappleaats.....	68
6.3 De kavane in de Collectie Bulskampveld.....	69
6.4 Een bijzonder erfgoedobject.....	72
6.5 Blick op de toekomst.....	74
7 De gyproc van 1925. Het ambacht van het lattenklieven.....	75
7.1 Uit het oog, uit het hart?.....	75
7.2 Oude fundamenten.....	76
7.3 De ijverige lattenklieverij.....	79
7.4 Lattenklieven als metier.....	81
7.5 De mens achter de lattenkliever.....	84
7.6 Lattenklieven vandaag.....	86
8 Het wiel draait voort. Familiale opvolging bij de West-Vlaamse wagenmaker (1750-1970).....	89
8.1 Naamgeving.....	90
8.2 Opleiding tot wagenmaker.....	91
8.3 Enkele wagenmakersfamilies uitgelicht.....	93
8.4 Families en reconversie.....	98
9 Bibliografie.....	100
10 Overzicht gepubliceerde jaarboeken.....	102

Voorwoord

Voor u ligt het 36ste jaarboek van de Koninklijke West-Vlaamse Gidsenkring. Het draagt de titel “Boer en vakmanschap. Landbouw en ambachten in West-Vlaanderen (1750-2025)”.

Elk jaar opnieuw – en dit sedert 1988 – publiceert de West-Vlaamse Gidsenkring een jaarboek over een onderwerp met betrekking tot het echte karakter van onze provincie en de echte geaardheid van de West-Vlamingen. Dit kan gaan over onze helden uit het verleden of over ingrijpende historische gebeurtenissen die het gezicht van West-Vlaanderen hielpen vormgeven. De West-Vlaamse Gidsenkring beschouwt het tot zijn taak om het huidige kunstpatrimonium en het erfgoed van West-Vlaanderen elk jaar in de kijker te plaatsen. Onze jaarlijkse publicatie draagt ertoe bij om geïnteresseerden te informeren en te sensibiliseren. Dit jaar beoogt het jaarboek om een overzicht te bieden op het rijke landbouw- en ambachtenverleden van de provincie West-Vlaanderen.

Agrarisch erfgoed in West-Vlaanderen is bijzonder om verschillende redenen, zowel op historisch, cultureel als landschappelijk vlak. Het gebied is rijk aan eeuwenoude boerderijen die een belangrijk deel van het landelijke leven en de landbouwtradities weerspiegelen. De provincie heeft een gevarieerd landschap, van de Polders aan de kust tot het heuvelachtige West-Vlaamse Heuvelland, wat verschillende teelten en technieken met zich meebrengt. De regionale identiteit biedt een inzicht hoe de landbouw niet alleen het landschap, maar ook de sociale structuren en het leven van mensen vormde. Die combinatie biedt een rijk venster op het verleden van de landbouw in West-Vlaanderen.

Voor het jaarboek 2024 deed de Koninklijke West-Vlaamse Gidsenkring beroep op Brecht Demasure. Brecht (°Roeselare, 1987) studeerde in 2009 af aan de KU Leuven als Master in de

Geschiedenis. Datzelfde jaar ging hij aan de slag als projectmedewerker bij het Centrum Agrarische Geschiedenis (vzw CAG), het kenniscentrum

voor agrarisch erfgoed in Vlaanderen. Sinds 2018 is Brecht bij CAG collectiebeheerder van de Collectie Bulskampveld, een erfgoedcollectie van landbouw en ambachten. Hij is verantwoordelijk voor het onderzoek en het behoud en beheer van ruim 8500 erfgoedobjecten, waaronder enkele topstukken. Zijn onderzoeksinteresse gaat uit naar landbouwgeschiedenis in het algemeen en naar regionale en lokale geschiedenis in West-Vlaanderen in het bijzonder. Daarover publiceerde hij reeds diverse bijdragen waarvan een aantal in bewerkte versie in dit jaarboek zijn opgenomen.

Het jaarboek raakt diverse onderwerpen aan uit de West-Vlaamse landbouw- en ambachtengeschiedenis. Het eerste hoofdstuk vertelt enerzijds chronologisch en anderzijds thematisch het verhaal van de landbouw in West-Vlaanderen van de voorbije 200 jaar. Vele herkenbare zaken komen terug. In de volgende hoofdstukken komen verschillende thema's aan bod, verspreid over diverse regio's van West-Vlaanderen: vlasnijverheid in de Mandel- en Leiestreek, diepvriesgroentesector in de regio Roeselare, hoevebouw in de Oudlandpolder en bosbouw in Noord-West-Vlaanderen. De resterende hoofdstukken belichten een specifiek ambacht: herder, lattenkliever en wagenmaker, telkens vanuit West-Vlaams oogpunt.

Mijn bijzondere dank uit naar auteur Brecht Demasure, correctoren Fernand Rambour en André Gysel, bestuurslid Carine Huûghe voor haar werk achter de schermen, bestuurslid Caroline De Vreese die het mogelijk maakte om ons kennis te laten maken met Reo Veiling, Drukkerij Verduyn uit Roeselare die een prachtig werk afgeleverd heeft, alle bestuurders van de provinciale koepel voor hun jarenlange inzet en geestdrift, en last but not least de gidsen van de Roeselaarse Gidsenkring Mandeldal voor de puike rondleiding in Reo Veiling.

In de voorbije jaren zijn vele aspecten van het West-Vlaamse verleden en heden in onze jaarboeken aan bod gekomen. Achteraan in het boek vindt u een overzicht van de gepubliceerde werken sedert 1988. Volgend jaar verschijnt er opnieuw een gelijkaardig jaarboek. Hopelijk blijft elk jaarboek getuigen van de harmonieuze samenwerking tussen de acht afdelingen van de Koninklijke West-Vlaamse Gidsenkring.

Dirk Verstraete
Voorzitter

1 Landbouw in West-Vlaanderen

Door zijn unieke ligging – grenzend aan Frankrijk, Nederland én de Noordzee – neemt West-Vlaanderen een aparte plaats in de Belgische landbouw in. Het gebied is tot op vandaag bekend als ‘landbouwprovincie’. Onder meer de perifere ligging ten opzichte van het centrum van het land en de diversiteit in bodemtypes zorgden ervoor dat West-Vlaanderen meer dan andere streken zijn landbouwkarakter behield.¹ De economische betekenis van zowel de landbouw en als van de toeleverende en verwerkende bedrijven is tot op vandaag groot. Afhankelijk van de indicator staat 9% tot 10,5% van de West-Vlaamse economie in een directe of indirecte relatie met de land- en tuinbouw.

In deze inleidende bijdrage komt de achtergrond van de landbouw aan bod. De eerste hoofdstukken handelen over de geschiedenis van de sector in West-Vlaanderen. In het laatste hoofdstuk worden enkele ‘iconen van de West-Vlaamse landbouw’ gepresenteerd. Iconen zijn sectoren, fenomenen, personen, gebeurtenissen... die de West-Vlaamse landbouw vorm gaven tot wat het vandaag is.

1.1 De wortels van de West-Vlaamse landbouw

West-Vlaanderen is landbouw

Het landbouwareaal bepaalde het uitzicht van de kustprovincie. Volgens de landbouwtelling van 1846 werd 303.282 hectare of bijna 94% van de beschikbare gronden in de kustprovincie voor de landbouw aangewend. In 1975 was dit nog steeds 71%. Net zoals in de rest van het land kwam het landbouwareaal in West-Vlaanderen op het einde van de twintigste eeuw onder druk te staan. In 2015 was er 200.205 hectare beschikbaar voor landbouw. De landbouwgronden werden onteigend voor de aanleg van woningen, bedrijventerreinen, verkeersinfrastructuur, openbare nutsvoorzieningen en natuurinrichtingen. De intensief beoefende landbouw was en is nog steeds grotendeels exportgericht. De provincie ligt

dichtbij belangrijke verbruikscentra zoals Engeland, Frankrijk, Nederland en het Belgische binnenland.

Landbouwareaal in West-Vlaanderen (1846-2022)

	Oppervlakte (in ha)	Aandeel in de kadastrale oppervlakte (in %)
1846	303.282	93,7
1910	291.729	90,2
1950	244.334	75,5
1970	229.508	73,2
1975	222.863	71,1
2015	200.205	63,9
2022	202.388	64,3

Bron: Landbouwtellingen NIS 1846 en 1910. Dossier Landbouw in West-Vlaanderen, in: *West-Vlaanderen Werkt*, 22 (1980), p. 158. Landbouwcijfers Statbel 2015 en 2022. Eigen verwerking. In de jaren 1960 werden Komen-Waasten en Moeskroen (met deelgemeenten) naar Wallonië overgeheveld.

De ontlede bodem

In West-Vlaanderen zijn er vier grote bodemstreken. De zones zijn evenwel niet strikt afgelijnd en lopen door elkaar.² Vooreerst zijn er de Polders. Die zijn ontstaan door afzettingen van zand en klei. De oppervlaktelaag bestaat bijna uitsluitend uit zware kleigrond. De poldergronden zijn vanaf de middeleeuwen gewonnen op het land dat steeds door de zee overspoeld werd. De dikke kleigrond kan goed kalium, magnesium en calcium vasthouden. Onder meer hierdoor is de bodem van de Polders heel vruchtbaar. Veel geteelde gewassen zijn tarwe, brouwergerst, suikerbieten, aardappelen en vanaf 1950 ook maïs. De polderweiden nemen ongeveer de helft van de landbouwoppervlakte in en liggen op de laagste, natste en zwaarste gronden. Melk- en rundveebedrijven zijn prominent aanwezig in de Polders.

Rondom Brugge en Torhout situeert zich de Zandstreek. Het is de regio met de laagste vruchtbaarheid in West-Vlaanderen. Door de eeuwen heen maakten de boeren het gebied geschikt voor landbouw. Rogge, haver en aardappelen vormden tot de jaren 1960 de hoofdbrok van de akkerbouw. Nadien ontwikkelde zich op die armere gronden ook een intensieve veehouderij: varkens, pluimvee en rundvee. Naast grasland is er veel maïsteelt. Rond

¹ Puype J., *De ridders van de West-Vlaamse tafel. Kroniek van succesvolle ondernemen*, Leuven, 2002, p. 144-150.

² Zwaenepoel M. en Vanhove N., *De landbouw in West-Vlaanderen. Een economische en sociografische analyse* (WES), Brugge, 1965, p. 14-15.

Oedelem en Beernem zijn er van oudsher enkele boomkwekerijen. De omgeving van Brugge is een centrum voor sierteelt.

Ten zuiden van de Zandstreek ligt de vlakke en vruchtbare Zandleemstreek. Lange tijd domineerden graangewassen het zandleemgebied. Nijverheidsgewassen zoals vlas, cichorei, hop en tabak namen er een bijzondere plaats in. Vanaf de jaren 1960 maakte de groenteteelt, zowel in de openlucht als in serres, een grote sprong voorwaarts. Roeselare profileerde zich als spil van de tuinbouwsector in West-Vlaanderen. Meestal combineren boeren de groenteteelt met intensieve veehouderij.

Het meest zuidelijke deel van West-Vlaanderen – de West-Vlaamse heuvels en de regio rond Kortrijk – bestaat uit leemgronden. De Leemstreek heeft een vrij zware grondstructuur die bijzonder geschikt is voor akkerbouw zoals graan, aardappelen en suikerbieten. Sommige gronden zijn echter moeilijk te bewerken omdat ze te nat of te erosiegevoelig zijn door de hellingen. Die gronden gebruiken boeren als weilanden. Op de akkerbouwbedrijven is daarom vaak vleesvee te vinden.

1.2 Een traditionele landbouw (1830-1890)

Landbouw op z'n tandvlees

Typerend en een constante voor de landbouwstructuur van West-Vlaanderen was de beperkte oppervlakte van het agrarische bedrijf. In 1812 beschikte 60% van de bedrijven over slechts 1 hectare grond. Een aandeel dat later zou toenemen. De kleine bedrijven konden amper in het eigen levensonderhoud voorzien. Alle bedrijven waren gemengd: zowel akkerbouw als veeteelt waren nodig in de landbouwuitbating. Op de velden groeiden van oudsher graangewassen zoals tarwe en rogge, en sinds de achttiende eeuw ook aardappelen. Aanvullend was er ruimte voor hooiland, nijverheidsgewassen zoals vlas, hop en koolzaad en voedergewassen zoals klaver en erwten. Het vee leverde vlees en zuivelproducten maar diende vooral voor trekkracht en mestproductie. Het rood West-Vlaamse rund was de regionale variant bij uitstek.

In de periode 1840-1850 mislukte de aardappeloogst volledig. Ter illustratie een aardappelpootmachine getrokken door een paard in Sint-Michiels-Brugge, 1991. Collectie Bulskampveld – CAG (<https://cagnet.be/item/B00016065>)

Tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw bereikte de Vlaamse landbouw zijn limieten, met een dieptepunt in 1845-1850.³ De combinatie van de aanhoudende bevolkingsgroei, extreme grondversnippering en hoge pachtprizen vereiste een steeds hogere opbrengst en diversificatie van teelten en gewassen. Kleine boeren zochten een aanvullend inkomen in niet-agrarische activiteiten. Veel keuterboeren in West-Vlaanderen hadden zich op de ambachtelijke linnennijverheid gericht. Maar de opkomst van het Engelse mechanisch gesponnen en geweven linnen maakte de marges heel klein.

Het wankele evenwicht tussen de snel groeiende bevolking en de voedselproductie raakte in de jaren 1840 volledig verstoord door verschillende misoogsten. De strenge winter van 1844-1845 vernielde een groot deel van de ingezaaide velden. In 1845 mislukte de aardappelteelt volledig. In poldergemeente Zuienkerke bijvoorbeeld bedroeg de aardappeloogst amper 5% ten opzichte van een 'normaal' jaar. De regio rond Tielt was het zwaarst getroffen. In 1846 mislukte de roggeoogst, het voornaamste basisvoedsel. De voedselprijzen op de markt verdubbelden. Door het falen van de aardappel- en de graanoogst, die doorgaans goed was voor 80% van het menu, brak in Vlaanderen een grote hongersnood uit. Een derde tot de helft van de Vlaamse bevolking was veroordeeld tot de bedelstaf. Door de algemene uitputting kregen tyfus en cholera vrij spel. Samen met slechte hygiënische

³ Devogelaere J., *De slechte jaren 1840-1850 in het arrondissement Roeselare-Tielt, Roeselare, 1982*, p. 5-6.

omstandigheden zorgde dit voor ongewoon hoge sterftcijfers. De regio Tielt bijvoorbeeld kende daardoor meer dan vijftig jaar een demografische stilstand.

De Belgische overheid reageerde relatief snel op de misoogsten. Al in september 1845 stimuleerde ze de vrije invoer van granen en verbood ze de uitvoer van aardappelen. De overheid zag in dat de Belgische landbouwproductie, zelfs in normale omstandigheden, niet langer aan de stijgende binnenlandse behoeften kon voldoen.⁴ Ze promoveerde daarom het ontginnen van de resterende woeste gronden. Vooral in noordelijk West-Vlaanderen waren nog dergelijke gebieden te vinden. De overheid hield ook meer toezicht op de landbouwsector. Zo organiseerde ze vanaf 1846 om de tien jaar een grote landbouwtelling.

Een uitweg voor West-Vlaanderen?

De West-Vlaamse landbouw kwam na de crisis van het midden van de negentiende eeuw in een moeilijke situatie terecht. Dit kwam in essentie door een verdere opdeling van de boerenbedrijven, wat resulteerde in een groeiend aantal kleine pachtbedrijven en stijgende pachtprijzen. De grondversnippering was het grootst op de arme zandgronden. Op de vruchtbare poldergronden langs de kust daarentegen waren er diverse grote, marktgerichte landbouwbedrijven. Die deden frequent een beroep op landarbeiders.

In een poging om uit de ellende te geraken, legden steeds meer keuterboeren uit de Leiestreek zich toe op de be- en verwerking van vlas in plaats van op de gewone teelt. De landbouwer-wever evolueerde geleidelijk naar een gespecialiseerde vlasser. Vooral vanaf 1860 kende de vlasnijverheid langs de Leie een sterke groei. Door de Amerikaanse burgeroorlog konden Engelse textielabrikanten niet langer een beroep doen op katoen. Het 'Vlaamse' vlas, dat ze beschouwden als het beste ter wereld, vonden ze een ideaal vervangproduct. In het laatste kwart van de negentiende eeuw was de Leie haar lokale belang ontgroeid.

Een nieuwe landbouwcrisis

Vanaf de jaren 1860 herpakte de landbouwsector zich langzaam. De oogsten vielen beter mee en de boeren profiteerden van de hoge prijzen voor akkerbouw- en dierlijke producten. Toch waren de winsten relatief: de grond- en pachtprijzen stegen mee door de landhonger en wedijver van de boeren. Zolang de graanprijzen in de lift zaten, slaagden de boeren erin om hun pachten te betalen.

Vanaf de jaren 1870 kwam er een rem op de agrarische expansie. De graanprijs zakte snel door de massale import van goedkope Amerikaanse en Russische tarwe, de zogenaamde Agricultural Invasion.⁵ Door de grote percelen, de vroege landbouwmechanisatie, het uitgebouwde infrastructuurnetwerk en de introductie van stoomschepen leverden de Verenigde Staten en de andere overzeese gebieden een veel goedkoper en kwalitatief beter product af. Naarmate de invoer toenam, daalden hier de prijzen. Voor de bevolking was dit een goede zaak, voor de landbouwers veel minder.

De landbouwers beseften dat hen moeilijke tijden wachtten. De winstmarges werden kleiner, terwijl de pachten even hoog bleven. De meest vermogende landbouwers – zoals polderboeren – spraken hun spaarcenten aan, maar dat was slechts een tijdelijke oplossing. Steeds meer landarbeiders verruilden hun job op het platteland voor betaald werk in de fabriek.

1.3 Landbouw in transitie (1890-1950)

Gestage vooruitgang

Vanaf 1890 geraakte de West-Vlaamse landbouw uit de structurele crisis. De sector kende ingrijpende veranderingen maar die verliepen geleidelijk. De periode tussen 1890 en 1950 was een periode van transitie. Elementen uit de oude en de moderne landbouw functioneerden lange tijd naast elkaar. Het familiale landbouwbedrijf behield haar gemengd karakter met een combinatie van akkerbouw, veeteelt en soms tuinbouw. De kleinschalige landbouw bleef in West-Vlaanderen bestaan. Door de groeiende welvaart en de betere transportinfrastructuur kreeg de boer grotere afzetmogelijkheden. De uitbouw van het spoor- en tramnetwerk vanaf de jaren 1890

⁴ Segers Y. en Van Molle L. red., *Leven van het land: boeren in België, 1750-2000*, Leuven, 2004, p. 35.

⁵ Segers en Van Molle, *Leven van het land*, p. 50.

*Boerderij Groot Schoeringe in het jaar 1953.
De grote bergschuur centraal op de foto verhuisde in de jaren 1970 naar het Openluchtmuseum Bokrijk. KIK-IRPA*

zorgde voor een betere ontsluiting van het platteland. Ook in West-Vlaanderen vervoerde de ‘boerentram’ de boer of boerin geladen met koopwaar naar de wekelijkse markt in een nabijgelegen centrumplaats.

Militaire conflicten verstoorden in de twintigste eeuw tweemaal de landbouwontwikkeling in West-Vlaanderen. Door de vele Duitse opeisingen van vee, zaaigoed, meststoffen en voeder veroorzaakte de Eerste Wereldoorlog ernstige schade aan de sector. De landbouw in de Westhoek – een omvangrijk landbouwgebied – werd zwaar getroffen. Tijdens het midden van de jaren 1920 was de landbouw in de streek bijna volledig hersteld. West-Vlaanderen telde in 1929 bijna 140.000 land- en tuinbouwbedrijven waarvan 78% een oppervlakte van minder dan 1 hectare hadden. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte was 8 hectare. De pachtprizen bleven hoog en de daglonen en belastingen gingen in stijgende lijn. Internationaal brak de Grote Depressie uit, en dat had ook zijn weerslag op de West-Vlaamse landbouweconomie.

Aandacht naar veeteelt

In West-Vlaanderen – net zoals in andere regio’s – verlegden diverse landbouwers al voor de eeuwwisseling de focus van akkerbouw naar veeteelt en in mindere mate naar tuinbouw. Op dat moment nam veeteeltproductie de leiding over van akkerbouw. Op het platteland kweekte traditioneel iedereen een varken voor eigen consumptie, ook niet-landbouwers. Door de toegenomen welvaart lag een stukje vlees in het bereik van steeds meer

mensen. De marktgerichte varkensteelt kende een forse uitbreiding dankzij de import van goedkoop en krachtig veevoeder.

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw won ook de commerciële rundveeteelt snel aan belang. De rundveehouderij vertegenwoordigde een aanzienlijk kapitaal. De landbouwers kweekten graag ‘dubbeldoelkoeien’: dieren die zowel vlees als melk leverden. Met de melk konden ze kaas en boter maken, wat ze op hun beurt verkochten.⁶ Ter illustratie van deze omschakeling: in 1846 waren er 166.519 runderen en 59.835 varkens in West-Vlaanderen, terwijl in 1910 dat er respectievelijk 278.599 en 271.365 waren (of een stijging van 68% en 350%).

De commerciële pluimveesector startte na de eeuwwisseling aarzelend. Kip bleef lang een dure en dus exclusieve aangelegenheid wegens een gebrek aan onder meer krachtig pluimveevoeder. De commercialisering van de pluimveesector (kippen en eieren) richtte zich aanvankelijk naar een koopkrachtig publiek. Gedragen door de economische welvaart van de jaren 1920 kende de sector een eerste belangrijke mechanisering en schaalvergroting.

Landbouweconomie in de lift

De productiviteit van de landbouw nam gestaag toe. Een toegenomen specialisatie was hiervoor een eerste verklaring. Regio’s schakelden over naar gewassen die beter bij hun bodemkwaliteiten pasten.

⁶ Segers en Van Molle, *Leven van het land*, p. 66.

De bodemproductiviteit steeg door een optimaal gebruik van stalmest en kunstmest. De West-Vlaamse landbouwers gebruikten in 1910 250.000 ton mest-stoffen, waarvan ruim de helft kunstmest. Ter illustratie van de stijgende rendementen: tussen 1885 en 1907 steeg de gemiddelde opbrengst van één hectare tarwe van 2 ton naar 3 ton. Tegenwoordig levert één hectare tarwe 10 ton op. Een tweede verklaring voor de toegenomen landbouwproductiviteit lag in de technische evolutie na de Eerste Wereldoorlog. Machinebouwers verbeterden landbouwwerktuigen zoals maai-machines, ploegen, eggen en cultivatoren zodat die efficiënter werkten. Typisch voor de landbouw was het bestaan van vele lokale fabrikanten die met eigen en aangepaste werktuigen het machinepark van de boer uitrustten.

Volgens de landbouwtelling van 1910 waren er 164 'locomobiles' of mobiele stoommachines in West-Vlaanderen (op een Belgisch totaal van 750). Deze toestellen leverden drijfkracht voor onder meer dorsmachines. Een dergelijke combinatie van een stoommachine en dorskast leverde een indrukwekkend spektakel op. Tractoren bleven vooralsnog een zeldzaamheid op de West-Vlaamse én Belgische akkers. Trekkracht kwam zoals oudsher vooral van paarden.

Impulsen voor onderzoek, voorlichting en onderwijs

Met de oprichting van een ministerie van Landbouw in 1884 toonde de overheid meer belangstelling voor de landbouwsector. Het ministerie organiseerde voordrachten en tentoonstellingen, liet proefvelden aanleggen en richtte staatslabo's op voor de controle van grondstoffen en eetwaren. Daarboven werd getracht om via eenvoudige middelen zoals affiches, prentbriefkaarten en krantenartikelen de landbouwbevolking te bereiken. Toch was het moeilijk om de resultaten van het landbouwonderzoek tot bij de boer te brengen.

De overheid wilde via rasverdeling de kwaliteit van de veestapel verbeteren. Prijskampen waren een geschikt middel om veetelers te loven en competitie te creëren. Een jury beoordeelde de verschillende soorten en rassen op basis van het uiterlijk en hun bewegingen. Winst leverde erkenning van collega's op en deed de waarde van de dieren toenemen. In West-Vlaanderen waren dergelijke prijskampen heel populair. Tot op vandaag is bijvoorbeeld de

paardenprijskamp van Torhout bekend.

Landbouwonderwijs bleef lange tijd elitair. De onderwijsinitiatieven rond 1850 kenden geen blijvend succes. Vakscholing bleek essentieel om rendabel te blijven. Het ministerie van Landbouw maakte werk van de uitbouw van een landbouwonderwijsnet. Vanaf 1890 kwam er een eerste onderwijsgolf met de oprichting van diverse landbouwscholen. Landbouwhuishoudscholen moesten meisjes van het platteland voorbereiden op hun latere taak als boerin en huisvrouw. Een tweede onderwijsgolf manifesteerde zich in de jaren 1920. Onder meer in Roeselare, Kortemark, Nieuwpoort en Avelgem waren land- en tuinbouwscholen gevestigd.

Samen sterk

De agrarische crisis van de late negentiende eeuw stimuleerde de boeren om de krachten en middelen te bundelen. De eerste Belgische regionale boerenbond was de 'Eigenaars- en Landbouwersbond van 't arrondissement Brugge' (1885).⁷ Ook kleinere verenigingen zoals de 'Gilde van Hofbouw en Bieënteelt van Thourout' (1888) ontstonden. Soms brachten deze een tijdschrift of krantje uit met praktische tips voor hun leden. Niet de eerste, maar gaandeweg wel de grootste belangenvereniging van landbouwers, was de Belgische Boerenbond (1890).⁸ In West-Vlaanderen werden de meeste boerenbonden pas in de jaren 1920 en 1930 opgericht. Zeker niet elke boer was lid. De Boerenbond werd een machtig apparaat dat zijn leden een heel gamma aan diensten aanbood.

Het gemeenschapsgevoel was er niet alleen op beroepsniveau maar ook op het vlak van ontspanning. Midden de jaren 1930 stond André De Mey, de onderpastoor van Boezinge, aan de wieg van de landelijke boerenruiterij. Hij startte met zondagse uitstappen voor boerenzonen met hun boerenpaarden. De Landelijke Rijverenigingen (LRV) groeiden uit van een initiatief om de boerenjeugd een gezonde vrijetijdsbesteding aan te bieden tot een professionele federatie van rijverenigingen en ponyclubs.

⁷ Vermeire M., *Geschiedkundige schets van West-Vlaanderens landbouw en van den eigenaars- en landbouwersbond: 1885-1935. Jubelboek van den eigenaars- en landbouwersbond van Brugge*, 1935, p. 289.

⁸ Van Molle L., *Ieder voor Allen. De Belgische Boerenbond 1890-1990*, Leuven, 1990, p. 7.

Opkomst van de voedingsindustrie

Vanaf 1890 ontwikkelde de voedingsindustrie zich in België. Nieuwe productie- en bewaartechnieken, een groter aanbod van fruit en groenten door de heroriëntering van akkerbouw naar tuinbouw en de stijgende welvaart waren hiervan de voornaamste oorzaken. In West-Vlaanderen ontstonden bekende voedingsbedrijven zoals koekjesfabrikant Jules Destrooper in Lo (1886), oliefabriek Vandemoortele in Izegem (1899) en deegwarenfabriek Soubry in Roeselare (1921). De provincie zag bovendien de oprichting van tal van brouwerijen die tot op vandaag nog bestaan: Rodenbach (Roeselare, 1821), De Halve Maan (Brugge, 1856), Omer Vander Ghinste (Bellegem, 1892), De Brabandere (Bavikhove, 1894) en Van Honsebrouck (Ingelmunster, 1900). De verwerkende industrie zal een steeds grotere rol spelen in de West-Vlaamse landbouweconomie.

Ook de industriële zuivelproductie kwam op gang. Lange tijd was dit de taak van de boerin. Zij molk de koeien, ontroomde de melk, maakte boter met de karn en verkocht die op de markt. In de late negentiende eeuw zorgden enkele innovaties ervoor dat het ontromen van de melk sneller verliep. De eerste Belgische stoommelkerij werd in 1883 in Gent opgericht, vijf jaar later volgde de eerste coöperatieve melkerij in Oostkamp. Het gros van de melkproductie bleef wel op de boerderij. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd de sector grondig herstructureerd.

1.4 Onderdeel van de voedselketen (na 1950)

West-Vlaanderen als uitgesproken landbouwprovincie

Het aandeel landbouwers in de West-Vlaamse beroepsbevolking daalde stelselmatig van 52% in 1846 over 35% in 1910 en 18% in 1947 tot 3% in 2014. Het aantal West-Vlamingen dat een voltijds inkomen uit de landbouwsector haalde, zakte op anderhalve eeuw van 100.000 naar minder dan 20.000. Voor Vlaanderen en België waren deze trends gelijklopend. Opvallend is dat de terugval in West-Vlaanderen minder snel verliep dan elders. Het aandeel van West-Vlaanderen in de Belgische landbouwwerkgelegenheid nam immers toe. Rond 1950 was dat 15%, in 2021 was dat meer dan 25%.

Specialisatie en innovatie

Schaalvergroting, mechanisering, arbeidsuitstoot en marktimpulsen stuurden de landbouwbedrijven na de Tweede Wereldoorlog geleidelijk, maar onomkeerbaar in de richting van verregaande specialisatie en intensivering. Typisch voor de West-Vlaamse landbouw bleef het gemengde bedrijf, waar naast akkerbouw en groenten soms ook vlees- en melkvee op hetzelfde bedrijf aanwezig waren.

Belang van de West-Vlaamse landbouw (1846-2021)

	Werkgelegenheid in de West-Vlaamse landbouw (aantal zelfstandigen + loontrekkenden)	Aandeel van de landbouwsector in de totale werkgelegenheid in West-Vlaanderen (%)	Aandeel van West-Vlaanderen in de totale werkgelegenheid in de Belgische landbouw (%)
1846	107.990	51,7	13,9
1895	128.000	47,5	16,6
1910	92.652	34,5	16,9
1937	66.515	20,7	13,4
1947	58.625	17,9	14,0
1960	40.917	11,5	16,2
1970	29.416	7,6	17,9
1980	34.430	-	18,6
2010	19.094	3,7	23,6
2014	16.652	3,2	21,0
2021	17.800	3,1	27,5*

Bron: De Brabander G., *De regionaal-sectoriële verdeling van de economische activiteit in België (1846-1979): een kritische studie van het bronnenmateriaal*, Leuven, 1984. West-Vlaanderen Ontcijferd, diverse edities, www.pomwvl.be/west-vlaanderen-ontcijferd. *: cijfer in vergelijking tot Vlaanderen. Eigen verwerking.

De landbouwsector en het platteland ondergingen een heuse metamorfose. Door de sociale wetgeving, de groeiende internationalisering en het overheidsbeleid verminderde het aantal landbouwbedrijven en arbeidskrachten in versneld tempo. Ruilverkavelingsprojecten werden opgezet om de verspreid liggende, vaak kleinere percelen te groeperen. Wetenschappelijke en technologische vooruitgang zorgden ook in West-Vlaanderen voor een forse stijging van de veeteelt-, tuinbouw- en akkerbouwproductie. De investeringen vergden van de landbouwers evenwel een steeds groter kapitaal.

De toenemende verbetering van het productieproces had een doorgedreven specialisatie op bedrijfs- en geografisch vlak als resultaat. De landbouwsector maakte steeds meer gebruik van externe inputs zoals veevoerders, meststoffen, bestrijdingsmiddelen en zaaigoed. Het boerenbedrijf verbond zich nog meer dan vroeger aan toeleverende en verwerkende industrieën. Hoe langer hoe meer was de boer een schakel in de keten van de voedingsindustrie en had hij moeite zich te handhaven als autonome productie-eenheid.

Europa zet de lijnen uit

Na de barre oorlogstijden stond voedselvoorziening hoog op de internationale politieke agenda. De Europese Economische Gemeenschap werkte een Gemeenschappelijk Landbouwbeleid uit. Het GLB (1962) wilde de landbouwproductiviteit doen stijgen, de voedselvoorziening beheersen, de markt stabiliseren door de consumentenprijzen te controleren en de landbouwbevolking een behoorlijke levensstandaard garanderen.⁹ Het Europese landbouwbeleid liet boeren toe om te investeren. Elk jaar produceerden de landbouwers meer voedsel. De winkels lagen vol met betaalbare producten.

Het van kracht worden van het Europese landbouwbeleid en de slechte landbouwproducten deed het boerenprotest ontstaan. Landbouwers kwamen voor het eerst massaal op straat. In West-Vlaanderen ontstond het Algemeen Boerensyndicaat (1962) als alternatief op de wat zij beschouwden zwakke reactie van de Boerenbond op de landbouwproblemen. Het ABS was aanvankelijk louter een West-Vlaams verhaal. Het profileerde zich van een drukkingsgroep naar een erkende landbouworganisatie.

⁹ Segers en Van Molle, *Leven van het land*, p. 112-113.

Tijdens de jaren 1970 groeide de productie veel sneller dan de vraag op de markt. Het systeem werkte té goed. Europees Commissaris voor Landbouw Sicco Mansholt ontwikkelde een herstructureringsplan om de productie- en voedseloverschotten te beperken. Dat zou gepaard gaan met het verminderen van landbouwgrond en het heroriënteren van landbouwers richting industrie en diensten. Het plan stuitte op veel verzet bij de kleine boeren en landbouwersverenigingen. Uiteindelijk gingen de hervormingen in een afgezwakte vorm door. Maar ze hadden een averechts effect: de boterbergen en de melkplassen groeiden verder aan.

Vanaf halverwege de jaren 1980 voerde Europa quota en kwaliteitsmaatregelen in. Rechtstreekse subsidies kwamen in de plaats van prijsondersteuning. De overschotten verdwenen geleidelijk, hoewel de zoektocht naar een evenwicht tussen productie en inkomen bleef. Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid breidde uit naar plattelandsontwikkeling. Met gerichte meerjarenprogramma's zette Europa in op economische, sociale en culturele ontwikkeling. Later kreeg het GLB bijkomende bepalingen op het vlak van inkomensondersteuning, milieu, dierenwelzijn en voedselveiligheid. Ondertussen zijn de meeste landbouwquota afgeschaft.

De tractor trekt de kar

Vanaf de jaren 1950 kwam de mechanisering en motorisering van de landbouw in een stroomversnelling. Tractoren verschenen overal op

Tractor John Deere bewerkt met een driescharige ploeg een veld in Oeren, 1991. Collectie Bulskampveld – CAG (<https://cagnet.be/item/B00016090>)

de West-Vlaamse velden. Het aantal landbouwpaarden nam stelselmatig af. West-Vlaamse constructeurs maakten geïntegreerde machines die meerdere handelingen gelijktijdig uitvoerden. Aan het begin van de jaren 1950 werd de eerste maaidorser geproduceerd door Claeys uit Zedelgem: een zelfrijdende machine die maaide en dorste tegelijk. De graanoogst verliep een pak sneller. De vervanging van arbeid door machines en de groeiende nood aan moderne bedrijfsgebouwen maakte de landbouw alleen maar kapitaalintensiever. De complexiteit van de hoogtechnologische machines, en het feit dat vele machines jaarlijks voor slechts een korte periode werden gebruikt, deed de landbouwsector gespecialiseerde firma's inschakelen. In West-Vlaanderen ontstonden talrijke loonwerkersbedrijven.

Vanaf de jaren 1980 dook in toenemende mate de computer op in het landbouwbedrijf. Het liet toe om de vermindering van het aantal arbeidskrachten in de landbouw op te vangen en tegelijk om verschillende processen verder te automatiseren. Volautomatische machines en installaties vereisten opleiding en bijscholing. De investeringskosten voor dergelijke apparatuur konden heel hoog oplopen.

Areaal in evolutie

De invulling van het landbouwareaal in West-Vlaanderen evolueerde doorheen de tijd. Toch is het opvallend dat er op macroniveau relatief weinig verschuivingen zijn. Het areaal akkerland bleef grotendeels gelijk. Intern veranderde er wel wat. Lag de nadruk tot 1950 nog sterk op de graangewassen (rogge, tarwe) dan verschoof dit vanaf de jaren 1970-1980 naar voedergewassen (maïs). Merkwaardig was

de graduele afname van het areaal peulvruchten en de golvende tendensen van nijverheidsgewassen (vlas, tabak en koolzaad) en aardappelen. Pas na 1980 kwam de groentesector in West-Vlaanderen duidelijk in de statistieken naar voor. De jaren ervoor domineerden boomgaarden het tuinbouwareaal. Het areaal ingenomen door tijdelijk en permanent grasland nam toe tijdens de twintigste eeuw. Dit was een belangrijk gevolg van de heroriëntering van akkerbouw naar veeteelt. Vanaf de jaren 2000 zette zich een daling in.

Dynamisch akkerland

In de tweede helft van de twintigste eeuw bleef de tarweteelt belangrijk. Rogge verdween daarentegen van de West-Vlaamse velden. Gerst bleef wel nog vaak geteeld. Op vraag van de brouwerijen schakelden landbouwers over van zomergerst naar wintergerst. De graangewassen werden hoe langer hoe meer verwerkt tot veevoeder.

Het areaal aardappelen schommelde in de twintigste eeuw in West-Vlaanderen rond 10%. In de periode 1960-1980 kende sector een concentratiebeweging. De toegenomen mechanisatie maakte de aardappelteelt niet langer rendabel op kleine bedrijven. Vanaf 1980 wonnen aardappelen weer aan belang. De kustprovincie was in 2011 goed voor liefst de helft van het Vlaamse aardappelareaal. De West-Vlaamse dynamiek zorgde ervoor dat België – als klein land – toen op de zeventiende plaats stond in de lijst van grootste aardappelteelers ter wereld. De teelt van nijverheidsgewassen nam af in West-Vlaanderen tijdens het laatste kwart van de twintigste eeuw. Dit was vooral te wijten aan een daling van het areaal suikerbieten. Voor een optimale bietenteelt

Verdeling van het landbouwareaal in West-Vlaanderen (1846-2022) in procent

	1846	1910	1950	1980	2015	2021-2
<i>Graangewassen</i>	36,4	35,6	35,0	26,1	23,2	19,9
<i>Peulvruchten</i>	7,6	2,7	2,7	0,4	0,1	0,3
<i>Nijverheidsgewassen</i>	6,4	8,0	7,8	9,7	5,7	7,1
<i>Aardappelen</i>	5,3	10,0	9,5	7,8	10,7	12,5
<i>Voedergewassen</i>	6,8	8,9	6,3	11,8	22,7	18,4
Akkerland	62,5	65,2	61,3	55,8	62,4	58,1
Grasland	19,1	25,2	35,5	39,8	27,2	30,7
Braak/bos/onbewerkt	12,7	5,8	0,6	0,5	0,4	-
Tuinbouw	5,0	3,1	2,4	3,9	9,9	10,9
Overige	0,8	0,7	0,2	0,1	0,1	0,3

Bron: Landbouwtellingen NIS 1846, 1910, 1950 en 1980. Landbouwcijfers Statbel 2015 en 2021/2022. Eigen verwerking.

waren grote bedrijven nodig. Het belang van de overige nijverheidsgewassen – vlas, hop, cichorei en tabak – nam de jongste decennia sterk af.

Na 1980 maakten de voedergewassen een steile opgang. Dat kwam door de populariteit van voedermaïs. Globaal steeg de maïsteelt in West-Vlaanderen van 140 hectare in 1950 naar 33.200 hectare in 2015. Deze explosieve groei viel te verklaren doordat de soorten beter aan het klimaat aangepast waren, door de uitstekende zaai- en oogstmachines en vooral door de goede bewaarmogelijkheden als veevoeder. De maïsteelt zorgde ook voor een toename van het percentage bebouwd akkerland in de provincie.

Expansie van de veeteelt

Vooraf de niet-grondgebonden veeteelt groeide immens in West-Vlaanderen na 1950. Veel kleine landbouwers plaatsten een stal op hun terrein. Kip werd een banaal consumptieproduct. De pluimveestapel kende een enorme groei, zowel de leghennen als de vleeskippen. Er waren relatief weinig, maar wel zeer grote bedrijven. De West-Vlaamse pluimveestapel groeide van 3,9 miljoen in 1950 over 6,2 miljoen in 1980 tot liefst 17,2 miljoen in 2022. De kustprovincie was daarmee goed voor één derde van de totale pluimveestapel in België.

De intensieve varkensteelt was eveneens een oplossing om op een relatief kleine oppervlakte een grote opbrengst te verkrijgen. De West-Vlaamse varkensstapel steeg van 332.084 in 1950 via 2,5 miljoen in 1980 tot 3,9 miljoen in 1999. Liefst de helft van alle Belgische varkens bevond zich toen in West-Vlaanderen. De provincie telde meer dan dubbel zoveel varkens als mensen. Verschillende crisissen rond de eeuwwisseling zoals de varkenspest,

de bijzonder lage marktprijs en verschillende uitstapregelingen voor varkensboeren deed het aantal varkens dalen. In 2022 waren er 3,0 miljoen varkens in de kustprovincie.

De rundveehouderij kende een sterke groei in de tweede helft van de twintigste eeuw. Het aantal dieren in West-Vlaanderen evolueerde van 308.405 in 1950 over 515.291 in 1980 tot 415.149 in 2015. Zo'n 15% van de Belgische runderen bevond zich toen in West-Vlaanderen. De samenstelling van de rundveestapel veranderde echter, al was dat niet voor elke West-Vlaamse regio hetzelfde. Rond 1950 bedroeg het aantal melkkoeien meer dan één derde van het West-Vlaamse aantal. In 2015 was dat nog één vijfde. Veehouders vertoonden de neiging om over te schakelen van melk- naar vleesvee. Dat was grotendeels het gevolg van de melkoverschotten in de Europese Unie, en van het instellen van de melkquota in 1984. In 2015 werd het melkquotum afgeschaft.

Tuinbouw als speerpunt

Vanaf de jaren 1960 ontwikkelde zich in het hart van West-Vlaanderen de groenteteelt in de openlucht. De sector was tijdens de jaren 1930 geleidelijk ontstaan. In de streek waren verschillende afnemers zoals conservenfabriek Talpe in Kortemark (opgericht in 1907). Talrijke kleine bedrijven richtten zich naar de groenteteelt. Impulsen kwamen er door de REO-veiling in Roeselare (1942), het Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum voor Land- en Tuinbouw in Rumbeke (1956) en Europese landbouwsubsidies.¹⁰ De ontwikkeling van de groenteteelt ging hand in hand met het ontstaan van de diepvriesgroentensector in Midden-West-Vlaanderen.

¹⁰ Calus A., Demeulemeester M. en Meulemeester R. (red.), 1956-2006: Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum voor Land- en Tuinbouw. Jubileumboek, Rumbeke, 2006, p.64-71.

De veestapel in West-Vlaanderen (1846-2022)

	1846	1910	1950	1980	2015	2022
Paarden	27.983	38.109	38.909	6.216	5.402	-
Rundvee	165.519	278.599	308.405	515.291	415.149	383.239
Melkkoeien	93.517	136.452	110.319	152.261	95.252	106.148
Varkens	59.835	271.365	332.084	2.518.954	3.400.492	3.046.258
Pluimvee	-	1.568.987	3.904.629	6.245.785	11.366.344	17.235.338
Leghennen	-	-	2.011.608	3.530.742	4.497.028	5.620.315
Vleeskippen	-	-	101.098	2.610.151	6.444.673	11.022.073
Schapen + geiten	63.310	76.194	39.850	30.872	31.342	-

Bron: Landbouwtellingen NIS 1846, 1910, 1950 en 1980. Landbouwcijfers Statbel 2015 en 2022. Eigen verwerking. Voor paarden en schapen + geiten: cijfers van 2010.

Het areaal groenteteelt in de openlucht in West-Vlaanderen evolueerde van 3272 hectare in 1950 via 7955 hectare in 1980 tot liefst 17.968 hectare in 2015. Vandaag is bijna de helft van de Belgische groenteteelt in de openlucht gesitueerd in de kustprovincie. Industriegroenten zoals groene bonen, prei, erwten, spinazie, spruitkolen, wortelen en bloemkool nemen het grootste deel van het areaal in. Na die specifieke groenteteelt kende West-Vlaanderen ook een kern van glasgroenten en champignonkwekerijen in de streek van Roeselare.

De horizon is eindig

Mestoverschotten in de veehouderij deden het imago van de landbouw geen goed. De massale overschakeling naar niet-grondgebonden varkens- en pluimveehouderij leidde tot ernstige problemen inzake mestoverlast.¹¹ De overschotten leidden tot verontreiniging van het oppervlaktewater en een te hoog mineraalgehalte van de bodem. Overheidsmaatregelen via de verschillende Mestactieplannen (MAP) dwongen de boeren om hun mestproductie onder controle te houden.

Tijdens de jaren 1990 werd de veeteeltsector het slachtoffer van meerdere crisissen. België kreeg te maken met een grote epidemie van varkenspest. Later volgden de gekkekoeienziekte (BSE), de dioxinecrisis en de vogelgriep. Een epidemie van mond-en-klauwzeer veroorzaakte een massale slachting van vee. Deze crisissen schaadden het imago van de landbouwsector ernstig. Promotiecampagnes probeerden het consumentenvertrouwen te herstellen.

¹¹ Segers en Van Molle, *Leven van het land*, p. 146-147.

Boerenprotest tegen het MestActiePlan, jaren 1990. Collectie Ronny Vervaecke

De landbouwsector kampte bovendien met de onzekerheid van de voedselprijzen, verouderde machines en hoge infrastructuurkosten die haar minder interessant maakten voor opvolgers. Bovendien was de harde stiel niet voor iedereen weggelegd. De boer moest balanceren op de slappe koord tussen dierenwelzijn, milieu en economische rendabiliteit. Wel was er de jongste jaren een groeiend besef bij de consument dat ook boeren niet meer zijn dan een schakel in de voedselketen.

1.5 Toekomst van de boerenstiel

Herbronning en vernieuwing

De West-Vlaamse landbouwsector doorliep een hele (r)evolutie. De land- en tuinbouw is voortdurend in beweging en zal dat blijven. Zo verwachten experts niet alleen een verdere productiestijging, maar ook een productieverandering zodat met minder water, minder energie, minder grond en minder handen aan de wereldwijd groeiende behoefte aan land- en tuinbouwproducten kan worden voldaan. Het is de uitdaging om meer toegevoegde waarde te realiseren. Daarnaast moet de West-Vlaamse boer rekening houden met stijgende verwachtingen in het kader van dierenwelzijn, traceerbaarheid, arbeidsomstandigheden, voedselveiligheid en kwaliteit. Tegelijk daalt de vergoeding voor de boer, terwijl de energieprijzen, regelgeving en de onzekerheid groeien.

Hoopvol vooruit kijken

Heel wat boeren zien een landbouw die twee sporen op gaat: de grootschalige en kapitaalintensieve landbouw, en de kleinschalige, veeleer lokale landbouw. Ze vermoeden dat er meer sporen bijkomen genre zelfpluktuinen, hoevetoerisme, hoefwinkels, automaten... In West-Vlaanderen zijn al talrijke initiatieven op het vlak van landbouwverbreding genomen. Sommige boeren bewandelen het pad van de landbouweducatie en –sensibilisatie en spreken jonge mensen aan. Ook biologische of ecologische landbouw is een sector die ingang vindt in de kustprovincie. Hierbij wordt uitdrukkelijk rekening gehouden met de impact van de bedrijfsvoering op het milieu en omgeving.

Boeren zullen diversifiëren en vernieuwen. Momenteel zijn in West-Vlaanderen al experimenten aan de gang voor het telen van bijvoorbeeld soja, quinoa of zoete aardappel. Er loopt ook verregaand onderzoek over insectenteelt, algenkweek en aquacultuur. Voor energie- of biomassateelten beschikt de kustprovincie volgens onderzoekers over uitstekende productieomstandigheden. Vezels van nijverheidsgewassen zoals vlas en hennep zullen steeds meer gebruikt worden als composietmateriaal (bijvoorbeeld in bouwmaterialen). Landbouw zal in West-Vlaanderen altijd een prominente rol blijven spelen.

1.6 Iconen van de West-Vlaamse landbouw

Vlas... maar ook cichorei, tabak en hop

Een uitgesproken specialiteit van de West-Vlaamse landbouw waren nijverheidsgewassen. Vlas werd het meest geteeld. Tijdens de Franse periode (1794-1815) nam het belang van de vlasteelt en –bewerking in de Leiestreek toe. Door de crisis van de jaren 1840-1850 bood de huisnijverheid op het platteland geen uitweg meer en belandden veel West-Vlaamse boeren in bittere armoede. Boerenzonen uit de Leie- en Mandelvallei stopten met het weven en spinnen van linnen en legden zich voortaan toe op de bewerking van vlas. Vanaf 1860 nam de vlasvezelbereiding een hoge vlucht. Britse textielabrikanten kregen interesse in het Vlaamse vlas toen de katoenproductie door de Amerikaanse burgeroorlog stokte. Kortrijk profileerde zich als internationaal centrum van de vlashandel. Britse kooplui gaven de Leie de bijnaam *The Golden River*.¹² Het economisch succes zorgde voor steeds meer arbeidskrachten. Landbouwers stelden hun gronden ter beschikking van de vlassers om te roten en te drogen in zogenaamde kapellen.

Niet alleen vlas, ook cichorei, tabak en hop waren belangrijke nijverheidsgewassen voor West-Vlaanderen. De provincie profileerde zich als koploper binnen België inzake de teelt en bewerking van deze gewassen. Honderden droogovens (asten) en tabaksfabriekjes werden opgetrokken. Als grensstad – en dus smokkeloord – floreerde de tabakssector

in het Wervikse. De teelt van de plant, het drogen in asten en het verwerken tot pruim- of snuiftabak waren kleinschalige en familiale activiteiten die tot lang in de twintigste eeuw bleven duren.

In tegenstelling tot de tabaksproductie kende de cichoreibewerking op het einde van de negentiende eeuw een doorgedreven modernisering. De stijgende cichoreiconsumptie tussen 1840 en 1870 werkte mechanisering in de hand. De boeren lieten het drogen en branden van de wortels uitvoeren in gespecialiseerde fabriekjes verbonden aan het landbouwbedrijf. Tijdens het interbellum, onder meer door de toenemende welvaart, koos de consument voor echte koffie en verdween cichorei grotendeels als teelt. Een kleine kern bleef niettemin in West-Vlaanderen bestaan.

De hopteelt situeerde zich in Vlaanderen tijdens het midden van de negentiende eeuw in twee regio's: Aalst-Asse en Poperinge. Na de Eerste Wereldoorlog concentreerde de teelt zich vooral in de Westhoek. Kenmerkend voor het landschap waren de draadvelden waarlangs de hopplant zich wentelde. Tot de jaren 1950 zorgde de hoppepluk voor een jaarlijkse volksverhuizing richting Poperinge. Veel mensen van buiten de regio kwamen de lokale boeren helpen. Daarna werd de hopteelt stelselmatig gemechaniseerd.

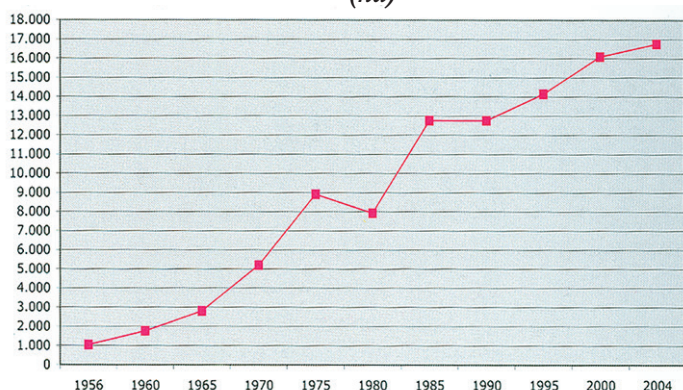
West-Vlaamse goudklompjes: groenten en aardappelen

Toen de vlasnijverheid vanaf de jaren 1950 in een structurele crisis verzeilde, kozen vele boeren voor de intensieve groenteteelt. De omschakeling van graan- en nijverheidsgewassen naar groenten in de openlucht en in serres kwam niet uit het niets. In de provincie waren sinds de jaren 1930 enkele groenteverwerkende bedrijven en groothandelaars actief. De opening van de fruit- en groenteveiling van Roeselare (REO-veiling) in 1942, de oprichting van het Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum voor Land- en Tuinbouw in Beitem (huidige Inagro) in 1956, de tuinbouwpromotie van de Belgische Boerenbond en de Europese landbouwsubsidies gaven een ongeziene boost.

Vanaf het midden van de jaren 1960 waagden de eerste West-Vlaamse ondernemers zich op de diepvriesgroentemarkt. André Dejonghe stichtte in 1965 in Westrozebeke het bedrijf Pinguïn.

¹² Dewaele B., *Vlasparlee. De wonderjaren van een vlasgeneratie (1920-1960)*, Brugge, 2013.

Evolutie groenteteelt in open lucht in West-Vlaanderen (ha)

Een duidelijke stijging van de groenteteelt in openlucht in West-Vlaanderen (1956-2005), 2006. Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum voor Land- en Tuinbouw (POVLT) (<https://cagnet.be/item/B00007225>)

De onderneming had nauwe banden met de lokale groenteboeren en nam de positie van de conservenindustrie als belangrijkste afnemer over. Spoedig ontstonden andere diepvriesbedrijven in de regio Roeselare. De streek kreeg niet voor niets de bijnaam 'Flanders Vegetable Valley'. Dankzij de interne dynamiek van de sector bouwden de West-Vlamingen een competitief voordeel op. De diepvriesbedrijven werden groot omdat ze kozen voor goedkope massaproductie. De winst investeerden ze in automatisering en differentiatie. Door middel van contractteelt verzekerde de diepvriessector zijn aanvoer.

Naast groenten teelden West-Vlaamse landbouwers ook veel aardappelen. De vruchtbare bodem, het gunstige klimaat en de jarenlange ervaring legden de telers geen windeieren. Het aandeel in het Belgische aardappelareaal groeide sterk: van 17% in 1910 tot 43% in 1980. Met een opbrengst van 50 ton aardappelen per hectare stond West-Vlaanderen in 2015 wereldwijd op nummer één wat betreft productiviteit. De verwerkende nijverheid is een cruciale schakel in de aardappelketen. Zij verwerken de aardappelen onder meer tot chips, kroketten en diepgevroren frieten. Vooral de producenten en exporteurs van diepvriesfrieten en aanverwante aardappelbereidingen, zoals bijvoorbeeld Clarebout Potatoes uit Heuveland, vormen een groeiPOOL.

Lees meer over dit thema in het artikel *Diepvriesgroenten uit Midden-West-Vlaanderen, een succesverhaal in het kort*, verder in dit jaarboek.

Over de grenzen gaat het beter

Een opvallend fenomeen bij de boeren in West-Vlaanderen was de tijdelijke of permanente migratie.¹³ Zo vestigden West-Vlamingen zich in verschillende fases in Noord-Frankrijk en Wallonië. Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren veel landbouwers gevlucht naar Frankrijk. Een terugkeer naar hun kapotgeschoten hoeve zagen ze vaak niet zitten. Door de lage pacht- en verkoopprijzen, de uitgestrekte gebieden en een tekort aan Franse landbouwers, vestigden veel West-Vlaamse boeren zich permanent in Frankrijk. Ook naar Wallonië was er blijvende migratie van landbouwers. De overbezetting van de West-Vlaamse landbouw was daarin een stuwende factor. Vooral na de Tweede Wereldoorlog trokken veel boeren naar de andere kant van de taalgrens waar nog voldoende en goedkope grond beschikbaar was.

Naast blijvende migratie was tijdelijke seizoenarbeid belangrijk voor de West-Vlamingen. In de seizoenarbeid waren de arbeiders meestal meerdere weken of maanden van huis. De zogenaamde Franschmans gingen vanaf 1880 op het Franse platteland werken.¹⁴ Door de demografische groei en de versnippering van de bedrijfjes was er voor veel West-Vlaamse landarbeiders onvoldoende werk in hun thuisregio. In het minder dichtbevolkte Noord-Frankrijk konden ze wel aan de slag. De seizoenarbeiders werkten in steenbakkerijen, in de bietenteelt, in de vlasteelt, in suikerfabrieken en in cichoreidrogerijen. De verschillende campagnes verliepen volgens het ritme van de landbouwseizoenen.

De seizoenarbeiders hadden een relatief hoog inkomen aangezien hun loon per prestatie of per stuk werd berekend. Dagen van drie uur 's morgens tot negen uur 's avonds waren niet ongewoon. Heimwee, afstomping en uitputting waren de keerzijde van de medaille. Door het specifieke karakter (migratie, afhankelijkheid van de oogst) van de seizoenarbeid was een correcte registratie van het aantal West-Vlaamse seizoenarbeiders niet eenvoudig. Rond 1900 waren er naar schatting zo'n 15.000 Franschmans uit West-Vlaanderen. Tijdens het interbellum liep dat aantal terug tot ca. 7000. De groeiende

¹³ Schepens L., *Van vlaskutser tot Franschman. Bijdrage tot de geschiedenis van de Westvlaamse plattelandsbevolking in de negentiende eeuw*, Brugge, 1973.

¹⁴ Woestenborghs B., *Vlaamse arbeiders in de vreemde. Of hoe in de 19de en 20ste eeuw Vlaamse seizoenarbeiders elders hun brood moesten gaan verdienen*, Gent, 1993.

werkgelegenheid in industrie en diensten en de stijgende lonen in eigen streek deden na de Tweede Wereldoorlog de seizoenarbeid gevoelig afnemen.

De laatste decennia van de twintigste eeuw was er sprake van een omgekeerde beweging, waarbij Noord-Franse grens- en seizoenarbeiders in West-Vlaanderen kwamen werken. Na 2000 was er een opvallende toename van het aantal Oost-Europese seizoenarbeiders. Vaak komen Polen, Bulgaren en Roemenen werken in de West-Vlaamse tuinbouw. Het gemiddelde loon in deze landen is lager terwijl de werknemers beschikken over een goede technische scholing. Begin 2017 organiseerde de Boerenbond in Roeselare zelfs een vijftal lessen Roemeens voor de West-Vlaamse landbouwers.

Zonder werktuigen en machines geen landbouw

Sinds het ontstaan van de landbouw zocht de mens naar manieren om de zware arbeid te verlichten. Door het beperkte areaal dat een West-Vlaamse boer doorgaans bewerkte, was de nood aan werktuigen en machines niet zo groot. Voor arbeidsintensieve activiteiten op het land gebruikten boeren dierlijke kracht. In ruil voor arbeid op het land leenden kleine boeren het paard van een grote herenboer uit de omgeving. De boeren kregen ook hulp van hun kinderen en van hun buren. Tot diep in de twintigste eeuw bleef dit het geval.

In West-Vlaanderen staken handige landbouwers vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw hun werktuigen zelf in één. Ook (hoef)smeden gingen aan de slag en verbeterden werktuigen. Eduard Van Maele (1809-1885) uit Tielt bijvoorbeeld was zo'n hoefsmid en landbouwwerktuigkundige.¹⁵ Hij paste bestaande werktuigen zoals ploegen en strosnijders op vraag van boeren aan en vond ook nieuwe toestellen uit zoals een raapmolen en groentesnijder. De Wevelgemse werktuigkundige Constant Vansteenkiste (1869-1948) speelde op zijn beurt een voortrekkersrol in de mechanisering en industrialisering van de vlasnijverheid.¹⁶ Samen met zijn broer Jozef (1879-1943) verkreeg hij niet minder dan 51 patenten voor vlaswerktuigen en -machines. Veel landbouwmachines in België waren evenwel het resultaat van import.

De constructie van landbouwmachines in West-Vlaanderen werd voorgoed op de kaart gezet door Leon Claey's (1879-1966). Als zoon van een hoefsmid was hij vertrouwd met de landbouwsector.¹⁷ In 1906 richtte hij in Zedelgem de Werkhuizen Leon Claey's op. Het bedrijf specialiseerde zich in de bouw van dorsmachines en (landbouw)motoren. Met de introductie van de zelfrijdende maaidorser in 1952 werd het bedrijf een wereldspeler.

¹⁵ De Gryse Ph., 'De Tieltsse uitvinder Eduard Van Maele (1809-1885)', in: *De Roede van Tielt*, 47 (2016), nr. 1, p. 31-99.
¹⁶ Vansteenkiste C. en Merlevede D., *Omwille van het vlas. De "memoires" van Constant Vansteenkiste*, Wevelgem, 1988.
¹⁷ *Zedelgem: de eerste 100 jaar. Van Leon Claey's tot 2006*, [Zedelgem], 2006.

Machine waarmee stro onder hoge druk wordt geperst en met ijzerdraad wordt gebonden tot balen, 1940-1960. Collectie CAG (<https://cagnet.be/item/B00002700>)

Het kleine familiebedrijf evolueerde tot één van de grootste internationale constructeurs van landbouwmachines. Vandaag is Case New Holland Belgium nv het vlaggenschip van de West-Vlaamse machinebouw.

Vanaf de tweede helft van twintigste eeuw kreeg Claeyns navolging. Verschillende landbouwmachinebedrijven zagen in West-Vlaanderen het levenslicht en ontwikkelden zich tot gerenommeerde specialisten. AVR en Dewulf (beiden in Roeselare) legden zich toe op de aardappelteeltmechanisatie, Depoortere (Beveren-Leie) op vlasbewerkingsmachines en Verhoest (Rumbeke) op tuinbouwmachines. Meer zelfs, het zwaartepunt van de Belgische landbouwmachineproductie bevindt zich in West-Vlaanderen met in 2016 liefst 80% van de nationale productie. De grote thuismarkt en de ruim aanwezige voedingsnijverheid zijn hiervoor de voornaamste verklaringen.

De sociale boer

Landbouwers bevonden zich van oudsher in een sterk sociaal weefsel. Lange tijd werd samen gezaaid, geoogst en naar de markt gegaan. Later werd dit versterkt door lidmaatschappen van diverse verenigingen en beroepsorganisaties en andere sociale activiteiten. Veel boeren ontmoetten elkaar bij uitstap op zondag, op de lokale kermis, op de jaarmarkt en op de activiteiten georganiseerd door landbouworganisaties.

Na het midden van de negentiende eeuw besloten boeren om zich te verenigen en meer samen te werken. West-Vlaanderen toonde zich daarin een voortrekker. De eerste vrije vereniging van en voor boeren in België was het Roeselaars Landbouwenootschap, opgericht in 1866. De eerste regionale boerenbond van het land was de Eigenaars- en Landbouwersbond van 't arrondissement Brugge. Het doel was eenvoudig: 'al de belangen van de landbouw verdedigen'.¹⁸ Snel verzezen er afdelingen in alle dorpen van Noord-West-Vlaanderen. Omstreeks 1900 schoten ook veebonden als paddestoelen uit de grond. Eigenaars gingen zich onderling verzekeren tegen ziektes van hun vee. Veekeewerksyndicaten stonden hen bij om gericht te fokken en een hoger rendement na te streven.

¹⁸ Vermeire, *Geschiedkundige schets van West-Vlaanderens landbouw*, p. 291-305.

De Belgische Boerenbond, ontstaan in 1890, kende pas vanaf de jaren 1920 en 1930 succes in West-Vlaanderen. Verschillende elementen verklaarden zijn aantrekkingskracht.¹⁹ Vooreerst konden de leden tegen lage prijzen, meststoffen, veevoerders en werktuigen aankopen. Op termijn kwamen er consultants die technisch en financieel advies gaven. Door de oprichting van coöperatieve verwerkingsbedrijven zoals melkerijen en afzetorganisaties zoals botermijnen bereikte de bond een goede prijs voor haar leden. Tot slot waren ook vorming en bijscholing een belangrijk aandachtspunt in de structuur van Boerenbond. De boerenvrouwen verenigden zich sinds 1911 in de Boerinnenbond. In het zog hiervan zagen ook boerenjeugdbonden het licht. In 1971 splitste Boerenbond zijn ledenbeweging op in een professionele landbouworganisatie voor boeren en tuinders en een bredere Landelijke Beweging, die zich uitdrukkelijk naar alle plattelandsbewoners richtte.

West-Vlaanderen bleef belangrijk voor boerenorganisaties. In 1962 werd in Roeselare het Algemeen Boerensyndicaat (ABS) opgericht als onafhankelijk syndicaat voor land- en tuinbouwers. Het probeerde een alternatief te bieden op de malaise in de landbouw en stelde de familiale landbouwbedrijven centraal. ABS groeide uit tot de tweede grootste landbouworganisatie in Vlaanderen en telde veel West-Vlaamse leden.

Het landbouwherstel na de Eerste Wereldoorlog

De Eerste Wereldoorlog hield lelijk huis in West-Vlaanderen. De oorlogsschade op het platteland was enorm. In de arrondissementen Diksmuide en Ieper was het volledige landbouwareaal verwoest, zowat 68.000 hectare, en moesten twee steden en 68 dorpen heropgebouwd worden. Ook de verkeersinfrastructuur en waterhuishouding waren volledig vernield. De kostprijs voor de hele hersteloperatie werd kort na de oorlog geraamd op één miljard Belgische Frank. Sommige deskundigen betwijfelden zelfs of het herstel van de vernielde West-Vlaamse landbouwgronden wel mogelijk en nodig was.

De overheid richtte diverse diensten op – zoals de Dienst der Verwoeste Gewesten (1919) die de coördinatie op zich nam – om de getroffen gebieden

¹⁹ Van Molle, *Ieder voor Allen. De Belgische Boerenbond*, p. 183-194.

Niet alleen het bosbestand in de Westhoek leed enorme schade tijdens de Eerste Wereldoorlog, ook Noord-West-Vlaanderen was ernstig getroffen. Collectie Brusselle-Traen, Stadsarchief Brugge (<https://cagnet.be/item/B00007373>)

te herstellen.²⁰ Het ministerie van Landbouw richtte zelf een Dienst voor het Landbouwherstel op. Die Dienst voorzag in de aankoop en verdeling van landbouwproducten en -machines evenals het vernietigen van het achtergebleven oorlogsmateriaal zoals prikkeldraad en bommen. Naast het verstrekken van subsidies organiseerde de Dienst ook wedstrijden voor de herinrichting van weiden, stallen en hoeses. Per herstelde hectare landbouwgrond voorzag de overheid een premie. In 1926 staakte de Dienst voor het Landbouwherstel zijn werkzaamheden.

De Belgische Boerenbond speelde een belangrijke rol in het herstel van de verwoeste gewesten. Om de acties beter te coördineren richtte de Boerenbond vanaf 1919 in Roeselare een Dienst voor het Herstel van West-Vlaanderen op.²¹ Deze dienst had vier functies. Ten eerste ging het om een inlichtingenbureau waar landbouwers met alle mogelijke vragen terecht konden. Ten tweede bemiddelde de Dienst in het toekennen van voorschotten op oorlogsschade. In de periode 1919-1922 leende de Middenkredietkas van de Boerenbond 51 miljoen Belgische Frank uit voor het herstel van de verwoeste gebieden. Ten derde coördineerde de dienst de grondverbeteringswerken van de Heidemaatschappij in West-Vlaanderen. In 1922 waren al 9375 hectare landbouwgrond gesaneerd en 325 km waterlopen hersteld. Vee, meststoffen, machines en andere hulpmiddelen werden aangekocht en ter beschikking van de boeren gesteld. Tot slot was de Dienst voor het herstel van West-Vlaanderen actief op het vlak van wederopbouw waarbij de Bouwdienst honderden plannen maakte van woningen, hoeven, melkerijen, scholen en kerken.

20 Cornilly J., De Caigny S. en Vandermarliere K. (red.), *Bouwen aan wederopbouw 1914-2050. Architectuur in de Westhoek*, Ieper, 2009.

21 Van Molle, Ieder voor Allen. *De Belgische Boerenbond*, p. 131-149.

Kwaliteit en kwantiteit in vee

Net zoals vele regio's beschikte West-Vlaanderen over een eigen, typisch runderras. Het rode ras van West-Vlaanderen had een lange geschiedenis. Het runderras ontstond uit het achttiende-eeuwse Casselse rode vee dat Frans-Vlaanderen en de grensstreek van West-Vlaanderen bevolkte. Het rode ras raakte verspreid over de hele provincie. Het was in oorsprong een dubbeldoelras, wat betekent dat het rund zowel voor melk- als voor vleesproductie werd gehouden.

Na de onafhankelijkheid van België zorgde een verschillende aanpak er voor dat het rode ras in Frankrijk evolueerde naar een melktype terwijl de veetelers in West-Vlaanderen bij het dubbeldoeltype bleven. In de negentiende eeuw werd het originele rode vee van West-Vlaanderen gekruist met het ingevoerde Britse Durham-rund. Tijdens de Eerste Wereldoorlog daalde de runderpopulatie in West-Vlaanderen drastisch. Het Provinciaal Verbond der Veekweeksyndicaten zorgde voor het herstel van de oorspronkelijke raszuiverheid van het rode rund met zijn typische melk- en vleeseigenschappen. Door kruising met andere rassen sinds de jaren 1960 ging het aantal zuivere roodveedieren sterk achteruit. Eind jaren 1970 werd het stamboek van het rode ras opgesplitst in een vleesras en een dubbeldoelras. Het vlees van het rood rund veroverde een plek binnen de gastronomie. Het fijnvezelig vlees met zijn donkerrode kleur is erg gegeerd in binnen- én buitenland. In 2012 werd het erkend als Vlaams streekproduct.

West-Vlaanderen staat ook bekend als de streek met de meeste varkens. Sinds de jaren 1980 bevond liefst de helft van de Belgische varkens zich in de

kustprovincie. In de jaren 1950 nam West-Vlaanderen de koppositie in en stond die sindsdien niet meer af. Het niet-grondgebonden karakter maakte de varkensteelt bijzonder geschikt voor kleine bedrijven. De concentratiebeweging in West-Vlaanderen werd steeds groter naarmate de vraag naar varkensvlees steeg.

De varkenssector beschikt over veel troeven: de centrale ligging tegenover afzetmarkten, de vlotte bereikbaarheid voor grondstoffen, een sterk verankerde veevoederindustrie, de nabijheid van de havens van Zeebrugge, Roeselare en Gent, de beschikbaarheid van landbouwgrond in West-Vlaanderen voor mestafzet en de lange West-Vlaamse traditie in varkenshouderij die zich vertaalt in kennis. Hoewel het aantal varkens vanaf de jaren 2000 stelselmatig daalde, onder meer door ziektes en reglementering inzake mestproblematiek, bleef de West-Vlaamse varkenssector overeind. Het aantal varkensbedrijven nam af, maar de boeren hielden meer dieren per bedrijf. Met steun van de overheid investeerden de varkensboeren in stallen die weinig ammoniak uitstoten.

Boerinnen staan hun mannetje

Het runnen van een landbouwbedrijf had een grote impact op familiaal en sociaal vlak. Maar landbouwers stonden er niet alleen voor. Hun echtgenote of partner was de steun, toeverlaat en zoveel meer. Boerinnen kwamen zelden in de schijnwerpers.²² Werken in de landbouwstiel was nochtans een uitdrukkelijke keuze. Vandaar dat boerenzonen en -dochters vaak met elkaar trouwden. Vandaag is dat lang niet altijd meer het geval. De boerenstiel en dus ook de rol van de vrouw op de hoeve zijn doorheen de jaren drastisch veranderd.

Vanaf het einde van de negentiende eeuw kreeg de overheid aandacht voor de rol van de boerin. Onder impuls van het ministerie van Landbouw en het katholiek onderwijs gingen allerlei cursussen voor de boerenvrouwen en -dochters van start zoals melken, koken en naaien. De voorlichting van de boerenvrouwen was belangrijk met het oog op een betere hygiëne en gezondheidszorg op het platteland. Voordrachten, lessenreeksen en brochures verspreid over de provincie oriënteerden boerendochters richting landbouwhuishoudonderwijs.

²² Verstraete K., *100 jaar het erf van mijn moeder: vier generaties vrouwen in land- en tuinbouw*, Leuven, 2011.

In december 1906 stichtten enkele huishoudleressen een 'boerinnenkring' voor oud-leerlingen en boerinnen in Alveringem. Vijf jaar later verzamelden diverse boerinnengilden zich in de Belgische Boerinnenbond. Die mikte met haar activiteiten op de vorming van goede huishoudsters en moeders. De boerinnen deden evenwel meer dan koken alleen. Onder meer gezondheid, hoeveverfraaiing, bloemschikken en handvaardigheid waren thema's die tijdens de bijeenkomsten aan bod kwamen. In de jaren 1970 vervelde de Boerinnenbond tot het Katholiek Vormingswerk van Landelijke Vrouwen (KVLV) waarbij ook niet-landbouwsters welkom waren.

Tot in de twintigste eeuw deelde de boerin veel taken met haar man. Op akkerbouwbedrijven bonden ze graanschoven samen, kapten ze bieten of rooiden ze aardappelen. Typisch is het beeld van de boerin die de koeien in de wei molk op een krukje. Met de toenemende mechanisatie in de landbouwsector en het afstoten van taken zoals het melken verdween haar zichtbaarheid op de boerderij. De mechanisatie verlichtte het werk van de boerin fysiek wel, maar psychisch kreeg ze het zwaarder door een toenemende papierberg, de vele reglementeringen, de stress door de vele landbouwcrisisen en de onzekerheid over de toekomst. Landbouwsters combineren vandaag het bedrijf soms met een hoevewinkel, hoevetoerisme, landbouweducatie en huishoudelijke taken.

*Twee boerendochters met twee kalfjes in Blankenberge, jaren 1960.
Collectie Rita Maertens*

Vorming voor jongeren én voor boeren

Sinds oudsher leerden boerenzonen en -dochters de landbouwstiel al doende op de ouderlijke hoeve. Door de relatief beperkte mobiliteit en de matige informatiedoorstroming vonden innovaties en nieuwe technieken slechts geleidelijk ingang in de West-Vlaamse landbouw. Al bij al waren er weinig boeren die lang naar school gingen. Na de grote landbouwcrisis van het midden van de negentiende eeuw kwam de overheid in actie. Onderwijs en vorming waren noodzakelijk om het werk op de hoeve vlugger en efficiënter te laten verlopen. De eerste initiatieven waren evenwel zeer beperkt.

De oudste landbouwschool van West-Vlaanderen opende in 1849 haar deuren in Torhout. Wegens een gebrek aan voldoende middelen, infrastructuur en geschoold personeel stierf het initiatief snel een stille dood. Na de landbouwcrisis van 1880-1890 ontstonden er nieuwe vrije landbouwscholen in Avelgem, Nieuwpoort en Tielt.²³ Landbouwdeskundigen aangesteld door de overheid stonden de boeren in spe bij met raad en daad inzake bemesting, selectie van teelten en gebruik van machines. Om de nieuwe technieken visueel voor te stellen aan jonge en oude boeren maakten deskundigen gebruik van prijsskampen en proefvelden. In Wevelgem opende er een specifieke melkerijschool.²⁴

Na de Eerste Wereldoorlog bleef er nood aan betere scholing. In de jaren 1920 richtte de overheid verschillende land- en tuinbouwinstututen op. De eerste landbouwschool in Roeselare dateerde van 1922. Tien jaar later kwam er ook een tuinbouwschool. In 1992 fuseerden beide entiteiten tot het Vrij Agro- en Biotechnische Instituut (VABI). Ondertussen lag de klemtoon in het onderwijs op theorie én praktijk. Door de stichting of uitbreiding van secundaire landbouwscholen in Torhout (1944), Kortrijk (1947), Tielt (1948), Nieuwpoort (1950), Poperinge (1961) en Oedelem (1963) telde West-Vlaanderen plots veel land- en tuinbouwscholen. Door het dalend aantal boeren bleek deze situatie onhoudbaar en enkele instituten sloten de deuren. De resterende scholen pasten via vernieuwing en verbreding van het studieaanbod het agrarisch onderwijs aan nieuwe noden aan (bijvoorbeeld dierenverzorging).

²³ Zwaenepoel en Vanhove, *De landbouw in West-Vlaanderen*, p. 150-152.

²⁴ Vanhove L., 'De eerste Belgische vaste melkerijschool te Wevelgem', in: *Wibilinga*, 29 (2016), nr. 3, p. 2-36.

Parallel met het dagonderwijs groeide ook de naschoolse vorming. Onder meer het Praktijkcentrum voor Land- en Tuinbouw in Roeselare (PCLT), het West-Vlaams Agrarisch Vormingsinstituut (WAVI) en het Nationaal Centrum voor Beroepsopleiding in de Landbouw (NCBL) werden opgericht. Een voorname rol was tevens weggelegd voor het Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum voor Land- en Tuinbouw, opgericht in Beitem in 1956.²⁵ Het centrum had aandacht voor reconversie, nieuwe teelten en innovatieve toepassingen, maar ook voor alternatieve inkomensvorming via verbreding, agrarisch natuurbeheer en landbouweducatie. Onder de naam Inagro (2011) doet het centrum onderzoek naar teeltvariëteiten, verschaft het advies en begeleiding op maat en organiseert het studiedagen en proefveldbezoeken.

Zuivel aan zee

De Westhoek, en bij uitbreiding West- en Oost-Vlaanderen, was sinds de middeleeuwen een belangrijke boterregio. De markten van Veurne en Diksmuide waren tot in de negentiende eeuw bekend voor hun uitstekende boter. Door de introductie van technische middelen zoals de mechanische ontromer nam de efficiëntie in de zuivelverwerking toe. In de twintigste eeuw was de botermarkt van Oedelem heel bekend. Tot de jaren 1950 voerden handelaars wekelijks 3.500 kg boter aan.

Veel kleine melkerijen zagen het levenslicht. In 1888 werd in Oostkamp de eerste samenwerkende melkerij van het land opgericht. Op een kleine boerderij nabij zijn kasteel in Oostkamp liet baron Leon Peers de Nieuwburgh een melkerij inrichten. In tegenstelling tot de rest van het land kreeg het initiatief weinig navolging in eigen provincie. In 1897 waren er slechts 5 coöperatieve melkbedrijven in West-Vlaanderen terwijl er in het hele land 200 waren. Het ging zowel om hand- als stoommelkerijen.

De herstructureringen tijdens de Tweede Wereldoorlog vormden in de daaropvolgende decennia de basis voor een meer planmatige aanpak. De melkveehouders uit West-Vlaanderen zagen in dat ze via levering aan de melkerij meer verdienden dan met de boterverwerking thuis. Het verhaal van Milcobel in Moorslede is hiervoor illustratief. De kleine dorpsmelkerij groeide uit tot het grootste

²⁵ Zwaenepoel en Vanhove, *De landbouw in West-Vlaanderen*, p. 204-209.

De buitenmuur van de melkstal van hoeve Dhaezenburg in Klemskerke volgt de ronding van de carrousel, terwijl het dak een opvallende oversteek heeft. Doorheen de glazen wand is het melkproces te volgen, 2017. Collectie CAG

zuivelbedrijf van België. De wortels van het bedrijf dateren uit de jaren 1930.²⁶ Op enkele jaren tijd groeide de melkerij na de Tweede Wereldoorlog uit tot een vaste waarde in West-Vlaanderen. De coöperatieve wist onder de naam Belgomilk steeds meer melkleveranciers aan te trekken, investeerde in productieruimte en speelde handig in op de concentratiebeweging van de sector. In 2005 kwam Milcobel tot stand na een fusie met de coöperatieve BZA Melkaanvoer uit het Antwerpse.

²⁶ De Keyser I. en Lybeer A., *De melkerij van Moorslede*, Roesbrugge, 2012.

2 Infrastructuur en vlasnijverheid in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen in drie etappes

De vlasnijverheid was voor Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (regio Kortrijk-Roeselare) ontzettend belangrijk tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw. De sector deed de werkgelegenheid en de economische welvaart in de streek bloeien. Daarnaast was de ontwikkeling van de vlasnijverheid ook het breekijzer voor de infrastructuuruitbouw in de regio. Zoals in wat volgt zal blijken, zijn beide evoluties innig vervlochten met elkaar.

2.1 Crisis, rurale samenleving en huisnijverheid (1840-1890)

Infrastructuur als aanknopingspunt voor de industriële ontwikkeling

De groei van de bevolking, het ontstaan van handelsnetwerken en de uitbouw van de nijverheid waren niet denkbaar zonder de gelijktijdige ontwikkeling van de transportinfrastructuur. Al rond het begin van de achttiende eeuw beschikte de Mandel- en Leievallei over een fijnmazig netwerk van rivieren, grachten en beken, aangevuld met honderden land- en veldwegen. Dankzij het uitgebreide paden- en wegenpatroon waren alle plaatsen van de regio min of meer bereikbaar.

In de Oostenrijkse periode werden vanuit de belangrijkste steden van het land kaarsrechte wegen aangelegd naar kleinere regionale centra. Op enkele decennia tijd werd Midden- en Zuid-West-Vlaanderen ingeschakeld in een nationaal netwerk van steden en regio's. De aanleg van de verharde wegen Kortrijk-Menen (1713), Kortrijk-Gent (1716), Brugge-Torhout-Roeselare-Menen (1751-1754) en Brugge-Kortrijk (1752) betekende een grote verbetering voor handel en transport. De afstand van Kortrijk naar Brugge kon voortaan in minder dan

zes uur worden afgelegd.²⁷ De stad Tielt viel echter buiten dit netwerk.

De steenwegen waren het bindmiddel tussen stad en platteland, en de boeren maakten er massaal gebruik van om hun oogstoverschotten naar de markt te brengen. Grote delen van het rurale hinterland werden voor het eerst ontsloten voor het handelsverkeer, en het steenwegennet zou twee eeuwen lang de ruggengraat voor de wegeninfrastructuur in zuidelijk West-Vlaanderen worden. Zogenaamde 'bareelrechten' beperkten het handelsverkeer. Die tol betaalde men om goederen langs strategische plaatsen, zoals bruggen en aanlegplaatsen, te mogen vervoeren. In de jaren 1860, toen ook de stedelijke octrooirechten – een taks op de invoer van levensmiddelen uit het platteland – werden afgeschaft, kwam er een eind aan deze tol.

Na 1830 stimuleerde de Belgische overheid in grote mate de uitbouw van de transportinfrastructuur om de jonge industrie alle kansen te geven. De economische crisis en de hongersnood van de jaren 1840 in West- en Oost-Vlaanderen zorgden voor een extra impuls. De overheid verplichtte de gemeenten om de lokale verkeerswegen te verbeteren en ze met het hoofdwegennet te verbinden.²⁸ Het toenemende pauperisme werd binnen de perken gehouden door de investeringen in infrastructuur. Dankzij die wegenpolitiek kregen de regionale handel en het verkeer een stevige stimulans.

De jonge natie stimuleerde ook de aanleg van andere verkeerswegen, zoals het spoor en kanalen. Spoorwegen waren van cruciaal belang voor de economische ontwikkeling van België. Ook de kustprovincie profiteerde er mee van. Het gebied rond de Leie en de Mandel kreeg aansluiting op het spoorwegennet dankzij de opening van de lijn Kortrijk-Gent in 1839. Een rechtstreekse verbinding met Brugge, met onder meer haltes in Izegem en Roeselare, kwam in 1847 tot stand en de spoorweg Kortrijk-Oudenaarde-Denderleeuw uit 1868 maakte een rechtstreekse verbinding met Brussel mogelijk. Ook treinverbindingen tussen Kortrijk, Ieper, Menen, Wervik, Moeskroen en Doornik werden aangelegd.

²⁷ Ryckaert M., 'Het West-Vlaamse wegennet door de eeuwen heen', J. Vannieuwenhuysse (red.), In goede banen? De provincie West-Vlaanderen en het beheer van de buurtwegen 1800-heden (Provincie West-Vlaanderen), Brugge, 2005, p. 66-69.

²⁸ Boogaerts R., Seys K. en Van Rode O., 'Infrastructuur als ruggengraat voor een moderne maatschappij', J. Vannieuwenhuysse (red.), *Goed garen gesponnen? Industrialisatie in de provincie West-Vlaanderen, 1800-1940* (De provincie West-Vlaanderen in honderd (archief)stukken, 2), Brugge, 1998, p. 31.

De aanleg en exploitatie van deze eerste lijnen was in handen van Engelse industriëlen die de nieuwe technologie in België hadden geïntroduceerd. De uitbouw van de West-Vlaamse spoorwegen werd vanaf 1845 beheerd door de *Société Anonyme des Chemins de Fer de la Flandre Occidentale*. De ontwikkeling van het spoorwegennet speelde zich af in een crisisperiode en verschaftte aan veel mensen werk. Illustratief is de lijn Kortrijk-Brugge, de zogenaamde 'Droogenbroodroute'.²⁹ Deze spoorlijn werd gebouwd door arbeiders die hiervoor uitzonderlijk lage lonen kregen, amper voldoende om er een brood mee te kopen. Uit onvrede legden zij in 1847 zelfs even het werk stil.

Niet alleen de steden en de grootste gemeenten van de regio werden in het spoorwegennet opgenomen: ook veel dorpen kregen een treinstation. De verdichting van het netwerk was mede een gevolg van de afschaffing van de stedelijke tolrechten in 1860. Het spoor werd de vestigingsfactor voor de opkomende industrie. Zo ontwikkelde de keramische en kleiverwerkende industrie zich in de regio Kortrijk dicht bij het spoor. Ook de hoge vlucht die de vlasnijverheid in de streek nam, werd in grote mate mogelijk gemaakt en verder gestimuleerd door de spoorwegen. De intensieve aanleg van spoorwegen en stations ondersteunde de verstrengeling van productieruimte en arbeidsmarkt.³⁰

Aanvankelijk was reizen met de trein duur. In 1869 werden arbeidersabonnementen tegen een verlaagde prijs ingevoerd, wat de groei van de pendelarbeid bespoedigde. Een weekabonnement kostte voortaan minder dan één enkel biljet. Veel West-Vlaamse arbeiders werkten overdag in de Noord-Franse textielindustrie of in de Waalse steenkoolbakkens en keerden 's avonds met de trein terug naar dorp en gezin. De uitbouw van de buurtspoorwegen versterkte dit proces. De aanleg van de spoorlijn van Kortrijk naar Ronse (1869) vormde het sluitstuk van de spoorwegverbinding van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen met het Henegouwse kolenbekken.

In de negentiende eeuw en ook later nog werd de scheepvaart op de Leie gehinderd door de aanleg van watermolens op de oever en door de rootbakken

29 Waeyaert F., 'Het ontstaan en de evolutie van de spoorlijn Brugge-Kortrijk', F. Waeyaert en J.-M. Lermyte (red.), *De Droogenbroodroute (1847-1997), De spoorlijn 66 Brugge-Kortrijk*, Brugge/Aartrijke, 1997, p. 21-43.

30 De Block G., 'Het spoor en de ontsluiting van stad en platteland', B. De Meulder, S. Hoornaert en K. Van Herck (red.), *Metamorfozen, een ruimtelijke biografie van de regio Kortrijk*, Brussel, 2010, p. 138.

VAART
VAN
ROUSSELARE NAAR DE LEIJE.
OPENING DER VAART.
DE MINISTER VAN OPENBARE WERKEN
maakt bekend, dat de
VAART van Rousselare
naar de Leije zal
geopend worden den
1 JANUARI 1872.
Brussel, den 28 December 1871.
(GETEKKEND) **F. MONCHEUR.**
Voor gelijkvormig afschrift :
Rousselare, den 30 December 1871.
DE SECRETARIS,
IS. VAN EECKHOUTTE.
DE BURGEMEESTER,
J. MAHIEU.
Rousselare, — Drukkerij van DE BRAUVER-STOCK, uitgever van den LANDBOUWER.

Het kanaal Roeselare-Leie werd gegraven tussen 1862 en 1872. Het was en is belangrijk voor de economische ontsluiting van de regio. Archief Ten Mandere Izegem

van de vlassers.³¹ Vanaf 1832 werden, op basis van de voorstellen van Jean-Baptiste Vifquain, nationaal inspecteur-generaal van Bruggen en Wegen, verschillende projecten uitgewerkt om de bevaarbaarheid tussen Harelbeke en Gent te verbeteren. De Leie werd tussen 1840 en 1880 grondig gekanaliseerd door de aanleg van sluizen en dokken, en om overstromingen in het Gentse te vermijden liet de overheid een afleidingskanaal aanleggen van Deinze tot Brugge, het Schipdonkkanaal. Om doorgaand scheepvaartverkeer vlot mogelijk te maken in de stad Kortrijk, was al op het einde van de veertiende eeuw een Leie-omleiding gegraven.

Midden- en Zuid-West-Vlaanderen genoot dus mee van de Belgische *canal fever*. Zo zorgde het kanaal Bossuit-Kortrijk voor de verbinding tussen Leie en Schelde, waardoor de omweg via Gent werd vermeden.³² Het kanaal van de Schelde naar de Leie

31 Balduck J., 'De Leie en de erop aansluitende kanalen', *De Leiegouw*, 50 (2008), p. 375-394.

32 Linters A., *De Vlasvallei (Industrieel erfgoed in de Leievallei in West-Vlaanderen en Département Nord-Pas-de-Calais)*, Kortrijk, 1993, p. 49-50.

werd in een recordtempo gegraven en operationeel gemaakt (1857-1860).

Dankzij de lagere transportkosten konden de Waalse steenkoolfabrikanten hun producten efficiënter naar Kortrijk en omgeving voeren. De aanleg en uitbouw van kanalen diende op de eerste plaats de belangen van de mijneigenaars en steenkoolproducenten uit de Borinage.

In de Mandel- en Leievallei ontstond zo een dichte bundel van parallelle infrastructuur: rivieren, landwegen, steenwegen, spoorwegen en kanalen vulden elkaar aan.³³ Deze bundel werd de ruggengraat van de stedelijke en industriële ontwikkeling van de streek. De verbindingen tussen de diverse netten zorgden voor de geleidelijke transformatie van de regio tot een bijna volledig aaneengesloten industrieel complex. Dorpskernen waren verbonden met de stationsbuurt om de afgewerkte producten via het spoor naar de regionale en nationale markten te brengen.

Heroriëntering op de vlasnijverheid

De crisis van de jaren 1840 veroorzaakte een schokgolf in de wijdverbreide huisnijverheid van het West-Vlaamse platteland. Om uit de ellende te geraken legde een aantal keuterboeren zich – meer dan vroeger – toe op de vlasbewerking. Stilaan kwam er een evolutie op gang van landbouwer-wever naar gespecialiseerde vlasser. Vanaf 1860 beleefde de vlasnijverheid aan de Leie een sterke groei. Door de Amerikaanse burgeroorlog (1861-1865) konden Engelse textielabrikanten niet langer een beroep doen op katoen. Zij vonden in het Vlaamse vlas een ideaal vervangproduct. Het linnengaren dat afkomstig was van het Leievlas werd beschouwd als het beste ter wereld.³⁴ Het vlas gaf een helder wit lijnwaad dat 25% tot 35% duurder was dan vlas dat in stilstaand water was geroot. Of het Leiewater daadwerkelijk ‘bijzondere’ eigenschappen bezat waardoor het vlas zo’n uitstekende kwaliteit had, laten we hier in het midden.

Het station van Bissegem was een draaischijf voor de vlashandel. Op de loskaai wordt het vlas overgeladen op houten wagens, 1930-1950. Digitale Collectie Vlaserfgoed Provincie West-Vlaanderen Fonds Johan Desmet

Vele tonnen onbewerkt vlas kwamen uit alle hoeken van de wereld naar de regio om in de Leie te worden geroot; bij dat proces wordt de vezel losgeweekt van de houtachtige stengels. Russisch vlas werd bijvoorbeeld in de Leie geroot en gezwingeld – dat is dan weer het weghalen van de houtige stengeldelen – en vervolgens door Ierse spinnerijen opgekocht. De Leie kreeg van de internationale verzenders niet voor niets de bijnaam *Golden River* toebedeeld. Vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw ontgroeide de rivier haar lokale belang en had de Leie voortaan een nationale en internationale toeleveringsfunctie. In 1836 werd in de rivier tussen Waasten en Sint-Eloois-Vijve 3840 ton vlas geroot en in 1856 was dat al negenmaal zoveel (34.730 ton). In 1870 werd in het arrondissement Kortrijk alleen al 27.890 ton vlas geroot. Tijdens het ‘rootseizoen’ van midden april tot midden oktober domineerden honderdduizenden vlaskapellen het landschap langs de Leie.

Spoedig werden in Kortrijk binnen- en buitenlandse verzendhuizen opgericht om de export van het bewerkte vlas te coördineren. De internationale vlashandel met Kortrijk en de omringende dorpjes aan de Leie als epicentrum beleefde een grote bloei dankzij de concurrentiële prijs van het Leievlas en de gunstige ontsluiting met de bijbehorende infrastructuur. De regio raakte hierdoor ingebed in een netwerk van internationale contacten en de vlasnijverheid legde de basis voor de industriële en economische ontwikkeling van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen.

³³ Cattoor B. en De Meulder B., ‘De steenwegen en het axioma van de quae de gatten’, B. De Meulder, S. Hoornaert en K. Van Herck (red.), *Metamorfozen, een ruimtelijke biografie van de regio Kortrijk*, Brussel, 2010, p.108-117.

³⁴ Ghesquier-Krajewski F., *La Lys et le lin (1750-1914)*, *Les hommes, l'espace et le temps*, ongepubliceerd doctoraatsproefschrift, Université de Lille III Charles de Gaulle, departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis, 2002.

Het verwerken van het vlas vergde aanvankelijk heel wat handenarbeid. Veel zelfstandige vlassers kregen daarbij enkel hulp van hun kinderen. De meest commerciële vlassers namen personeel in dienst en werden heuse patroons. Al vrij vroeg werden technieken uitgevonden om de vlasvezelbereiding te mechaniseren. Zo had in 1838 Constant Debeil uit Sint-Eloois-Winkel een kammachine uitgevonden om het vlas te ontzaden.³⁵ Rond het midden van de negentiende eeuw maakte de stermolen zijn introductie in het vlasmilieu, wat het zwingelen vergemakkelijkte. Om de assen van de molen te bedienen werd aanvankelijk ros- en windkracht gebruikt, tot de stoommachine zijn intrede deed. De hekelmachines die het gezwingelde vlas ordenden, werden vanaf de jaren 1860 gemechaniseerd.

2.2 Doorgedreven mechanisatie en industrialisatie (1890-1945)

De verdere uitbouw van de infrastructuur

De 'infrastructuurbundel' die in de regio tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw tot stand kwam, vormde het ankerpunt voor verdere ontsluiting. Zo werd het spoorwegennetwerk uitgebouwd en verfijnd. De grootste verandering was organisatorisch: de nationalisatie van de spoorwegen tussen 1870 en 1912. Die maakte een eind aan de twisten over de berekeningen van de tarieven en de verdeling van de winsten van het goedertransport. De beschadiging aan de spoorweginfrastructuur tijdens de Eerste Wereldoorlog noopte de Belgische overheid ertoe om in 1926 de Nationale Maatschappij voor de Belgische Spoorwegen (NMBS) op te richten. Die nieuwe maatschappij stond grotendeels los van politieke inmenging en had het volledige spoorwegennetwerk in beheer.

Gemeenten die niet waren aangesloten op de hoofdlijnen van het West-Vlaamse spoorwegennet, kregen nieuwe kansen door de oprichting van de Nationale Maatschappij voor Buurtspoorwegen in 1884. De aanleg en het beheer van de buurtspoorwegen was in handen van de lokale

De buurtspoorwegen ontsloten het West-Vlaamse platteland. Hier bij de opening van de lijn tussen Kortrijk en Menen, 1930. Beeldbank Kortrijk

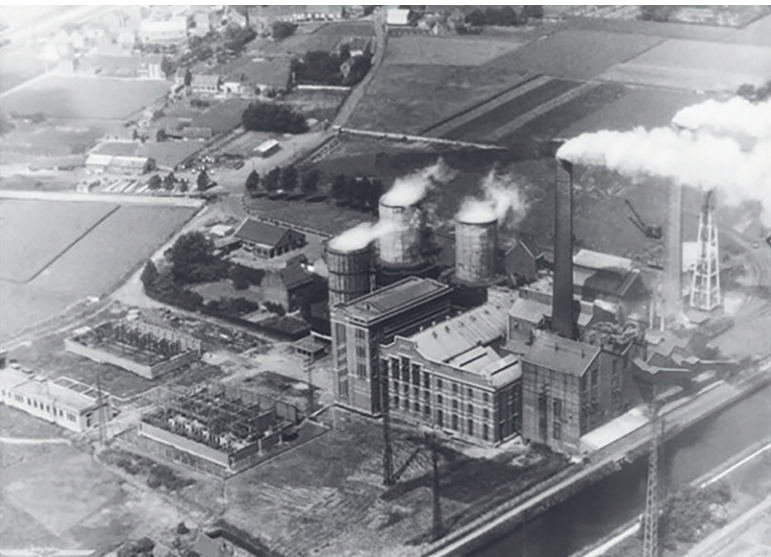
overheden, terwijl de staat en de provincies de financiering voor hun rekening namen. De NMVB, die nauw samenwerkte met privémaatschappijen, bewaarde op die manier het evenwicht tussen de lokale en centrale overheden.³⁶ De buurtspoorwegen werden vaak aangelegd naast bestaande wegen en maakten de ontsluiting van het platteland compleet. Dorpen als Gullegem, Moorseele, Dadizele en Geluwe werden zo met de stations van Kortrijk, Menen en Wervik verbonden. De lijn Wevelgem – Sint-Eloois-Winkel – Izegem – Emelgem – Ardoorie – Zwevezele bevorderde bijvoorbeeld de bloei van de schoennijverheid in het Izegemse.

Tussen 1893 en 1920 waren alle gemeenten van de streek met elkaar verbonden door de stoomtram. In een mum van tijd werden ook de meest afgelegen gehuchten ingeschakeld in de regionale, nationale én Noord-Franse economische ontwikkelingsruimte.³⁷ De buurtlijnen speelden een belangrijke rol in het vervoer van goederen tussen de dorpen en de stedelijke markten. Vooral de commercialisering van de landbouw en de ontwikkeling van nieuwe nijverheden op het platteland kregen zo ongeziene kansen. Op regionaal vlak droegen de buurtlijnen bij tot de mobiliteit van de beroepsbevolking en de geleidelijke verstedelijking van het platteland. Na de Tweede Wereldoorlog schakelden veel buurtlijnen over van rail- op autobusvervoer.

³⁵ Linters A. en Roose C., 'Van landbouw naar industrie', J. Vannieuwenhuysse (red.), *Goed garen gesponnen? Industrialisatie in de provincie West-Vlaanderen, 1800-1940 (De provincie West-Vlaanderen in honderd (archief)stukken, 2)*, Brugge, 1998, p. 61.

³⁶ De Block, 'Het spoor en de ontsluiting van stad en platteland', p. 144-146.

³⁷ Boogaerts, Seys en Van Rode, 'Infrastructuur als ruggengraat voor een moderne maatschappij', p. 26.

De elektriciteitscentrale van Zwevegem op het einde van de jaren 1930. Gemeente Zwevegem

De mobiliteit van arbeiders nam rond de eeuwwisseling verder toe door de verspreiding van individuele vervoersmiddelen, zoals de fiets en de motorfiets. De tweewieler was toen in Vlaanderen het belangrijkste transportmiddel en de steeds betere verkeerswegen begunstigen die ontwikkeling. Vanaf de jaren 1930 werden de ruwe straatkeien van de grotere wegen op grote schaal vervangen door asfalt- en betonwegen waarop voertuigen aangenamer konden rijden en minder snel versleten. De auto bleef tot het midden van de vorige eeuw een luxemiddel en slechts een aantal bedrijven beschikte in de jaren 1930 al over een vrachtauto.³⁸ Vanaf 1950 vervingen de personenwagens en de vrachtauto echter de tweewieler en het tweespan op grote schaal.

De belangrijkste waterwegen van de streek, de Leie en de aansluitende kanalen, werden aangepast aan de schaalvergroting van de binnenschepen. Toen het kanaal Bossuit-Kortrijk in 1860 openging, werd de regio met het Henegouwse kolenbekken verbonden, maar door de geleidelijke sluiting van de mijnen verloor het kanaal zijn oorspronkelijke rol. De vestiging van een tiental ondernemingen, waaronder Bekaert en de textielweverij La Flandre, bezorgde het een nieuwe functie. Langs het kanaal Roeselare-Leie floreerden vanaf het interbellum de voedingsbedrijven en de haven van Roeselare evolueerde tot een van de belangrijkste binnenhavens van de kustprovincie.

³⁸ Van Houtte J. en Maddens N., 'Economische en Sociale Geschiedenis van het Kortrijkse', L. Kymers (red.), Bekaert 100 - *Economische ontwikkeling in Zuid-West-Vlaanderen*, Tielt, 1980, p. 165.

Vanaf circa 1890 vonden nieuwe krachtbronnen, zoals elektrische motoren, gasturbines en verbrandingsmotoren, in de steden en dorpen van de streek ingang. Dankzij de ontwikkeling en uitbreiding van het elektriciteitsnet mechaniseerden ook kleine en middelgrote ondernemingen. In 1910 waren er in de regio Kortrijk-Roeselare vier bedrijfjes met negen werknemers die elektriciteit produceerden, in 1930 waren dat er nog drie, maar het aantal werknemers was gestegen tot 312.

Langs het kanaal Bossuit-Kortrijk voorzag de elektriciteitscentrale van Zwevegem, opgericht in 1913 door de *Société d'Electricité de l'Ouest de la Belgique*, de bedrijven van stroom.³⁹ Staaldraadfabrikant Bekaert en de gezinnen van de gemeente Zwevegem waren de grootste afnemers. Vanaf 1920 maakte de elektriciteitsfabriek deel uit van het latere Electrabel. Het belang van het huidige Transfo nam af toen in 1956 werd beslist om in Ruien (Kluisbergen) een nieuwe centrale op te richten. In Wevelgem en Izegem richtte de gemeente zelf een elektriciteitsbedrijf op om de groeiende industrieën alle kansen te geven.

Bloei van de vlasnijverheid

De opmerkelijke ontwikkeling van de vlasnijverheid was verantwoordelijk voor het hoge aandeel van de textielsector in de werkgelegenheidscijfers vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw. Vanaf 1860 legde die een hernieuwde dynamiek aan de dag, die rond de eeuwwisseling nog krachtiger werd. Vlak voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog stond de vlasnijverheid qua productie op haar hoogtepunt: in 1913 werden in de Leie tussen de Franse grens en Grammene (Deinze) 80.000 bakken vlas groot.⁴⁰ Eén rootbak bevatte normaliter 1400 à 1600 kg vlas. Tijdens het rootseizoen van 1913 werd dus ongeveer 120 miljoen kilogram vlas verwerkt. Dergelijke hoeveelheden werden na de oorlog niet meer bereikt.

De nauwe band tussen landbouw en vlasnijverheid blijkt onder meer uit het feit dat de industrietelling van 1896 roten en zwingelen niet opnam. Die activiteiten beschouwde de *Commission Centrale de Statistique* blijkbaar nog niet als volwaardige onderdelen van de moderne industrie. Bij de telling van 1910 was dat wel het geval. In het arrondissement Kortrijk werkten toen 4359 arbeiders en bedienden in

³⁹ Van Centrale naar Transfo. *100 jaar elektriciteitscentrale in Zwevegem*, Zwevegem, 2013.

⁴⁰ Debrabandere P. en Maddens N., *Ook hier zijn we groot geworden: het nijvere arrondissement Kortrijk 1890-1940*, Kortrijk, 1985, p. 18.

Roten in de Leie, begin twintigste eeuw. Collectie Industriemuseum

de vlasbedrijven en bedroeg de totale tewerkstelling in de sector (inclusief patroons en familieleden) 7783 personen. Er waren 2113 mechanische en manuele zwingelarijen, en daarvan deden 128 bedrijfjes een beroep op een vlaszwingelmolen. De totale werkgelegenheid in de 533 Roeselaarse vlasbedrijfjes bedroeg 1187 personen, van wie 210 betaalde arbeiders en 5 bedienden. In de Tieltsse regio ten slotte werden in 1910 1359 vlassers (arbeiders en zelfstandigen) geregistreerd, in 511 bedrijfjes. Het aantal vlasbewerkers steeg in 1930 tot 8275 in het arrondissement Kortrijk, 1560 in het arrondissement Roeselare en 2094 in het arrondissement Tielt. In 1910 vond 61% van alle root- en zwingelactiviteiten in België plaats in Midden- en Zuid-West-Vlaanderen; in 1930 was dat zelfs 69%.

Door de economische crisis en de technische vooruitgang waren er in 1937 minder vlassers. Concreet: het arrondissement Kortrijk telde toen nog 1550 zelfstandige vlassers en 3848 bezoldigde werknemers in 696 bedrijven, onder leiding van zowat 870 vlasbazen. In Roeselare was de daling drastischer: 455 bezoldigde werknemers in 98 bedrijven met ongeveer 124 patroons en 372 zelfstandigen. Hoewel de cijfers niet volledig vergelijkbaar zijn, kostte de crisis in de regio Kortrijk-Roeselare 2600 arbeidsplaatsen.

Nuance is wel nodig: de meeste vlassondernemingen waren kleine familiebedrijfjes zonder ingeschreven personeel, zodat de werkelijke tewerkstelling wellicht hoger lag dan de officiële cijfers aangeven.

Veel mensen werkten in de commerciële tak van de vlassector: ze waren botenkoper (tussenhandelaar) of vlasverzender. Ook in toeleveringsbedrijven (machinebouw, transport, de bouw) was er een intense werkgelegenheid.⁴¹ Tot aan de Tweede Wereldoorlog verdienden in de ruime Mandel- en Leiestreek minstens 10.000 mensen hun brood in de diverse aspecten van de vlasnijverheid.

Het grote aantal arbeidsplaatsen werd verzekerd door de langzame industrialisering en mechanisering van de vlasnijverheid. Een voorbeeld is het rotten in grote betonnen bakken met verwarmd water, zoals dat rond de eeuwwisseling werd uitgevonden door de Wevelgemnaar Constant Vansteenkiste. Pas na de vlascrisis van de jaren 1930 sloeg de uitvinding ook echt aan. Vlasopkopers en lokale neringdoeners waren aanvankelijk immers gekant tegen het warmwaterrotten uit schrik voor een verminderde kwaliteit en uit angst om het monopolie te verliezen dat volgens hen gekoppeld was aan hun ligging langs de Leie. Het werd nu mogelijk om overal vlas te bewerken. De betonnen rootputten verschenen eerst in de gemeenten die verderaf van de Leie waren gelegen. Vanaf 1942 was het rotten in de Leie definitief verboden. Door hun grote rendement veroorzaakten de technische innovaties een revolutionaire ommekeer in de vlasnijverheid en hoewel vele eenmanszaken verdwenen, evolueerde een aantal ook tot echte fabriekjes met werknemers.

⁴¹ Dewaele B. en Segers Y., 'Het vlas en de industrialisatie van de Leie-vallei', B. De Meulder, S. Hoornaert en K. Van Herck (red.), *Metamorfozen, een ruimtelijke biografie van de regio Kortrijk*, Brussel, 2010, p. 158.

Kortom, de evolutie van de vlasnijverheid in de regio was een gradueel proces. De dorpen aan de Leie tussen Kortrijk en Frankrijk maakten vanaf 1860 faam als vlascentra.⁴² Rond de eeuwwisseling lag het zwaartepunt tussen Kortrijk en Zulte. Kortrijk werd de belangrijkste vlasmarkt van de wereld en diverse verzendhuizen en talrijke toeleveringsbedrijven vestigden zich in de stad. Ook in de Mandelvallei kwam er vlasnijverheid tot stand.

De ontwikkeling van de vlasnijverheid in de landelijke gemeenten langs de Leie, waardoor de mechanisering ook op het platteland doordrong, gebeurde op initiatief van lokale ondernemers. Midden- en Zuid-West-Vlaanderen wordt daarom getypeerd als een voorbeeld van ‘endogene industrialisering’, waarbij ontwikkelingen van binnenuit de regionale economie bepaalden. Dankzij de afzet van hoge kwaliteitsvlas voor buitenlandse spinnerijen en een goedkope productiemethode door de lage lonen slaagden de West-Vlaamse vlassers er gedurende lange tijd in een marktsegment te domineren.

2.3 Industriële expansie en doorbraak van de dienstensector (1945-1970)

Bedrijventerreinen en autosnelwegen

Door de snelle opmars van de geallieerden had de Duitse bezetter aan het eind van de oorlog de tijd niet om machines te ontmantelen of belangrijke grondstoffen weg te voeren. Ondanks diverse bombardementen bleef ook de schade aan de verkeersinfrastructuur vrij beperkt. In de eerste jaren na de oorlog maakte de Belgische industriële productie een grote bloei mee, dankzij de stijgende vraag naar intermediaire goederen. Maar al in 1948 begon de Belgische economie te sputteren. Een aantal Europese landen had zich met de steun van het Marshallplan ontpopt tot geduchte concurrenten voor de Belgische traditionele nijverheid.⁴³ Het verouderde machinepark was aan vernieuwing toe, met de steenkoolnijverheid en de textielnijverheid als grootste slachtoffers. Door de krapte op de arbeidsmarkt waren de brutolonen bovendien sneller

42 Dewaele en Segers, ‘Het vlas en de industrialisatie van de Leievallei’, p. 152-153.

43 Buyst E., ‘Van industriële grootmacht tot de ‘zieke man’ van West-Europa’, M. Van Den Wijngaert (red.), *België, een land in crisis (1913-1950)*, Antwerpen, 2006, p. 169.

gestegen dan die in de buurlanden. Deze elementen resulteerden begin jaren 1950 in een relatief trage economische groei en een hoge werkloosheid.

In een onderzoek naar de structurele werkloosheid in West-Vlaanderen stelden economen Olivier Vanneste en Guido Declercq de eenzijdige economische structuur van de provincie aan de kaak.⁴⁴ De kustprovincie had tijdens de laatste decennia een negatieve regionale handelsbalans, met meer import dan export. Oorzaken waren het overwicht van de textielsector, het grote aantal grensarbeiders en de stijgende langeafstandspendel. De auteurs stelden voor om de industriële infrastructuur van de provincie uit te bouwen langs de as Brugge-Kortrijk. Mensen uit economisch achtergestelde gebieden, zoals de Westhoek, konden dan werk vinden in deze fabrieken. Een van de speerpunten van het onderzoek was de aanleg van industrieparken voor regionale economische ontwikkeling.

De stedenbouwkundige dienst van de stad Kortrijk werd in 1953 door de Belgische overheid belast met de opmaak van het Gemeenschappelijk Algemeen Aanlegplan van de Kortrijkse Agglomeratie (GAAP).⁴⁵ Het GAAP was zowel een stedenbouwkundig plan als een economisch ontwikkelingsprogramma en ook de oprichting van de intercommunale Leiedal (1960) paste in deze context. Samen met de intercommunale WIER (West-Vlaamse Intercommunale voor Economische Expansie en Reconversie, nu WVI) en de provincie West-Vlaanderen had Leiedal de bevoegdheid om terreinen te onteigenen en ten dienste te stellen van de nijverheid en de dienstensector. De ontwikkeling van een goede transportinfrastructuur en van bedrijventerreinen maakte industrievorming mogelijk.

Het GAAP voorzag in drie locaties om nieuwe industrieterreinen aan te leggen: een domein van 110 hectare langs het kanaal Bossuit-Kortrijk, een terrein in Heule-Kuurne (140 hectare) en een industriepark in Gullegem-Moorsele (36 hectare). Nieuwe locaties zagen ook het licht in de marge van de aanleg van snelwegen, zoals het industrieterrein van Harelbeke-Stasegem en dat aan de E17 tussen Deerlijk en Waregem. De vestiging van diverse

44 Declercq G. en Vanneste O., *Structurele werkloosheid, deel II: Structurele werkloosheid in West-Vlaanderen*, Kortrijk, 1957, p. 229-239.

45 Ryckewaert M., Van Acker M., Vanderstraeten L. en Vanneste D., ‘Snelwegen, industrieparken en de naoorlogse economische ontwikkeling’, B. De Meulder, S. Hoornaert en K. Van Herck (red.), *Metamorfozen, een ruimtelijke biografie van de regio Kortrijk*, Brussel, 2010, p. 190.

Het Kanaal Roeselare-Leie – hier een zicht op Ooigem – werd een aantrekkingspool voor de veevoederindustrie, 2007. Collectie Gilbert Desmet

KMO's op de terreinen bevorderde de intersectorale verbondenheid.

De industrieterreinen van de regio Roeselare situeerden zich rond de industriële kernen Roeselare en Izegem, en kwamen er dankzij het expansieprogramma van de provincie West-Vlaanderen. In de jaren 1960 werd in Izegem ten noorden van het kanaal de bedrijvzone Mandeldal aangelegd (75 hectare). Ze sloot aan bij het in de jaren 1930 organisch gegroeide industrieterrein tussen kanaal en spoorweg. In Roeselare werden vanaf het einde van de jaren 1950 de grootste industriezones in deelgemeente Beveren aangelegd. Bedrijven die veel ruimte nodig hadden, vonden er een uitstekende vestigingsplaats. In de stad zelf werd het gebied aan het kanaal richting Izegem bestemd als industriezone. Vanaf de jaren 1970 kwamen er verspreid over de regio nog een aantal (kleinere) zones bij.

Naast het aanleggen van industrieterreinen was ook een doordacht wegenbouwprogramma een prioriteit van de provinciale overheid. Ze werd daarin gesteund door de belangrijkste steden en de intercommunales. Snelwegen veroorzaakten een ware revolutie in het autoverkeer en steenwegen maakten voortaan deel uit van het zogenaamde 'secundaire wegennetwerk'.⁴⁶ De voltooiing van de E3/E17, in

1972 aangevuld met de ring rond Kortrijk, verbond Zuid-West-Vlaanderen rechtstreeks met Gent, Antwerpen en Rijsel, en dus met het hele Belgische en Europese net. Elke steenweg die de snelweg kruiste, kreeg een afrittencomplex. Op het einde van de jaren 1970 werd ook de A17/E403 tussen Kortrijk en Brugge aangelegd; ze liep via Roeselare.

Door de sterke expansie van het wegverkeer (vrachtwagens, personenwagens en autobussen) verminderde het belang van de overige vervoersmiddelen. Veel buurtspoorwegen werden in de jaren 1950 dan ook vervangen door autobusvervoer.⁴⁷ De belangrijkste spoorlijnen werden gemoderniseerd en uitgebouwd met een dubbele lijn. Vooral vanaf het einde van de jaren 1970, toen pendelen gemeengoed was geworden, beleefde het spoor een grote vooruitgang.

Midden- en Zuid-West-Vlaanderen miste grotendeels de naoorlogse buitenlandse investeringen die er bijvoorbeeld wél kwamen in Limburg. Ondanks een sensibiliseringscampagne bleven de grote bedrijven er weg. In zekere zin kwam de aanleg van de industrieparken en autosnelwegen te laat. Alleen in de regio Roeselare vestigden zich enkele internationale ondernemingen. Zo werd onder impuls van het provinciebestuur een aantal buitenlandse investeerders, waaronder het Nederlandse Philips, bereid gevonden om een vestiging op het

⁴⁶ Cattoor en De Meulder, 'De steenwegen en het axioma van de quaede gatten', p. 117.

⁴⁷ Boogaerts, Seys en Van Rode, 'Infrastructuur als ruggengraat voor een moderne maatschappij', p. 35.

bedrijventerrein van Beveren-Roeselare te openen. Maar de meeste bedrijven die zich op de nieuwe industrieterreinen vestigden, waren lokaal gegroeide ondernemingen die zich ‘herlocaliseerden’. De nieuw ontwikkelde gronden boden immers goedkope mogelijkheden tot uitbreiding. Zo bleef ook de lokale band met toeleveranciers en werknemers behouden.

De reconversie van de vlasnijverheid

De industrialisering en de economische slagkracht van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen beleefden na 1950 een hoogtepunt. Het verval van de vlasnijverheid en de daaruit volgende reconversie was een van de steunpilaren voor die merkwaardige opleving. De Korea-oorlog van begin jaren 1950 betekende voor de West-Vlaamse vlasnijverheid de laatste expansieperiode.⁴⁸ De crisissituatie zorgde toen voor een grootschalige speculatie op de grondstoffenmarkt en creëerde een sterke vraag naar vlasproducten, zoals uniformen, tentzeilen en kabels. Vanaf 1955 ging het snel bergaf met de vlasnijverheid. Dalende inkomsten en de opkomst van synthetische vezels zorgden ervoor dat de meest vooruitziende vlassers reeds op het einde van de jaren 1950 stopten met hun root- en zwingelactiviteiten. Het vrijgekomen kapitaal pompten ze in andere industrieën.

Geheel onbekend waren de ‘nieuwe’ economische activiteiten niet: aanvankelijk waren het afgeleide sectoren van de vlasindustrie die floreerden, al maakten ze geen deel meer uit van de textielnijverheid.⁴⁹ Zo werd het vlasafval dat na het zwingelen overbleef, de lemen, vanaf het einde van de jaren 1950 op industriële basis verwerkt tot leemplaten. De toepassing om olie uit lijnzaad te distilleren was al tijdens het interbellum geperfectioneerd; in dit geval was de link met de voedingsindustrie duidelijk. De afval van de olieproductie werd in het Roeselaarse intensief verwerkt tot veevoeder en meel, wat de intensieve, niet-grondgebonden veeteelt in West-Vlaanderen tot een grote bloei bracht.⁵⁰ De tapijten- en meubelstoffenindustrie van haar kant ontwikkelde

zich niet rechtstreeks uit de vlasnijverheid, maar vertoonde qua structuur en arbeidsorganisatie diverse parallellen, zoals het werken in onderaanneming.

De vlasnijverheid was dus zonder twijfel de bakermat voor de hernieuwde industrialisatie van de streek. De interne regiodynamiek – zonder veel invloed van buitenaf – en de mobilisatie van de plaatselijke bevolking revitaliseerden het sociaaleconomische weefsel. Die autonome reconversie wordt zelfs beschouwd als een logisch vervolg van de eerdere economische ontwikkeling.⁵¹ De vlassector was immers door de jaren heen haar agrarische en artisanale structuren ontgroeid en er was als het ware een specifieke ‘tussensector’ ontstaan met zowel agrarische als industriële elementen. De vlassector werd bovendien gekenmerkt door zelfstandig werk. Individualiteit en collectiviteit ging bij de vlasbazen hand in hand: op collectief niveau zochten de ondernemers naar samenwerking, terwijl er tussen de families onderling een hevige competitie heerste.⁵² De vlassers hadden niet alleen een hardewerkermentaliteit; ook in de moeilijke ondernemerswereld stonden ze hun mannetje. De internationale relaties van de vlasnijverheid hadden gezorgd voor een breed zakennetwerk en kennis van de internationale economie. In die zin bereidde honderd jaar vlasbewerking een geleidelijke en natuurlijke overgang van een agrarische naar een industriële economie voor.

In geen tijd groeiden sommige van de geconverteerde vlasbedrijfjes uit tot multinationale en hoogtechnologische ondernemingen en slaagde Midden- en Zuid-West-Vlaanderen erin zijn economie te diversifiëren tot ver buiten de textielsector. Die overgang vond plaats met beperkte steun van binnenlandse financiële instellingen en buitenlandse vennootschappen. De overheid creëerde enkel het kader voor de economische ontwikkeling, onder andere door de uitbouw van de infrastructuur en het mogelijk maken van expertise-uitwisseling. Typierend voor de regio was dat persoonlijke initiatieven van de ondernemers dit proces stimuleerden. De mensen van de streek slaagden erin nieuwe kansen te benutten zonder volledig te breken met hun ervaring en tradities.

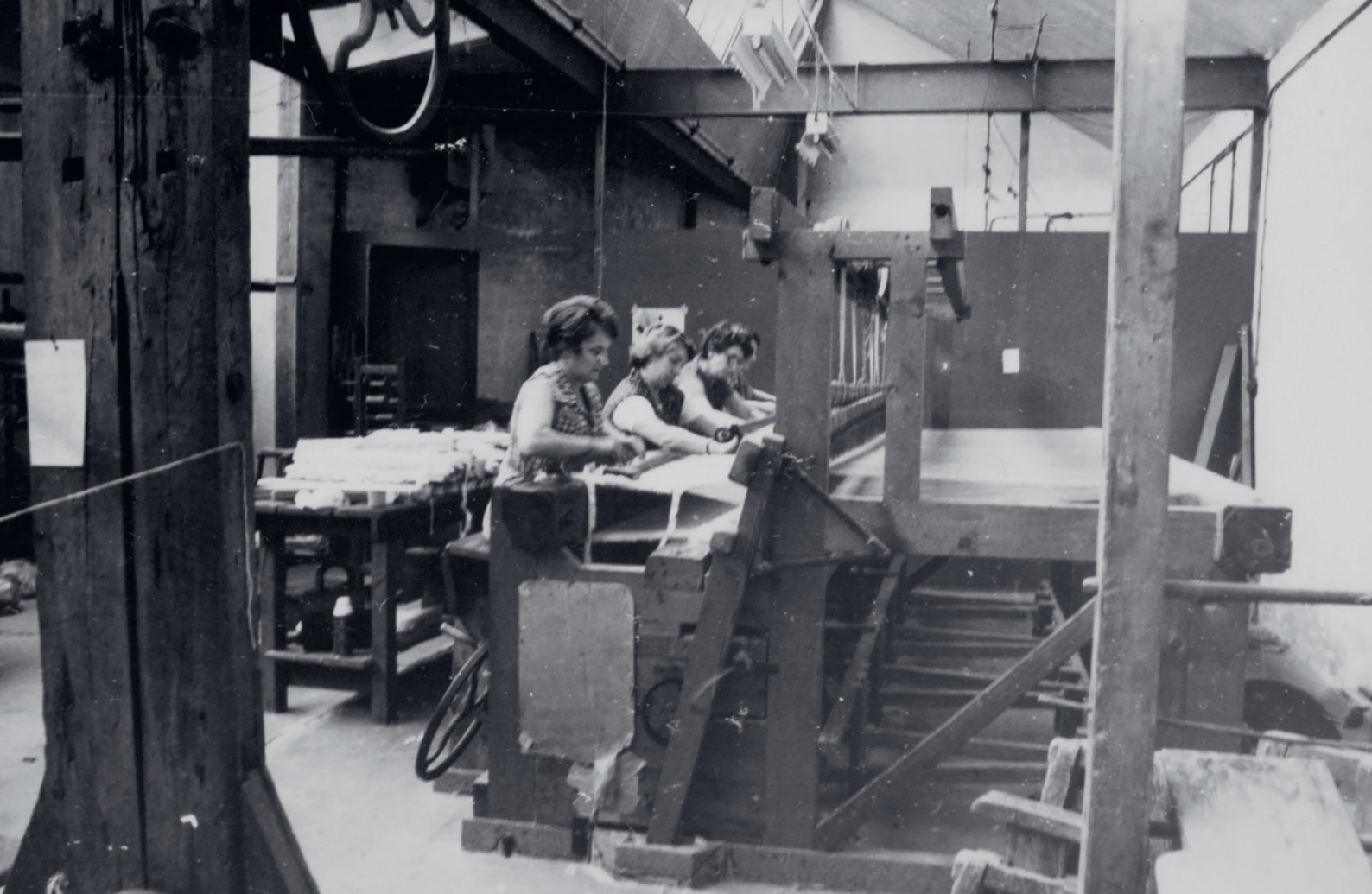
48 Dewaele en Segers, ‘Het vlas en de industrialisatie van de Leievallei’, p. 159.

49 Musyck B., *Autonomous Industrialisation in South West Flanders (Belgium): continuity and transformation*, ongepubliceerd doctoraatsproefschrift, Universiteit Sussex, Brighton, departement Economie, 1993, p. 135-139.

50 Dobbels M., *Naar een duurzame ruimtelijke visie voor de kanaalzone Roeselare-Leie*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, departement Toegepaste Wetenschappen, afdeling mobiliteit en ruimtelijke planning, 2005-2006, p. 51 en 56. Puype J., *De ridders van de West-Vlaamse tafel. Kroniek van succesvol ondernemen*, Leuven, 2002, p. 153-154.

51 Buyst E., Lowyck K. en Soete A., *Niches om te zien. De strategische groei van Barco*, Tielt, 2004, p. 105-106. Zie ook: Musyck B., ‘De autonome industrialisatie in Zuid-West-Vlaanderen, continuïteit en transformatie’, *Planologisch Nieuws*, 16 (1996), p. 22-40.

52 Musyck, ‘De autonome industrialisatie in Zuid-West-Vlaanderen’, p. 36.

*Kortrijk werd het nieuwe mekka van de tapijtweverijen, 1960-1970.
Collectie Industriemuseum*

De historische verankering van de nieuwe industrieën in eigen streek verklaart ook hun ligging. De meeste reconversieondernemingen bevinden zich binnen een straal van 5 kilometer van de bedrijven waaruit ze zijn gegroeid. Zo zijn de hoofdzetels van wereldspelers als Beaulieu (Wielsbeke) en Balta (Sint-Baafs-Vijve) nog steeds in de geboortedorpen van hun stichters gevestigd.⁵³ Behalve historische en sentimentele redenen liggen hier ook praktische redenen aan ten grondslag. Zeker in de opstartfase van de bedrijven waren lokale wortels van groot belang. Grondstoffen, arbeiders, kapitaal, diensten...: alles werd in een bekend netwerk gezocht. Kortom, ondanks een beperkte herlocalisatie van bestaande bedrijven naar nabijgelegen industrieterreinen bevindt het gros van het economische weefsel zich tot op vandaag in het woon- en landbouwgebied waar het historisch is ontstaan.⁵⁴

⁵³ Dewaele en Segers, 'Het vlas en de industrialisatie van de Leievallei', p.159.

⁵⁴ Ryckewaert, Van Acker e.a., 'Snelwegen, industrieparken en ...', p. 198-199.

3 Diepvriesgroenten uit Midden-West-Vlaanderen, een succesverhaal in het kort

De diepvriesgroente-industrie is een jonge bedrijfstak die in België vanaf de jaren 1970 een spectaculaire ontwikkeling kende. De sector is bijna volledig in handen van enkele families uit de plattelandsregio rond Roeselare. Een nauwe wisselwerking tussen landbouw, groothandel in groenten en industrie is het concept voor een ongeziene economische dominantie. Meer dan 90 procent van de Belgische diepvriesgroenten wordt geëxporteerd.

3.1 Ontstaan en ontwikkeling van de Belgische diepvriesindustrie

Oorsprong in de VS

De diepvriestechnologie werd in de jaren 1930 op punt gesteld door Amerikaanse ingenieurs. Zij maakten de techniek voldoende krachtig om voedingsmiddelen tot de kern in te vriezen. Clarence Birdseye ontdekte dat het bewaren van de kwaliteit van voedingsmiddelen - met andere woorden voedingswaarde, geur en smaak - in nauw verband stond met de duur van het invriezen. Door verse levensmiddelen meteen in te vriezen tussen -25°

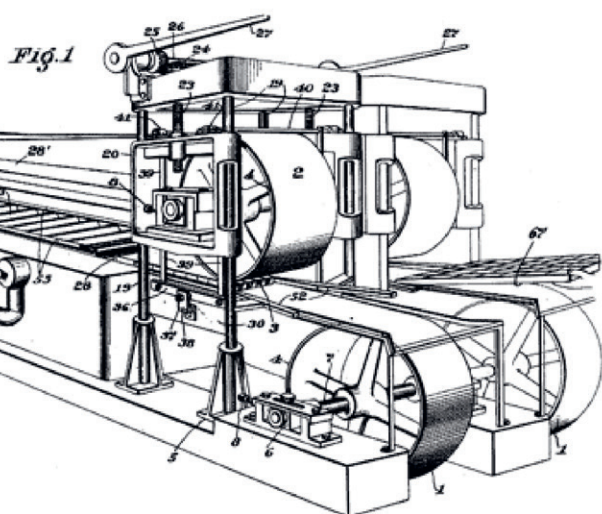
en -40° C kon je ze gedurende lange tijd bewaren bij minstens -18° C. Diepvriesproducten braken snel door in de VS: in 1940 bedroeg het jaarlijks verbruik 200.000 ton, in 1970 was dat al gestegen tot 5,5 miljoen ton. Aanvankelijk werden vooral groenten, fruit en vis ingevroren. Vanaf het laatste kwart van de twintigste eeuw domineerden bereide gerechten, kip en vruchtensappen het Amerikaanse diepvriesassortiment. De consument verlangde duidelijk naar tijd- en werkbesparende producten, het zogenaamde *convenience food*.

Voordelen van diepvriesproducten

Diepvriesproducten evenaren en overtreffen soms de kwaliteit van verse producten. Dikwijls zitten er verschillende dagen tussen de oogst en het ogenblik waarop het voedsel in de koelkast of op tafel belandt. En ook in die koelkast gaat het bederf verder. Diepvrieswaren daarentegen worden reeds luttele uren na de oogst diepgevroren.⁵⁵ Via een ononderbroken koudeketen door middel van koelcellen geraken de diepgevroren producten tot bij de verbruiker. De voedingswaarde van industrieel verwerkte groenten ligt daarom vrij hoog.⁵⁶ Een ander voordeel is dat diepgevroren producten meteen kookklaar zijn. Verse groenten, fruit en vis moeten echter vóór het koken nog geschild en gewassen worden. Bovendien zijn diepvriesproducten het hele jaar door beschikbaar, zonder grote prijschommelingen, in tegenstelling tot vers voedsel.

België maakt kennis met de diepvriezer

De eerste diepvriesinstallaties in België werden door de Duitsers gebouwd tijdens de Tweede Wereldoorlog. De diepvriesindustrie kwam moeilijk van de grond omdat het productieproces stevige investeringen vereiste voor de dure toestellen en grote magazijnen. Bovendien bleef het eindresultaat duurder dan verswaren. Pas in de jaren 1950 doken de eerste diepvriesproducten van Belgische makelij op. Om de sector te promoten werden allerhande mediacampagnes en beurzen, zoals Interfreez, op het getouw gezet.

Technische tekening voor patent vriesmachine, 1923. Beeldbank CAG (<https://cagnet.be/item/B00007233>)

55 Paulussen F., *Bewaren van groenten en fruit - lesbundel Wat eten we morgen?* (Centrum Agrarische Geschiedenis), Leuven, 2007.

56 'Voedingswaarde van industrieel verwerkte groenten', in: *Nutrinews: special 'Verwerkte groenten onder de loep'*, 14 (2006), nr. 4, p. 19-22.

DIT MERK **CETTE MARQUE**
REGISTERED TRADE MARK
 PRODUCT OF GENERAL MOTORS

is een waarborg voor zijn kwaliteit
 est une garantie pour sa qualité

De koelkast FRIGIDAIRE is uitsluitend verkocht door de officiële verdelers
 L'armoire frigorifique FRIGIDAIRE est vendue par les distributeurs officiels

STEVENS Gebroeders
 Frères

IEPER, Vandenpeereboomplaats, 7 Tél. 249
 YPRES, Place Vandenpeereboom, 7

voor het bewaren van:
 room
 boter
 vlees
 enz.

eist steeds FRIGIDAIRE

pour la conservation de:
 la crème
 le beurre
 la viande
 etc.

exigez toujours FRIGIDAIRE

Er is een koelkast voor ieder doeleinde en voor iedere beurs.
 Il y a une armoire frigorifique pour chaque usage et pour chaque bourse.

De koelkast brak pas door in de jaren 1950. Reclame voor Frigidaire Stevens Ieper, februari 1953. Beeldbank CAG (<https://cagnet.be/item/B00003710>)

Langzame stijging in de jaren 1960

De eerste bloei in België kwam er rond 1960 onder impuls van Viking (o.a. vis) en Frima (groenten en fruit), aanvankelijk alleen te koop in een aantal supermarktketens. Ongeveer 80% van de ingevoerde diepvriesgroenten was uit Nederland afkomstig, vooral van de firma Iglo.⁵⁷ Gekochte diepvriesproducten werden in de beginperiode nog vaak meteen opgegeten. De Belgische consumptie van diepvriesproducten vervijfvoudigde van 4.000 ton in 1961 tot maar liefst 22.000 ton in 1971. Hoewel koelkasten al ruim verspreid waren, bleek uit een consumentenenquête dat in 1970 slechts 11% van de ondervraagde personen beschikte over een diepvriezer. De meeste daarvan bevonden zich op het platteland en werden voornamelijk gebruikt om zelf gekweekte groenten en thuis geslachte dieren in te vriezen. De lokale conservenindustrie vertoonde in diezelfde periode de eerste tekenen van verval.

⁵⁷ Informatie- en documentatiedienst Belgische Boerenbond, nr. 34: diepvriesgroenten, diverse artikels.

Boom in de jaren 1970 en 1980

De verkoop van diepvriezers kende vanaf het laatste kwart van de twintigste eeuw een spectaculaire bloei. Ook grootverbruikers zoals ziekenhuizen, restaurants en scholen zagen brood in de nieuwe techniek. Het verbruik per persoon ging in ons land vanaf de jaren 1970 in sterk stijgende lijn.⁵⁸ De consumptie van diepvriesproducten steeg van 2 kg per persoon per jaar in 1970 tot 6 kg in 1976 en zelfs 8 kg in 1981. België behoorde daarmee tot de middenmoot: ná Zweden, Nederland en het Verenigd Koninkrijk, maar vóór Frankrijk, Duitsland en Oostenrijk. Wereldwijd koploper was de Verenigde Staten met een hoofdelijk verbruik van 34 kg in 1976. Sinds de jaren 1990 schommelt het jaarlijks verbruik van diepvriesgroenten in België rond 3 à 4 kg per persoon.

3.2 Ontwikkeling van diepvriesgroenten in Midden-West-Vlaanderen

Reconversie van de akker- en vlasboeren

Midden-West-Vlaanderen – grotendeels de arrondissementen Roeselare en Tielt – stond in de negentiende eeuw bekend voor de teelt van nijverheidsgewassen zoals cichorei en tabak. Langs de oevers van Leie en Mandel werd tevens intensief vlas geteeld en verwerkt.⁵⁹ De streek kende hierdoor een sterke economische expansie. De vlasnijverheid geraakte vanaf 1955 echter in een structurele crisis door de hevige buitenlandse concurrentie en de opkomst van synthetische vezels. Een aantal vlassers reageerden dynamisch op de uitdaging en heroriënteerden hun bedrijf naar afgeleiden van de vlasindustrie zoals spaanplaat, tapijt, meubelbekleding en veevoeder. De boeren van hun kant vervingen de vlasteelt en andere nijverheidsteelten door intensieve groenteteelt en champignonkweek.

⁵⁸ Bostyn G. en Boddez G., *Economische analyse van productie en afzet van enkele belangrijke groenten in West-Vlaanderen* (CLEO-schriften, 37), Heverlee, 1983. Muermans L. en Meus C., *Analyse van de structuur en de afzet in de fruit- en groentesector* (LEI-schriften, 255), Brussel, 1986.

⁵⁹ Demasure B., *Rapport Sociaal-economische streekstudie Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1840-1970)*, Leuven, 2011. Online raadpleegbaar via: https://cagnet.be/files/original/52489/2011-Sociaal-economische_streekstudie_Midden_en_Zuidwest_Vlaanderen.pdf.

Foto bezoek proefveld tabak POVLT in Beitem, 1956. Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum voor Land- en Tuinbouw (POVLT) (<https://cagnet.be/item/B00007228>)

Grondige ondersteuning

De groenteverwerkende industrie was niet volledig nieuw in de regio. Al in 1907 was de NV Talpe uit Kortemark gestart met de productie van groenteconserven. Daarnaast waren er ook een aantal belangrijke groothandels in groenten en fruit.⁶⁰ De omschakeling van graan en nijverheidsgewassen naar groenten werd ook stevig ondersteund. In 1942 werd de fruit- en groenteveiling van Roeselare, de zogenaamde REO-veiling, geopend. Die fungeerde zowel als ontmoetingsplaats tussen de groentetelers onderling als - later - met de diepvriesproducenten. De oprichting van het Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum voor Land- en Tuinbouw (POVLT) in Beitem-Rumbeke in 1956 speelde ook een voorname rol in de omschakeling.⁶¹ Die proeftuin deed onderzoek naar nieuwe variëteiten, zette in op rendementstijgingen en gaf de telers advies bij hun exploitatieschema. De oprichting van het West-Vlaams Agrarisch Vormingsinstituut (WAVI) in 1966 kaderde in de tendens om toekomstige landbouw- en tuinbouwbedrijfsleid(st)ers een grondige algemene en technische opleiding te geven. De Belgische Boerenbond legde eveneens meer nadruk op tuinbouw en veeteelt in zijn naoorlogse programma. Ook de hogere overheid deed tot slot een duit in het zakje: dankzij de Europese landbouwsubsidies werden structurele tekorten opgevangen.

60 Bosscher C., *Studie van de West-Europese markt van geconserveerde groenten in blik, glas en diepvries*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, faculteit Toegepaste Economische Wetenschappen, 1974.

61 Calus A., Demeulemeester M. en Meulemeester R., *1956-2006: Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum voor Land- en Tuinbouw. Jubileumboek*, Rumbeke, 2006.

Pionier familie Dejonghe

Vanaf het midden van de jaren 1960 waagden de eerste West-Vlaamse ondernemers zich op de diepvriesgroentemarkt. André Dejonghe richtte in 1965 samen met zijn broers Georges en Frans in Westrozebeke *Pinguïn* op. De grondleggers van het bedrijf hadden nauwe banden met de lokale groenteboeren en namen de positie van de conservenindustrie als belangrijkste afnemer over. Begin jaren 1970 sloot het bedrijf een eerste retailcontract met supermarktketen *Delhaize*. Tijdens het eerste boekjaar produceerde het diepvriesbedrijf 123 ton aan ingevroren groenten. Daarna ging het steeds sneller. In de beginjaren verwerkte *Pinguïn* bijvoorbeeld 300 kg erwten per dag, vandaag rolt er 16 ton erwten per uur per productielijn van de band. In juni 1999 stapte het bedrijf als eerste uit de sector naar de beurs.

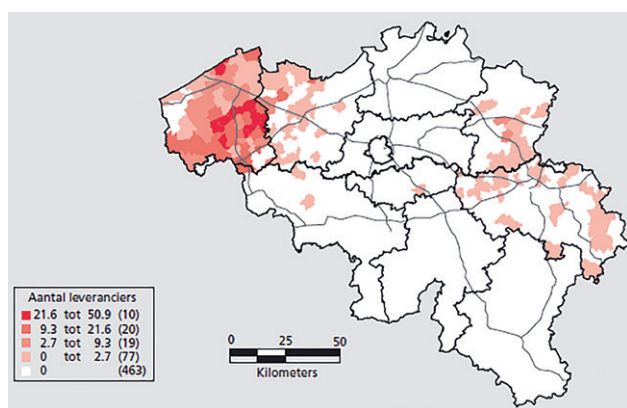
Pinguïn uit Westrozebeke was één van de pioniers. Hier een briefhoofd met logo, 1976-09-09. Provinciale Archieven West-Vlaanderen (<https://cagnet.be/item/B00007268>)

Een familiezaak

Spoedig ontstonden nog andere familiale diepvriesbedrijven in Roeselare, Ardoorie, Staden, Westrozebeke ... De meeste hadden al ervaring in de groentegroothandel of conservenindustrie. In 1975 waren er vier diepvriesbedrijven, in 1980 negen en in 1985 al veertien.⁶² Tegenwoordig zijn er in de regio zo'n tiental bedrijven actief. Opvallend is dat er tussen een aantal bedrijven nauwe banden bestaan. Richard Haspesslagh, oprichter van *Unifrost* in Koolskamp, is bijvoorbeeld de broer van Eduard die *Ardovries* in Ardoorie oprichtte. Ook conservenfabrikant Talpe zelf waagde zich aan de diepvriessector. Uiteraard heeft elk bedrijf zijn eigen geschiedenis en productiestructuur, maar de gemeenschappelijke kenmerken zijn belangrijker dan de verschillenpunten.

West-Vlaamse concentratie

Amper een tiental jaren na het ontstaan van deze nieuwe industrietaak, domineerde West-Vlaanderen de hele sector.⁶³ In 1984 werd meer dan 85% van de Belgische productie gerealiseerd in de kustprovincie. Met een totale productie van 123.000 ton en een omzet van 2,6 miljard Belgische frank (65 miljoen euro) waren de West-Vlaamse producenten samen toen even groot als tweederde van de totale Franse productie. Dankzij de interne dynamiek van de sector bouwden de West-Vlamingen een sterk competitief voordeel op. De diepvriesbedrijven werden groot omdat ze kozen voor goedkope massaproductie. Dat resulteerde in scherp geprijsde diepvriesproducten.

Kaart concentratie diepvriesgroenten West-Vlaanderen, 2005. Agentschap voor Innovatie door Wetenschap en Technologie (IWT) (<https://cagnet.be/item/B00007264>)

De nabijheid van landbouwbedrijven resulteerde in lage transporttijden en -kosten. De aanwezigheid van de nodige knowhow zowel bij de boeren als bij de ondernemers versterkte de concentratie. Elk jaar worden nog vele miljoenen euro geïnvesteerd in opslagcapaciteit, verwerkingslijnen en milieuvriendelijke machines.

3.3 Flanders Vegetable Valley

Familie, vrienden en vijanden

De diepvriesgroente-industrie bestaat uit onafhankelijke familiebedrijven en draait grotendeels op privékapitaal. Ze hebben een vlakke organisatiestructuur: de eigenaars, de bestuurders, de bedienden en de arbeiders zijn sterk bij het bedrijf betrokken.⁶⁴ De toenemende schaalvergroting dwingt de ondernemingen evenwel om professionele managers in dienst te nemen. Ondanks collectieve samenwerking, onder meer via het Verbond van Groenteverwerkende Bedrijven (Vegebe) heerste er een sterke onderlinge concurrentie.⁶⁵ Die zorgde ervoor dat de bedrijven hun winst investeerden in automatisering en differentiatie om de productiviteit verder op te drijven. De bedrijven stimuleren bovendien innovatie in andere West-Vlaamse nichesectoren zoals draadborstelproductie rond Izegem en koeltechnieken in de buurt van Ieper. De clustering van de diverse activiteiten en de drang naar economische zelfstandigheid maakte van de West-Vlaamse diepvriesgroente-industrie een schoolvoorbeeld van 'autonome industrialisatie'.

Complementaire afzetkanalen

De veiling en de diepvriesgroentesector spelen een complementaire rol. Niet alleen op het vlak van afzet (vers versus diepvries) maar ook voor de landbouwers. Zij zagen de aanwezigheid van beide kanalen als een vorm van risicospreiding. De diepvriessector verzekerde immers graag zijn aanvoer door middel van contractteelt. Ze boden boeren gegarandeerde prijzen nóg voor het gewas gezaaid was. Zo was die ook verzekerd van een inkomen. Anderzijds hield de boer er vaak een ander veld op na, waarvan de oogst voor de veiling bestemd

62 Puype J., *De Ridders van de West-Vlaamse tafel. Kroniek van succesvol ondernemen*, Leuven, 2000.

63 Musyck B., 'De autonome industrialisatie in Zuid-West-Vlaanderen, continuïteit en transformatie', in: *Planologisch Nieuws*, 16 (1996), p. 22-40.

64 Van Haverbeke W. en Larosse J., *Flanders Vegetable Valley. De Vlaamse diepvriesgroentesector als voorbeeld van een clusteranalyse* (IWT-Studies, 52), Brussel, 2005.

65 *Vegebe Historiek*. Federatie van de Belgische groente- en fruitverwerking in België (www.vegebe.be/nl/voorstelling/historiek/), 2012.

Even pauze tijdens het dorsen van erwten, 1960 – 1980. Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum voor Land- en Tuinbouw (POVLT) (<https://cagnet.be/item/B00007232>)

was. Indien de oogst meeviel, kreeg hij daar immers een hogere prijs voor zijn waren. *Pinguïn-Lutosa* werkt samen met zo'n duizendtal landbouwers uit de regio Roeselare-Tielt. De boeren uit de regio waren - en zijn nog steeds flexibel: ze gingen meestal in op de vragen van de producenten, zo nodig leverden ze op zondag. Maar de onderhandelingen tussen landbouwers en de diepvriesindustrie verliepen ook wel eens stroef. Wanneer de landbouwsector plots kampte met stijgende productiekosten zoals stookolie, plantgoed of meststoffen, werd dat lang niet altijd gecompenseerd door een hogere contractprijs. Het risico bestond dat de boer dan met verlies zou verkopen. In 1995 werd daarom de vzw Coördinatiecommissie Groenten opgericht, met een arbitragecommissie. Die vormen overlegorganen tussen diepvriesindustrie en landbouworganisaties, met het POVLT als neutrale schakel. Hier kunnen discussiepunten in verband met contracten worden besproken om dure gerechtelijke procedures te vermijden.

Alles onder één dak

Heel wat diepvriesbedrijven zijn verticaal geïntegreerd. Teelt, verwerking, invriezen, verpakking, opslag, verkoop en transport gebeuren binnen dezelfde onderneming.⁶⁶ Het diepvriesbedrijf beslist

⁶⁶ Van Haverbeke W., Larosse J., en Winnen W., 'The Flemish frozen-vegetable industry as an example of cluster analysis', in: *Pathways to high-tech Valleys and research triangles: Innovative entrepreneurship, knowledge transfer and cluster formation in Europe and the United States*, s.l., 2008, p. 249-274.

welk zaaigoed wordt gebruikt en wanneer er wordt geoogst. Er is permanent overleg en opvolging tussen de boeren en de bedrijven. Het oogsten gebeurt meestal machinaal (om tijd te winnen) waarbij resten zoals wortels, onkruid en ander afval zowel visueel-manueel als met gesofisticeerde optische sorteermachines worden verwijderd. Na controle worden de groenten gewassen, geblancheerd en ingevroren in bulk. De diepvriesproducten zijn daarna klaar om te worden verpakt in de gewenste hoeveelheid in functie van de klant (retail). De afzet van de diepvriesproducten is onderverdeeld in drie grote domeinen: food-service via grossiers, supermarkten en voedingsindustrie.

Assortiment: meer dan groenten

Erwten, bonen, bloemkool, spruiten, prei, spinazie en wortels waren in het begin de voornaamste grondstoffen. Naderhand kwamen daar ook minder gekende groenten bij zoals pastinaak, snijbiet en rode biet. Tegenwoordig worden nagenoeg alle soorten gebruikt waarvan de teelt in het Europese klimaat mogelijk is. In 2005 verwerkten de diepvriesondernemingen groenten afkomstig van meer dan 50.000 hectare tuinbouwgrond. Hiervan was meer dan 35.000 hectare afkomstig uit België, waarvan de helft uit West-Vlaanderen. De teelten die uit het buitenland komen zijn hoofdzakelijk erwten (7.500 hectare) en bonen (3.500 hectare) uit Frankrijk en wortelen (1.000 hectare) uit Nederland. Ook de verwerkte aardappelen zijn afkomstig van landbouwbedrijven uit de streek. Door de overname van aardappel- en groenteverwerkende bedrijven werd het productgamma trouwens sterk uitgebreid. Kant-en-klaarmaltijden, soepen, sausen, voorgedaarde pasta- en rijstgerechten, puree en

Inspectie van diepvriesboontjes op de lopende band, 2011. Beeldbank CAG (<https://cagnet.be/item/B00007239>)

andere aardappelproducten en diepvriesfruit en -kruiden verruimen het aanbod. Tot slot wordt de markt van de diepvriesbiogroenten voorzichtig aangeboord.

Kwaliteit

Een puntensysteem beslist of de groenten en aardappelen voldoen aan de eisen. Tijdens de teelt van de groenten controleren landbouwingenieurs bovendien op regelmatige tijdstippen het groeiproces. Ze sturen bij waar nodig met extra bemesting, vroegtijdige oogst... Normen voor suikergehalte, grootte en onreinheden worden strikt gecontroleerd bij de aankomst in het bedrijf.

3.4 Expansie van de sector

Internationaal

Om competitief te blijven was er vanaf het midden van de jaren 1980 een tendens om binnenlandse en buitenlandse diepvriesbedrijven over te kopen of zelf op te richten. *Ardo*, het grootste diepvriesbedrijf verwierf bijvoorbeeld de controle over vestigingen in Wallonië (Hesbayefrost in Geer), Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Spanje, Portugal, Nederland en Denemarken. Vanaf de jaren 1990 versnelde de internationalisering onder impuls van de uitbreiding van de Europese Unie. In Tsjechië, Ierland, Hongarije, Polen en Roemenië opende *Ardo* verkoopkantoren. Zelfs in Rusland en China brengt de firma diepvriesproducten aan de man. Ook de andere grote West-Vlaamse diepvriesbedrijven hebben productievestigingen en verkoopkantoren in het buitenland.

Sterke productie

De West-Vlaamse diepvriesbedrijven monopoliseren hun marktsegment. Door de hoge instapkosten en de verzadiging van de markt kwamen er in eigen land geen nieuwe bedrijven bij. Het aandeel van West-Vlaanderen in de Europese markt nam wel sterk toe. In de jaren 1980 kende de diepvriesindustrie een spectaculaire groei. Het aandeel binnen de Europese Unie steeg toen tot bijna 20%. In 2003 bedroeg dat aandeel zelfs 30%. Door de uitbreiding van de Unie verminderde het aandeel licht. Samen met de Europese vestigingen van de diepvriesbedrijven is meer dan 50% van de Europese productie in

handen van enkele West-Vlaamse families. In 1970 produceerde de diepvriessector 14.000 ton groenten. In 1985 was dat al gestegen tot 185.000 ton en nog eens vijftien jaar later tot 680.400 ton.

Duizelingwekkende exportcijfers

Omdat de binnenlandse markt voor diepvriesgroenten heel bescheiden is, moet de Belgische diepvriesindustrie haar producten in het buitenland slijten. Het exportvolume steeg van 294.300 ton in 1990 naar 987.300 ton in 2005 (of zo'n 235%). De uitvoer had een waarde van ongeveer 788 miljoen euro. Meer dan 90% wordt binnen de Europese Unie afgezet. De voornaamste afnemers zijn buurlanden Frankrijk, Nederland, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Merkwaardig genoeg neemt ook de import van diepvriesproducten toe. De West-Vlamingen voeren groenten uit buitenland in ter aanvulling van het plaatselijke gamma (paprika, maïs), in tijden van schaarste (tegenvallende oogst) of vanwege de kostprijs.

Koude schept werk

De werkgelegenheid in de West-Vlaamse diepvriesgroentesector is op veertig jaar tijd sterk toegenomen. In 1984 telde het Verbond van Groenteverwerkende Bedrijven 716 werknemers in negen West-Vlaamse en drie Limburgse bedrijven. In de jaren 1990 bleven alleen West-Vlaamse bedrijven over. Volgens een schatting op basis van de jaarrekeningen waren er in 2005 zo'n 2.260 werknemers bij die bedrijven in dienst.⁶⁷ Onrechtstreeks vonden nog eens 1.740 personen een inkomen als toeleverancier: in de landbouw, voedingsnijverheid, machinebouw, groot- en kleinhandel en distributie. De totale directe en indirecte werkgelegenheid wordt dus geschat op zo'n 5.000 arbeidsplaatsen. Het aantal werknemers in de landbouwbedrijven in de arrondissementen Roeselare en Tielt viel daarentegen terug van 10.060 in 1980 naar 5.820 in 2010. Van alle werknemers in de hedendaagse West-Vlaamse diepvriesgroentesector heeft één derde de Franse nationaliteit. Ook in de buitenlandse vestigingen steeg de werkgelegenheid. Toch heeft de nijverheid het moeilijk om geschikte en geschoolde werknemers te vinden. Vooral in tijden van expansie zijn er problemen om alle arbeidsplaatsen in te vullen.

⁶⁷ *Proeftuinnieuws artikelenarchief* (www.proeftuinnieuws.be/Publications.aspx), 2012.

Drukte rond de groenteveiling in Roeselare, 1981. REO Veiling (<https://cagnet.be/item/B00007267>)

4 Hoeves in de Oudlandpolder

De Oudlandpolder ligt in het noordwesten van Brugge, tussen het Boudewijnkanaal, het kanaal Brugge-Oostende en de Noordzee. Hij strekt zich uit over Nieuwmunster, Houtave, Meetkerke, Zuienkerke, Klemskerke, Vlissegem, Wenduine, Uitkerke en Blankenberge. Dit is een van de laatste regio's in Vlaanderen waar je zonder onderbreking de horizon kan zien. Die openheid typeert het polderlandschap. De verwevenheid tussen landschap, landbouw en historische monumenten is er groot.

In de polder bestaat de bebouwing buiten de dorpskernen vooral uit hoeves die als kleine entiteiten verspreid liggen. De talrijke boerderijen vormen de motor van de bloeiende landbouweconomie in de polders. Hoeves liggen vaak in de buurt van een waterloop en ook bij goede verbindingswegen, belangrijk voor de afzet en aanvoer van producten. De grote polderboerderijen met hun bijgebouwen typeren de Oudlandpolder. Verder zijn er verschillende kleine hoeves. Vele daarvan gaan terug op een eeuwenoud verhaal.

4.1 Typische opbouw

Elke boer wil zijn hoeve zo rationeel mogelijk indelen. Ze bestaat uit een woonruimte, huisvesting voor de dieren, berging voor materialen en oogst, en gebouwen voor de verwerking van de teelt. In de Oudlandpolder liggen talloze boerderijen verspreid met elk hun eigenheid. Meestal hebben ze wel enkele gemeenschappelijke kenmerken.

Monumentale hoeves

De grote boerderijen in de Oudlandpolder bestonden uit meerdere onderdelen, zoals het woonhuis, de schuur en de stal. Die lagen in een L- of T-vorm rond het erf. Die open bebouwing was een voordeel bij uitbreiding of aanpassing, brandbestrijding en toegankelijkheid.⁶⁸ Bij enkele hoeves sloten gebouwen het erf aan vier of drie zijden in. Het woonhuis, de schuur en de stal waren altijd opgetrokken uit baksteen. De witgekalkte baksteen boven de zwartgepekte plint en de rode Vlaamse dakpannen typeerden de hoevebouw in de polderstreek. Een rond gemetseld hok voor de

⁶⁸ Goedseels V. en Vanhaute L., *Hoeven op land gebouwd. Een verhaal van boerderijen, landschappen en mensen*, Tielt, 1978.

Hoeve Den Hemel in Zuienkerke met de typische witgekalkte baksteen boven de zwartgepekte plint en de rode Vlaamse dakpannen, 2017.
David Samyn iov Provincie West-Vlaanderen

waakhond ontbrak op geen enkele boerderij. Vaak was er een bakhuis of 'ovenkot' voor het bakken van brood. Kenmerkend voor de polderstreek waren ook de monumentale bergschuren, met een rechthoekig of vierkant grondplan, een dak dat bijna de grond raakt en een opvallend gebinte.

Soms lag er rond de gebouwen een walgracht of restanten daarvan. Dat is nog te zien in hoeve De Hemel (voormalig Trente) in Zuienkerke, en in hoeve Raaswalle in Uitkerke.⁶⁹ Ook typische erfbeplanting zoals bomenrijen, hagen en boomgaarden waren aanwezig. Knotwilgen op een tiental meter van de schuur dienden als windbreker. Langs de toegangsweg naar de polderhoeve stonden soms hoogstammige Canadese populieren, de zogenaamde achtkanterbomen. De kleine hoeves in de regio hadden vaak een lange gevel, met alle onderdelen (woonhuis, schuur, stal...) in het verlengde van elkaar.

Toch ook vele kleintjes

In sommige periodes waren er meer kleine hoeves dan grote polderboerderijen. Die hadden een

⁶⁹ Vervaeet L. en Ramandt A., 'De landschappelijke reconstructie van sites met walgracht in Vlaanderen. Een handleiding aan de hand van de casus Trente te Zuienkerke', in: *Tijd-Schrift*, 2012, nr. 3, p. 62-75.

oppervlakte van minder dan 5 hectare. Zeker tot 1400 was de Vlaamse kustvlakte een dichtbevolkt gebied dat bewoond en bewerkt werd door relatief kleine maar vrije boeren. Zij combineerden een gemengd landbouwbedrijf met visvangst, turfgraverij of wolverwerking.

In de loop van de vijftiende eeuw nam het aantal kleine eigenaars af. De middeleeuwse polderlandbouw was kleinschaliger dan later het geval het was.⁷⁰ Het landschap uit die tijd, met zijn kleine kavels, kronkelende wegen en waterlopen en dichte bewoning, werd letterlijk bedolven onder de klei- en zandlagen die de laatmiddeleeuwse overstromingen afzetten. De herinpolderingen en nieuwe polderwerken vanaf de zestiende eeuw maakten schoon schip met het middeleeuwse landschap. De polders veranderden onder impuls van stedelijke grootgrondbezitters in uitgestrekte, rationeel ingerichte percelen. Grote pachthoeves stuurden de landbouw aan.

In de Oudlandpolder bleven de kleine hoeves wel bestaan. Er leefden eenvoudige landarbeiders. Door hun geringe belang in het marktsysteem vielen ze vaak door de mazen van het net: de productie was

⁷⁰ De Keyser R., 'De boerderijen in het noorden van Brugge rond 1900', in: *Rond de Poldertorens*, 34 (1992), p. 123-137.

Boerderij Dhondt-Bouillon in Vlissegem, 1902. Collectie Willy Vandenberghe

bestemd voor het eigen levensonderhoud. Deze boeren combineerden visvangst met het werken op het land. De kleine hoeves waren de eigendom van de boer, of gepacht van een grootgrondbezitter. Zoals bij de grote polderboerderijen ging het dan vooral om religieuze of wereldlijke grootgrondbezitters die vooral in Brugge gevestigd waren. Meer dan de helft van het gepachte land in Wenduine bijvoorbeeld was in 1834 eigendom van Bruggelingen of Brugse instellingen.⁷¹ Voor Klemskerke zijn voor die periode maar liefst 99 Brugse eigenaars bekend.⁷² Over deze kleine boerderijen is weinig geweten.

De mengeling vandaag

In de Oudlandpolder zien we vandaag een mengeling van grote en kleine boerderijen, en van oude en nieuwe hoeves en gebouwen. Heel wat oude polderhoeves zijn nog steeds in landbouwgebruik, maar een groot aantal kent ondertussen een andere invulling, bijvoorbeeld als particuliere woning of horecazaak. Vaak komen er nieuwe stallen en loodsen bij die aansluiten op de oude hoevegebouwen of op nieuwe sites.⁷³ De oude gebouwen zijn niet geschikt voor het stallen van het gewenste aantal dieren, producten of machinerie, en voldoen ook niet meer aan de wetgeving over dierenwelzijn en milieu. Oude gebouwen met een hoge erfgoedwaarde mogen niet zomaar veranderd of afgebroken worden. In 2004 werden in één klap zestien historische hoeves beschermd in Zuienkerke.

4.2 Historische boerderijen

Toezicht door broeders, zusters en vromen burgers

Veel grote polderhoeves werden gesticht of beheerd door een abdij of ziekenhuis. De bekendste zorginstellingen van Brugge hadden hoeves in de Oudlandpolder: het Sint-Jans-, het Potterie- en het Magdalenahospitaal. Abdijen en kloosters actief in de Oudlandpolder waren onder meer het Clarissenklooster, het Jacobinessenklooster, de Sint-Andries- en de Eeckhoutabdij in Brugge, en de Sint-

Hoeve De Roode Poorte in Meetkerke is niet gesticht door de Tempeliers, maar was eeuwenlang eigendom van het Brugse Magdalenahospitaal, 1953. KIK-IRPA

Pietersabdij in Gent. Ook een kleinere instelling, zoals de Infirmierie van De Wijngaerde, was eigenaar van enkele pachthoeves in Klemskerke en Vlissegem, zoals hoeve De Vlakte.⁷⁴ De abdijen die een hoeve bezaten in de Oudlandpolder waren niet altijd uit de streek afkomstig. De historische hoeve Spyckergoed, indertijd een schapshofstede, was bijvoorbeeld eigendom van de Sint-Bertijnsabdij van Saint-Omer in Noord-Frankrijk.

Het ontstaan van verschillende hoeves in de streek werd toegeschreven aan stichtingen van de Tempeliers.⁷⁵ De middeleeuwse Orde van de Tempeliers kreeg in 1128 het noordwesten van de parochie Nieuwmunster van de graaf van Vlaanderen in bezit. Volgens de overlevering hadden zij daar twee hoeves: het Claragoed en de Grote Hofstede. Na de afschaffing van de Orde in 1312 zouden de hoeves geschonken zijn aan de abdij van Sint-Clara in Brugge, waarnaar één van beide is vernoemd. De gegevens over de Tempeliers berusten wellicht op legendes, maar archiefmateriaal bewijst wel dat de hoeves in de middeleeuwen eigendom waren van de clarissen. Hetzelfde overleveringsverhaal geldt voor Vijverhof en het Groot Middelhof in Houtave en voor De Roode Poorte in Meetkerke. Deze hoeves waren eeuwenlang eigendom van achtereenvolgens een particulier, de Sint-Andriesabdij en het Brugse Magdalenahospitaal.

Opvallend is dat verschillende van die grote polderhoeves in de vijftiende en zestiende eeuw opgesplitst werden in een 'groot hof' en een 'klein hof'. Het klein hof was meestal nog een behoorlijk grote boerderij. Voorbeelden zijn onder meer Groot

⁷¹ Monteyne G. en Vandaele R., *Wenduine: van middeleeuws vissersdorp tot familiebadplaats*, Beernem, 2008.

⁷² Monteyne G. en Vandaele R., *'t Blekt lijk Klemskerke tegen 't ongeweerde! Een duizendjarige dorpshistorie*, Beernem, 2002.

⁷³ *Welke toekomst voor onze land- en tuinbouw? Regio Polders, Brugge-Oostende. Ruimte voor continuïteit en kwaliteit*, Brugge, 2008.

⁷⁴ Boterberge R., *Geschiedenis van de landelijke parochies Klemskerke-Vlissegem en van de badplaats De Haan*, De Haan, 2000.

⁷⁵ Mertens J., *De laat-middeleeuwse landbouwconomie in enkele gemeenten van het Brugse platteland* (Pro Civitate, Historische Uitgaven, 27), Brussel, 1970.

en Klein Schoeringe in Zuienkerke, Groot en Klein Middelhof in Houtave, Grote en Kleine Schamele Weecke in Vlissegem, Grote en Kleine Madeleine in Houtave. Een reden voor die splitsing is niet meteen duidelijk. Eventueel valt er een link te leggen met het feit dat een pachtersfamilie meerdere opvolgers had en de toestemming kreeg om een tweede uitbating te starten.

In de Oudlandpolder duiken soms merkwaardige plaatsnamen op. Zo bestaat er een 'leeuwenhoeve' in Vlissegem (Leeuwenhof), Klemskerke ('t Goed ter Leeuwen) en Nieuwmunster (Hof Den Leeuw). Maar geen schrik: er is geen leeuw te bespeuren. Volgens de plaatsnaamkunde slaat 'leeuw' op een verhevenheid, een hoogte. Het Hof Den Leeuw of Leeuwenhof is met andere woorden een boerderij die (ooit) op een hoogte werd gebouwd. Het Leeuwenhof in Nieuwmunster zou volgens de literatuur een van de oudste plaatsen van het dorp zijn.⁷⁶ Het goed behoorde toe aan het kapittel van Sint-Donaas in Brugge. De hoeve valt op door haar uitgewerkte zijgevel met bouwdatum 1627 aan de straatkant. En in de stallen zitten geen leeuwen maar melkkoeien.

Het imperium van Sint-Jan

Het Sint-Janshospitaal in Brugge was eeuwenlang een van de belangrijkste grootgrondbezitters in Vlaanderen, naast de twee Gentse abdijen Sint-Pieters en Sint-Baafs en de Onze-Lieve-Vrouweabdij Ten Duinen. De stad richtte het op rond het midden van de twaalfde eeuw. Sint-Jan evolueerde tot het belangrijkste ziekenhuis van Brugge, met een capaciteit van ongeveer 100 bedden in het midden van de zestiende eeuw.⁷⁷ Door schenkingen verwierf het hospitaal een omvangrijk grondbezit. In 1364 had Sint-Jan al 14 hoeves. In 1420 had het hospitaal 2550 hectare in eigendom, vooral in het plattelandsdistrict rond Brugge (Brugse Vrije). Het patrimonium groeide uit tot een totaal van 99 boerderijen. Heel wat hoeves leken op elkaar, want Sint-Jan stelde zelf bouwvakkers aan.

Enkele uitgestrekte, commercieel georiënteerde pachtboerderijen domineerden de kuststreek vanaf 1550. Deze hoeves van Sint-Jan, opgericht in de

Een zicht op de binnenkoer van Sint-Janshospitaal in de Mariastraat in Brugge, 1930. Stadsarchief Brugge (verz. J.A. Rau) via Beeldbank Brugge

veertiende of vijftiende eeuw, lagen in Zuienkerke: Trente (Nieuwhof), Mariemoens (Groot Hof Marieмонт), Goed te Zuienkerke (Over d'Eede), Schoeringe (opgedeelde in Groot Schoeringe en Klein Schoeringe) en Teghelrie. Hoeve Teghelrie was aanvankelijk een steenbakkerij. Die leverde de bakstenen voor de bouwwerken van Sint-Jan. Dankzij de goed bewaarde archieven van Sint-Jan in het OCMW-archief van Brugge zijn we op de hoogte van de ontwikkeling van deze grote pachtboerderijen.

Bij Sint-Jan vormden de centrale bedrijfsgebouwen, de aangrenzende percelen en de eventueel bijbehorende rechten één vast geheel. In andere regio's bestonden de pachthoeves uit verschillende losse percelen. Aan de fase van verpachting ging meestal een periode van rechtstreekse uitbating vooraf, georganiseerd door broeders en zusters die ter plaatse bleven. De grootste boerderijen bleven lang in direct beheer: Trente werd in 1405 verpacht, Schoeringe pas in 1562.

Sint-Jan hanteerde een eigen strategie voor het innen van de pacht. Het wilde voor de grote pachthoeves financieel niet het onderste uit de kan, maar streefde naar een persoonlijke relatie en samenwerking met de pachters. Een langetermijnvisie, zeg maar. Vaak betaalde de boer de pacht in natura: de boerderijen leverden vers voedsel aan het ziekenhuis. De broeders hielden toezicht op het reilen en zeilen van de landbouwbedrijven door regelmatig langs te komen. Soms werd de pachtachterstand door de vingers gezien. Ook flexibele mogelijkheden om de pacht te betalen, geschenken bij familiegebeurtenissen en een goede uitrusting van de landbouwbedrijven trokken kapitaalkrachtige pachtersfamilies aan. Die verzekerden een onafgebroken en betrouwbare bevoorrading van het Sint-Janshospitaal.

⁷⁶ Boussemaere J., 'De oudste hoeven van Nieuwmunster', in: *Heemstede Zuienkerke*, 17 (2012), nr. 1, p. 1216-1218.

⁷⁷ Vervaeke L., 'Het Brugse Sint-Janshospitaal en zijn grote hoevepachters in de 15e en 16e eeuw: wederkerigheid en continuïteit in functie van voedselzekerheid', in: *Revue belge de philologie et d'histoire*, 90 (2012) nr. 4, p. 1121-1154.

Op Groot Schoeringe lopen vandaag nog enkele schapen, 2017. Collectie CAG

4.3 Enkele hoeves uitgelicht

Schoeringe (Schoeringstraat in Zuienkerke)

Over de oorsprong van de naam Schoeringe bestonden er lange tijd twee versies: de naam zou verwijzen naar het uitschuren van het landschap door de zee, of gelinkt zijn aan de schorren ('scorren') in de omgeving van de hoeve.⁷⁸ Recent onderzoek bracht duidelijkheid. In de rekeningen van de veertiende eeuw van het Sint-Janshospitaal was aanvankelijk sprake van een naamloze 'hove te Zuenkerke'. De hoeve breidde snel uit. Niet veel later stond er immers in de archieven 'ten twee scuren' geschreven, om dezelfde hoeve aan te duiden. Het landbouwcomplex groeide verder aan. Het huidige Schoeringe ontleent zijn naam dus aan een plaats waar meerdere schuren stonden.

Schoeringe was het belangrijkste patrimonium van het Sint-Janshospitaal buiten de stad. Het wordt in de literatuur vaak aangeduid als een modelhoeve voor de West-Vlaamse landbouw. De oudste sporen van Schoeringe lopen terug tot 1230, toen twee Bruggelingen een stuk grond in Zuienkerke aan Sint-Jan schonken. Het goed groeide uit tot een belangrijke hoeve, met een omwald erf en een

monumentale bergschuur.⁷⁹ De broeders van Sint-Jan baatten de boerderij rechtstreeks uit tot in de zestiende eeuw. Voor de exploitatie hadden ze een groot aantal dagloners in dienst. Schoeringe was een gemengd landbouwbedrijf: tarwe, gerst, haver, bonen en erwten werden er verbouwd. De veestapel omvatte paarden, runderen, varkens en een grote kudde schapen.

Vanuit de omwalde hofplaats van Schoeringe liep een waterweg, de Schippersgracht, naar de Blankenbergse Vaart. Van daar af gingen de opbrengsten per boot naar Brugge. Omgekeerd kwamen ook goederen, stadsbeer en bouwmaterialen uit Brugge op die manier naar het domein. In de loop van de zeventiende eeuw werd het domein opgesplitst in een Groot en een Klein Schoeringe.⁸⁰

De Schippersgracht fungeerde als grens tussen beide. De twee hoeves bleven lange tijd dezelfde dreef en de monumentale ingangspoort gebruiken.. Momenteel is enkel Klein Schoeringe nog in uitbating.

In de jaren 1970 brak men de eeuwenoude bergschuur van Groot Schoeringe af. In 1977 werd ze zo getrouw

⁷⁸ Verté R., 'Enkele schuren op een hoopje, geseyt Scueringe', in: *Heemstede Zuienkerke*, 11 (2006), nr. 3, p. 766-771.

⁷⁹ Boterberge R., *Zuienkerke: geschiedenis van een polderdorp*, Zuienkerke, 1992. Nouwen R., 'Jan Van Besien van Groot Schoeringe in Zuienkerke en de verbetering van de runderrassen in België in de 19de eeuw', in: *Het Brugs Ommeland – Heemkundige Kring Maurits van Coppenolle*, 2007, nr. 2, p. 113-120.

⁸⁰ Verté R., 'Groot-, middelgroot-, middelklein-, klein – en/of een mini-Schoeringe?', in: *Heemstede Zuienkerke*, 19 (2014), nr. 2, p. 1418-1425.

Hoeve Grote Schamele Weecke beschikt over een typische bergschuur. KIK-IRPA

mogelijk heropgebouwd in het Openluchtmuseum Bokrijk.⁸¹ Een historisch correcter strodak verving het pannendak. Behalve de verhuisde bergschuur van Schoeringe telt Zuienkerke vandaag nog twee bergschuren: in de Teghelrie en in het Groot Hof Mariemont. Eerst werd gedacht dat de verplaatste schuur van Schoeringe dateerde van 1404 of van 1333. Nauwkeuriger onderzoek wees op een leesfout: het opschrift was eigenlijk 1505. Maar daar stopte het verhaal niet: in de jaren 1580 heerste er een grote crisis op Schoeringe. De boerderij staakte zelfs even haar activiteiten. In die periode verdwenen de schuren en stallen van de hoeve wellicht door oorlogsvernielingen, en ook de vermeende schuur van 1333 of 1404. Archiefonderzoek wees uit dat de bergschuur van Groot Schoeringe die nu in Bokrijk staat, eigenlijk in 1664-1665 gebouwd is.

Schamele Weecke (Lepelemstraat in Vlissegem)

De oorsprong van de benaming Schamele Weecke – ook wel Schamele Weze – is onduidelijk. Er bestaat wel een volkslegende over die nog doorleefde tot in de jaren 1950. Er was eens een eigenaar die deze hoeve bij zijn overlijden naliet aan zijn enig dochtertje, dat slechts een paar jaar oud was. Familieleden, op de

erfenis belust, zorgden ervoor dat het meisje nooit nakomelingen kreeg. Toen het meisje volwassen was, wilde ze niet dat haar familie de hoeve ooit zou bezitten. Daarom schonk ze die aan het Brugse Sint-Janshospitaal. Vandaar de naam Schamele Weze of (verbasterd) Weecke.

De hoeve Schamele Weecke in Vlissegem stamt zeker uit 1273. De boerderij werd toen al vermeld in een charter van het Brugse Sint-Janshospitaal.⁸² Tussen de tweede helft van de dertiende eeuw en het eind van de veertiende eeuw verwierven de burgerlijke godshuizen van Brugge, bekend als de Potterie, de hoeve. Een pachtbrief van 1438 beschreef de hoeve met een graanmolen, een grote paardenstal, een veulenstal, schaapsstallen, een kalverstal en de Grootte Schuere. Het bedrijf beschikte toen over een twintigtal paarden. In de tweede helft van de vijftiende en eerste helft van de zestiende eeuw breidde de Potterie haar eigendommen in Vlissegem uit met 40 hectare, en bouwde er een tweede hoeve. Om een onderscheid te maken, kreeg de nieuwe hoeve in 1554 de naam Kleine Schamele Weecke. De Schamele Weecke combineerde akkerbouw met veeteelt en was dus een klassiek gemengd bedrijf. De boerderij leverde voedingsmiddelen aan het Brugse Potteriehospitaal.

⁸¹ Verté R., 'De bergschuur van Groot Schoeringe te Bokrijk', in: *Heemstede Zuienkerke*, 10 (2005), nr. 1, p. 635-641.

⁸² Monteyne G. en Vandaele R., *Vlissegem: een 1000-jarige geschiedenis: van Scamel Weeke tot SunParks De Haan*, s.l., 2006.

Langs de hoeve liep een waterweg die ter hoogte van Stalhille uitmondde in de Leet, het huidige kanaal Brugge-Oostende. Dat maakte vervoer per schip mogelijk. In de achttiende eeuw lag de Schamele Weecke in een vierkante omwalling, aan de zuidkant toegankelijk via een lange oprit. Naast het woonhuis en de schuur stonden er nog meer gebouwen. In de loop van de negentiende eeuw deelden de Grote en Kleine Schamele Weecke een rosmolen, maar die verdween ondertussen. In 1946 werd de Grote Schamele Weecke op verzoek van toenmalig pachter Tilleman gesplitst in twee afzonderlijke bedrijven. Op een apart perceel kwam een nieuwe hoeve met een woonhuis, aangepast aan de moderne noden. De bergschuur bleef behoren bij de oude hoeve. Vanaf 1971 kreeg de schuur van de Grote Schamele Weecke wettelijke bescherming. Enkele jaren later lieten de eigenaars de schuur volledig restaureren. Het dakschild aan de oostzijde werd vervangen door een puntgevel. Een gedeelte van de Grote Schamele Weecke is vandaag een onderdeel van het Hof ter Lepelem, een familiaal hotel met zes kamers.

Een rosmolen of rossekot is stilaan uit het collectieve geheugen verdwenen. Deze molen werd door één of meerdere paarden in beweging gebracht en daarom ook paardenmolen genoemd. Het paard werd vastgemaakt aan een balk van de molen. Het stapte rond het molenhuis en dreef een spil aan die de beweging op de maalstenen overbracht. Dat was een relatief goedkope manier om graan te malen. De cirkel waar het paard liep, is bijvoorbeeld nog te zien naast de schuur van hoeve de Schamele Weecke.

Groot Hof Mariemont (Copsweg in Zuienkerke)

De eerste vermelding van Mariemont is terug te vinden in een rekeningenboek van Sint-Jan uit 1364.⁸³ Bij de opbrengsten zien we twee hoeves in Zuienkerke: Schoeringe en Trente (het Nieuwhof). Bij de onkosten staat een derde hofstede: die van Ver Marie Moenins. 'Ver' of 'V' is de aanspreektitel voor 'mevrouw'. Mariemont dankt haar naam aan mevrouw Marie Moenins.

Later werd het Sint-Janshospitaal eigenaar van Mariemont. Het is onduidelijk of het eigenaar werd door schenking van Ver Marie Moenins of door aankoop. De pachtgelden dienden voor de ontwikkeling van Sint-Jan in Brugge. Sinds 1889 wordt het landbouwbedrijf uitgebaat door de familie Danneels. In 2004 werd Groot Hof Mariemont toegevoegd aan de lijst van beschermde monumenten.

De gebouwen van Groot Hof Mariemont dateren uit verschillende periodes. Het boerenhuis zelf bevat een steen met opschrift 1630. Boven de voordeur zit een sluitsteen ingemetseld met de initialen OOB, wat staat voor Openbare Onderstand Brugge. In de negentiende eeuw kwam er een varkensstal bij, later uitgebreid tot kalverstal. Vandaag doen die stallen dienst als ontvangstruimte voor bezoekers. Op de

⁸³ Verté R. en Danneels F., *De cultuurhistorische gebouwen op Groot Hof Mariemont*, onuitgegeven scriptie, Prijs Herman Delaunoy: het agrarisch patrimonium in Vlaanderen, s.l., 2007.

Groot Hof Mariemont in Zuienkerke valt op door zijn enorme bergschuur. Alle bedrijfsgebouwen zijn vandaag nog in gebruik. KIK-IRPA

site zien we ook een paardenstal, een wagenhuis, een koeienstal, een restant van een rosmolen en recente bebouwing. Pronkstuk is de oude bergschuur, vermoedelijk van de jaren 1640. Ze heeft een rechthoekig grondplan van 15 op 28 meter en een groot schilddak. Hierdoor domineert ze de andere hoevegebouwen. De bergschuur had altijd meerdere functies, zoals opslag voor oogst en stallen voor vee. Die functies wijzigden in de loop der jaren.

Actief boeren op een erfgoedsite is niet zo eenvoudig. Toch slaagt de huidige landbouwer Franky Danneels daar goed in. Hij zet in op verbreding. Daardoor schakelt hij zich in in een meer dan 600 jaar oude traditie en doet hij op een minder intensieve manier aan landbouw, maar in een modern jasje. Naast akkerbouw (tarwe, suikerbieten, vlas, graszaad) en wat veeteelt (afmesten van varkens en een kleine kudde schapen) ligt de diversificatie in verschillende kleine zaken zoals wilgen knotten, in de eigen verwarming voorzien, appelsap maken, hagen onderhouden, kleine balen stro en hooi maken voor verkoop en pompoenen kweken. Het veevoeder wordt op de hoeve aangemaakt.

Daarnaast is Groot Hof Mariemont ook een zorgboerderij in samenwerking met Steunpunt Groene Zorg. Wekelijks komen twee zorggasten een namiddag meehelpen. Samen met de boer worden allerlei klusjes uitgevoerd. De zorggast en de zorgboer zijn beiden tevreden. Er wordt werk gemaakt van het onderhoud en herstel van de hoevegebouwen. Met de opbrengst van de verkoop van een speltbiertje

wordt klein onderhoud aan het onroerend erfgoed uitgevoerd. Als oude pachthoeve van het Sint-Janshospitaal past Groot Hof Mariemont in de eeuwenoude zorgtraditie.

Raaswalle (Zeebruggelaan in Uitkerke)

Het is raden naar de etymologische verklaring van de hoevenaam Raaswalle. Mogelijk betekent het 'razende wal'.⁸⁴ Dat kan slaan op een breuk in de Evendijk, waarbij de zee de walgracht van de hoeve binnenstroomde. Dat was misschien het geval tijdens stormen in de twaalfde eeuw, kort na de aanleg van de Evendijk. Rond 1134 zouden er zeven bressen geslagen zijn in de dijk, waarvan twee ter hoogte van Raaswalle. Dat de Evendijk ten noorden van de hoeve twee versterkingsbogen of zogenaamde wielen heeft, ondersteunt deze verklaring. Wielen zijn herstellingen van dijkdoorbraken. De inplanting van de hoeve kan je op oude kaarten altijd herkennen aan deze wielen.

De historische hoeve Raaswalle in Uitkerke is wellicht een van de oudste van de Oudlandpolder. Ze ligt net ten zuiden van de tweede Evendijk en zou teruggaan naar een vluchtheuvel – een zogenaamde woonterp – binnen het schorrenland van de tiende en elfde eeuw.⁸⁵ De hoeve is ten laatste kort na de

84 Coornaert M., *Uitkerke: de topografie, de geschiedenis en de toponomie van Uitkerke en Sint-Jan-op-de-Dijk tot omstreeks 1900*, Beernem, 1967.

85 Priem J. en Backers M., *En de boer... 100 jaar Boerenbond tot Landelijke Gilde Uitkerke 1896-1996*, s.l. 1996.

Hoeve Raaswalle beschikte tot 1941 over twee met stro bedekte Friese bergschuren, ca. 1940. Collectie Ronny Vervaecke

aanleg van de Evendijk gebouwd. Dat leiden we af uit de verhoogde ligging van de site en de verdwenen walgracht. De oudste schriftelijke vermelding, 'Razawala', dateert van 1209. Het was toen een belangrijke schaaпshoeve. Archeologisch onderzoek wees ondertussen uit dat het ontdekte keramiek dateert van eind twaalfde, begin dertiende eeuw. Mogelijk is de Sint-Pietersabdij van Gent de eerste eigenaar van de hoeve. Omstreeks 1376 was de hoeve eigendom van de abdij van Ter Doest (Lissewege), want ze wordt vermeld in de rekeningen van de abdij in 1389. In de achttiende eeuw werd de abdij van Ter Duinen (Koksijde) de eigenaar. Nadien ging de hoeve over in particulier bezit.

Het trapeziumvormige perceel waarop de hoeve staat, wijzigde nauwelijks sinds de zeventiende eeuw. De L-vormige indeling bestond uit een hoog en laag gedeelte, met daarnaast een aantal losstaande gebouwen. Rond de hoeve liepen destijds twee walgrachten. Tot 1941 was de site voorzien van twee met stro bedekte bergschuren. De belangrijkste wijziging kwam er tussen 1939 en 1941, toen de weg op de Evendijk recht werd getrokken. Vanaf de Zeebruggelaan bekeken domineert de L-vormige hoeve het beeld, door de geslotenheid van haar gevels en omdat ze hoger ligt in het polderlandschap. Dat laatste kwam niet vaak voor.

Madeleena **(Assestraat in Zuienkerke)**

De naam Madeleena is afkomstig van het Magdalenahospitaal in Brugge, eigenaar van de hoeve. De Zuienkerkse hoeve is te verwarren met de Grote en Kleine Madeleine in Houtave. Kort voor 1227 werd het Magdalenagodshuis gesticht in Brugge. Het godshuis verzorgde ouderen en ook lepralijders (melaatsen). In 1280 vestigde het een leprozerie buiten de tweede stadsomwalling van Brugge. De inkomsten en ook het meeste voedsel haalde de Magdalena-leprozerie uit de opbrengsten van de pachtgronden rond Brugge. Omdat al deze hoeves aan het Magdalenahospitaal toebehoorden, is het logisch dat ze deze naam kregen: Magdalena, Madeleena of Madeleine.

De wortels van hoeve de Madeleena⁸⁶ vinden we terug in de late middeleeuwen. Hoewel de hoeve pas in 1690 onder die naam verscheen, stond ze al

aangeduid op de kaart van Pourbus van het Brugse Vrije (1561-1571). In de achttiende eeuw bestond ze uit twee losstaande delen, met een L-vormig boerenhuis. De boerderij bleef altijd een gemengd bedrijf. Door de aanleg van de grote doorgangsweg van Brugge naar Blankenberge kreeg ze een uitstekende ontsluiting. Vanaf deze grote weg liep er ook een weg met kasseien naar het dorpscentrum van Zuienkerke.

Vanaf 1887 kwam het beheer van de Madeleena bij de familie Deschoolmeester terecht. Zij bouwde de boerderij verder uit tot zo'n 40 hectare. Vanaf de jaren 1920 werd 40% van het areaal gebruikt als grasland en 60% als akkerland. Het bedrijf legde het accent vooral op graanbouw: tarwe en haver waren veelgevraagd. Op de weiden graasden vooral paarden. Elk paard heeft ongeveer 1 hectare grasland nodig als voedsel. Op de Madeleena draaide toen ook een rosmolen.

Na de Tweede Wereldoorlog teelde de Madeleena ook veel vlas en mais. Het bedrijf was een van de eerste telers van bietenzaad in de streek. Hoewel dat aanvankelijk niet goed lukte, bracht het bietenzaad na verloop van tijd toch veel op. Vooral mechanisatie speelde daarbij een belangrijke rol. De rundveestapel beperkte zich tot een vijftiental koeien en evenveel kalveren. De varkensstapel breidde in de jaren 1970 uit tot een zeventigtal dieren. De boerderij onderging in de tweede helft van de twintigste eeuw grote verbouwingen en vernieuwingen. Momenteel is de hoeve in handen van de vierde generatie Deschoolmeester.

⁸⁶ Deschoolmeester P., *120 jaar Landbouwgeschiedenis. Hoeve de Madeleine van betovergrootvader tot grootvader*, onuitgegeven scriptie, kandidatuur Geschiedenis, 2001.

5 Bosbouw in Noord-West-Vlaanderen

In dit artikel worden enkele aspecten van de ontwikkeling van de bosbouw in de regio Noord-West-Vlaanderen belicht. De keuze is niet toevallig. West-Vlaanderen als geheel is historisch gezien de bosarmste provincie van België. Enkel in het noorden van de kustprovincie, ruwweg het gebied Brugge-Beernem-Wingene was er sprake van 'echt bos'. De beschouwde regio is zowat de overlap van het historische Bulskampveld met de afbakening van het huidige regionaal landschap Houtland & Polders.⁸⁷

Een groot gedeelte van Noord-West-Vlaanderen omvat het (historische) Bulskampveld.⁸⁸ Het 'Bruera de Bulscamp' – letterlijk het veld van de stier – was

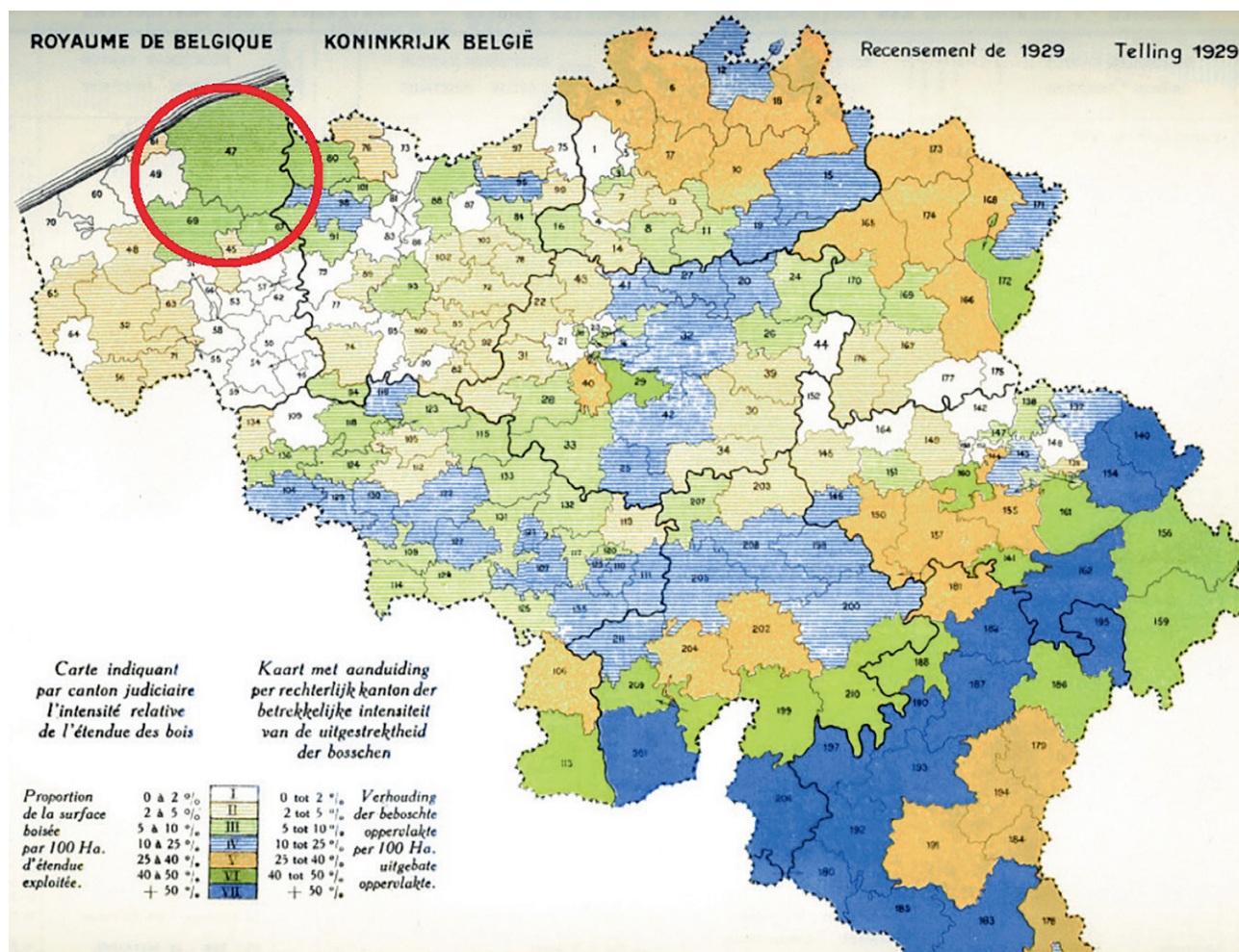
een van de grootste heidegebieden of velden van Vlaanderen. De term 'veld' slaat op onvruchtbare, niet verkavelde, woeste gronden. Zij stonden los van het eigenlijke landbouw- en bosareaal. Men sprak wel eens van 'wastinen', afgeleid van het Latijnse 'wastina' of 'bruyère'. Het veldgebied bestond grotendeels uit heidevegetatie: groene dwergstruikbegroeiing zonder of met weinig bomen en met een goed ontwikkelde moslaag.⁸⁹ Zonder menselijke tussenkomst evolueerde een heide tot een volwaardig bos. In het Bulskampveld wisselden droge en natte delen elkaar af. Op de betere gronden waren graslanden te vinden.

De regio vormde oorspronkelijk een aaneengesloten gebied met onder andere het Lichterveldeveld, het Sint-Andriesveld, het Beverhoutsveld (Oedelem), het Maleveld, het Sijseleveld en het Maldegemveld.

87 'Over het Houtland en de Polders', *Regionaal Landschap Houtland & Polders*, <https://www.rlhp.be/over-het-houtland-en-de-polders>, laatst geraadpleegd op 8 april 2024.

88 Voor meer achtergrond, zie: Demasure B., *Vooronderzoek. Evolutie van de landbouw in het Landschapspark Bulskampveld, van ca. 1000 tot vandaag*, Leuven, 2013.

89 De Brabandere R., 'De ontginningsgeschiedenis van het Bulskampveld en het Sint-Pietersveld', in: R. De Brabandere, M. Delange en I. Gryspeerdt red., *Wreeck geen quaedt, maer dwing tot goed: het Sint-Pietersveld, kruispunt van historische en maatschappelijke ontwikkelingen in Vlaanderen*, Tiel, 1999, p. 16.

Aanduiding van het bestudeerde gebied op een kaart met de oppervlakte van de Belgische bossen volgens de landbouwtelling van 1929 (<https://cagnet.be/item/B00003877>).

De scheiding tussen deze velden ontstond tijdens de eerste ontginningsgolf in de middeleeuwen (1000-1300). Volgens Alfons Verstraete (1962) strekte het oostelijke deel van het Bulskampveld zich uit over Aalter, Bellem, Ursel, Knesselare, Sint-Joris-ten-Distel, Beernem, Oedelem, Oostkamp, Waardamme, Wingene, Ruiselede, Poeke, Lotenhulle en Hansbeke.⁹⁰ Het Bulskampveld was een aaneensluiting van kleinere veldgebieden waarbij het oostelijke deel tussen Brugge en Aalter lag (ca. 10.000 ha) en het westelijke deel tussen Torhout en Brugge (ca. 6000 ha). In deze bijdrage gaan we echter niet uit van strikte grenzen.

5.1 Wat voorafging...

Bouwstenen van het landschap (tot ca. 10.000 v.C.)

Noord-West-Vlaanderen ligt op de geologische scheiding tussen zandig Vlaanderen en Zandleemstreek. In het tertiair (ca. 2 miljoen jaar geleden) werden afwisselend klei- en zandlagen afgezet door de zee die het land overspoelde vanuit het noorden.⁹¹ Het landschap evolueerde naar heuvelruggen en plateaus door het eroderen van klei en zand. De laatste ijstijd (ca. 116.000 tot ca. 11.600 jaar geleden) had ook impact op het landschap. De zeespiegel was 120 meter lager dan nu. In de regio was er een open landschap met beperkte vegetatie. Onder invloed van winden uit het noordwesten ontstonden dekzandruggen. Op de oude, mariene afzettingen werd een dik pak zand afgezet. Zo ontstond een zwak golvend landschap met overwegend zuidwest-noordoost lopende dekzandruggen en laagten. Vanaf 10.000 v.C. warmde de aarde op. De ijskappen smolten en de kust kwam dichterbij. Meren evolueerden tot moerassen onder impuls van de klimaatopwarming. Naaldbossen maakten plaats voor loofbossen. Door de gunstigere levensomstandigheden vestigden zich jagers-verzamelaars op de hoge dekzandruggen. Het noordelijke deel van de regio bestond uit heidebegroeiing (arme grond). Het zandleemgebied (zuidelijke regio) werd gedomineerd door landbouw.

90 Verstraete A., *De ontginning van het Bulskampveld in de XVII en XVIII eeuw*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, KU Leuven, departement Geschiedenis, 1962, p. 24.

91 Hornikx S., *Culturele Biografie. Landschapspark Bulskampveld*, s.l., 2015, p. 10-11.

Eerste bewoning (ca. 10.000 v.C. – ca. 1000)

De oudste sporen uit de regio dateren uit het midden van de steentijd (ca. 10.000 – 5000 v.Chr.). Door het betere klimaat gingen de mensen niet alleen voedsel verzamelen, ze voorzagen zelf in hun behoeften door de ontwikkeling van landbouw en veeteelt. De mens werd sedentair: hij bouwde duurzame(re) huizen. Door de stijgende voedselproductie groeide de bevolking. In Waardamme (vijvers) en Oostkamp (Nieuwenhove) zijn verschillende prehistorische artefacten teruggevonden. Zij wezen op activiteiten van jagers-verzamelaars in het gebied, maar nog niet op permanente bewoning. De vroegste bewoning in de regio dateerde uit het neolithicum (3000 v.C.), wat bevestigd werd door de vondsten van silexartefacten, aardewerk en kwarts materiaal.⁹² Rond 1000 v.C. reikte het veenlandschap en later het waddenlandschap tot aan de Brugse dekzandrug. De mensen woonden op droge plaatsen dichtbij het water. Om voldoende landbouwareaal te verkrijgen, werden bossen gekapt. De droge zandgrond was snel uitgeput. Op deze gronden ontstond vervolgens heide.

In de eerste eeuw n.C. werd Vlaanderen een onderdeel van het Romeinse Rijk. Er verscheen een nieuwe cultuur in de streek. Op landschappelijk vlak ontwikkelde het waddegebied zich verder. De dekzandruggen vormden een barrière tussen kust en vasteland en werden relatief aantrekkelijke woonplaatsen. De heide (of wastine) die zich had ontwikkeld, breidde uit door het rooien van bos. De vrijgekomen ruimte werd ingenomen door runderen en varkens. Het was het prille begin van een georganiseerde veestapel. Toponiemen met -lo (Kliplo, Hulstlo, Schuurlo...) wezen naar de ontginning van deze plaatsen tijdens de vroege en volle middeleeuwen. 'Lo' wees bijvoorbeeld op een gedegradeerd bos dat dicht bij een nederzetting lag.⁹³

Ontstaan van parochies (ca. 1000 – ca. 1300)

Tijdens de twaalfde en dertiende eeuw groeide de bevolking in Vlaanderen snel aan. Er was een toenemende behoefte en noodzaak aan landbouwgrond en hout. Ontginningen werden

92 Hornikx, *Culturele Biografie*, 16.

93 Daels L., 'Landschapsontwikkeling in en rond het voormalige Bulskampveld', in: *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 31 (1962), p. 205.

gestart vanuit kleine, individueel uitgebate boerderijen.⁹⁴ De graven van Vlaanderen – eigenaars van de grond – gaven of schonken grote lappen heide aan abdijen zoals Sint-Pieters en Sint-Baafs om die verder te ontginnen. De abdijen richtten een grote abdijhoeve op als pioniersbedrijf. Rond de gebouwen werd een lap grond in cultuur gebracht door boeren. Vaak waren ze geïsoleerd binnen het woeste veldgebied. Tijdens de dertiende eeuw verzeilden vele abdijen in een religieuze en financiële crisis. Bovendien was het landbouw-technisch niet eenvoudig om woeste gronden op een grootschalige manier te ontginnen. De heide kreeg terug vrij spel.

De abdijen schakelden over naar een systeem van verpachting om hogere inkomsten te genereren. De aangroei van de bevolking en de ontginning van landbouwgronden trokken de aandacht van parochiegeestelijken aangezien de heide niet tot een parochie behoorde. Walter de Marvis, bisschop van Doornik (1219-1252), had het rechterlijke-religieuze gezag over het gebied. Hij legde de grenzen vast van verschillende aanpalende parochies (onder meer Oostkamp, Wingene en Hertsberge).⁹⁵ Het veldgebied bestond grotendeels uit heidevegetatie: groene dwergstruikbegroeiing zonder bomen en met een dikke moslaag. Op de betere gronden waren graslanden (en dus vee) te vinden. De bevolking sprokkelde brandhout, stak turf, plukte gagel (voor bier) en verzamelde twijgen voor bezems en manden.

Heide en veldvijvers (ca. 1300 – ca. 1780)

De ontginningen kregen in de late middeleeuwen geen vervolg. Gronden werden eerder aan hun lot overgelaten waardoor het areaal aan heide groter werd. De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) was geen gunstige tijd. Nadien werden de veldgebieden weer intensiever benut. Het hout in de aanwezige bossen werd gebruikt als materiaal- en constructiehout. Brand- en sprokkelhout haalden bewoners uit de magere bossen die ontstonden op niet-begraasde weide. Afgestoken heidezoden/plaggen ('turf') werden na het drogen gebruikt als brandstof. Het tekort aan wilde vis resulteerde vanaf de elfde eeuw in de introductie van zoetwaterviskweek.⁹⁶

94 De Brabandere, 'De ontginningsgeschiedenis van het Bulskampveld', p. 22.

95 Hornikx, *Culturele Biografie*, p. 27-28.

96 Hornikx, *Culturele Biografie*, p. 32-33. De Brabandere, 'De ontginningsgeschiedenis van het Bulskampveld', p. 25.

De veldgebieden van noordelijk Binnen-Vlaanderen waren hiervoor erg geschikt omwille van de weinig vruchtbare landbouwgrond en de goede situering tussen Brugge en Gent. De aanleg van de visvijvers – vooral voor karpers – kwam door de stijgende bevolking en het toenemende voedselvraagstuk in de loop van de dertiende eeuw. Visconsumptie is ook gelinkt aan kerkelijke voorschriften (verbod op eten van vlees tijdens vastendagen). Het kernland van Noord-West-Vlaanderen bestond rond het midden van de achttiende eeuw uit een veldgebied met veldvijvers omringd door bos, heide en akkerland.

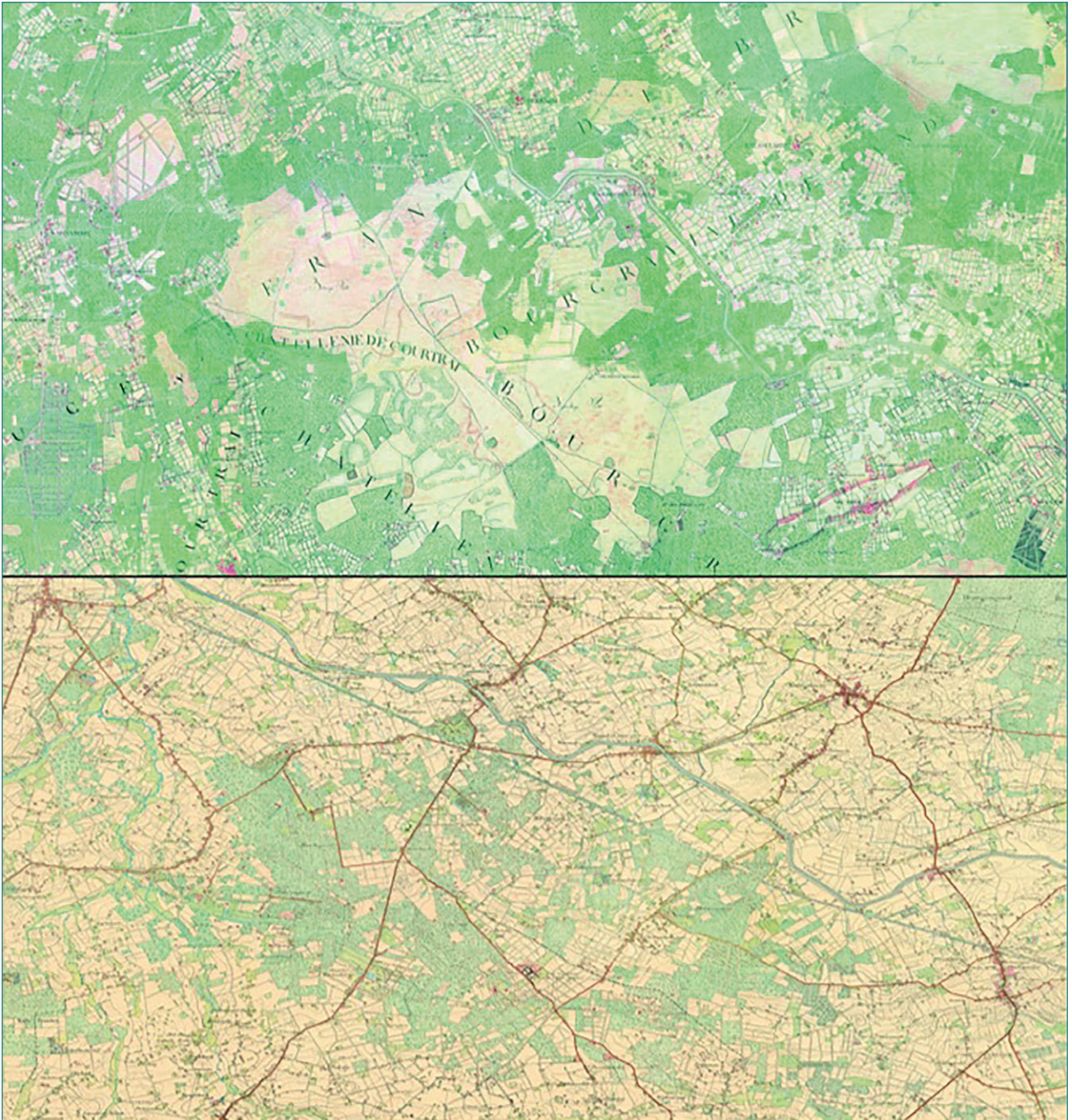
5.2 Ontwikkelingen vanaf het einde van de achttiende eeuw

Grootschalige ontginningen (ca. 1780 – ca. 1850)

De Vrede van Aken (1748) zorgde voor een lange vredesperiode na vele oorlogen en onrust. De Zuidelijke Nederlanden werden een onderdeel van het Oostenrijkse Rijk. De welvaart nam toe en de bevolking groeide aan. De woeste gronden werden opnieuw in cultuur gebracht. Landbouwers op de heide werden tien tot dertig jaar vrijgesteld van belastingen.⁹⁷ Dit zorgde voor een nieuwe ontginningsgolf. Naast voedselproductie zorgde het tekort aan brandhout (waarvan de prijzen flink gestegen waren) voor het versneld ontginnen van heide in landbouwgrond of bos. De vruchtbare stukken werden akkergrond bestemd voor rogge, aardappelen en vlas; de minder vruchtbare delen werden bebost met naald- en loofbomen.

In 1770 vestigde de rijke landbouwer Lambert Malfait (vóór 1750-1803) zich in een hoeve die later zou evolueren tot het kasteel Lippensgoed-Bulskampveld. Met privaat kapitaal en overheidssteun werden de ontoegankelijke gebieden op grote schaal ontgonnen. Vermogende ondernemers bouwden een residentieel buitenverblijf in het gebied. Deze ontwikkelingen resulteerden in een landschap van bossen, kastelen en loodrechte dreven, volgens een typisch dambordpatroon dat tot op vandaag nog zichtbaar is. De bossen bleken een aantrekkelijke plaats voor het realiseren van een buitenverblijf voor rijke

97 De Brabandere, 'De ontginningsgeschiedenis van het Bulskampveld', p. 25-26.

*Inversie van het landschap in de regio Beernem-Wingene: de Ferrariskaart (1771-1777) en de topografische kaart 'Depot de la guerre' (1880).
Geopunt*

ondernemers. Naast Lippensgoed-Bulskampveld zijn Reigerlo, Schuurlo en Hulstlo hiervan typische voorbeelden.

De omzetting van velden tot bossen kende in de negentiende eeuw zijn culminatiepunt. Toen de familie van Outryve d'Ydewalle in 1813 het domein Tudor in Brugge liet aanleggen, was de grootste oppervlakte van hun domein woeste grond. Jacob Lieven van Caneghem (1764-1847), een industrieel die fortuin maakte in de Gentse katoennijverheid, kocht het domein Wildenburg in Wingene.⁹⁸ Het geheel bestond toen uit 510 ha veldgebied, waarvan hij op amper dertig jaar tijd de helft kon omzetten in bos. Door verdere aankopen kon hij het domein verder uitbreiden tot 750 ha. De bebossing werd verder gezet door zijn erfgenamen, de familie Van der Bruggen.

De bosbouw vertoonde in deze periode een opvallende paradox. De industriële ontwikkeling van de eerste helft van de negentiende eeuw met de grootschalige ontginning van steenkool en de stevige bevolkingsgroei gingen gepaard met het rooien van grote gebieden privé-bos in België. Terwijl de kern van de nog bestaande woeste gronden werd bebost, werden de bestaande bossen dus geveld en omgezet in landbouwland. De heide en de veldgebieden verdwenen, naaldbomen kwamen in de plaats. Even verder verdwenen loofbossen terwijl akkerland verscheen.

De totale hoeveelheid bos steeg in noordelijk West-Vlaanderen door de verschillende ontginningen. In deelregio Bulskampveld ging dit van 1500 hectare in 1777 naar 6300 hectare in 1861. Op de drogere gebieden werden hoofdzakelijk naaldbomen aangeplant, terwijl nattere gedeelten van de bodem gereserveerd waren voor loofbomen.⁹⁹ Vooral de zomereik en de beuk werden vaak geplant. De naaldbossen bestonden uit lorken, douglassparren en fijnsparren. De spar was aan het begin van de achttiende eeuw een onbekende boomsoort in Vlaanderen. Het sparrenhout leverde hout op voor verwarming of voor ruwe bouwmaterialen. Pas na vijftig of zestig jaar leverde de spar het gewenste resultaat op. Daardoor was hij aanvankelijk niet zo geliefd.

98 Lievens F., 'Sprokkels uit het veldverleden ten zuiden van Brugge', in: *Land van Hout. Bebossing door Brugse families en instellingen omstreeks 1800*, Brugge, 2005, p. 17.

99 De Brabandere, 'De ontginningsgeschiedenis van het Bulskampveld', p. 28.

Het ontstaan van de boomkweeksector

Hoewel het gebied van het Bulskampveld zich niet tot een lucratieve landbouw leende, kwam er toch een dynamische agrarische sector tot ontwikkeling. Zo werd de regio gekend voor zijn bloeiende boomkwekerijen. Dat deze grondgebonden sector zich in het Bulskampveld ontwikkelde was niet toevallig.¹⁰⁰ Vooreerst was de lichte, zanderige bodem uiterst geschikt voor het zaaien en kweken van allerlei boomsoorten. Door de zandige ondergrond kon het water vlot draineren waardoor de velden enigszins bewerkbaar bleven tijdens de winter.¹⁰¹ Als tweede element was er de ligging dicht bij de zee. Het zachte zeeklimaat maakte dat vorst geen felle greep op het naaldgoed en het gevoelige loofhout had. In tegenstelling tot de klassieke land- en tuinbouwers was de bosboomkweker het hele jaar actief op zijn velden. Het was dus belangrijk dat de gronden tijdens de winter goed bewerkbaar bleven. Tot slot was er een belangrijke menselijke factor: de familiebedrijven gingen over van generatie op generatie.

De oorsprong van de boomkwekerijen in Beernem en omgeving wordt meestal gezocht bij de kastelen of grote ontginningshoeves zoals bijvoorbeeld het Goed van den Bogaerde. Op de goedkope heide- en bosgronden hadden rijke grondbezitters op hun uitgestrekte domeinen een kasteel of woonresidentie gebouwd. De kastelen lagen in een uitgestrekt park en waren omgeven door naald- en loofbossen. Voor de vervanging van oude bomen of van gerooide delen en voor de uitbreiding van hun boswinning waren de kasteelheren aangewezen op eigen voorziening. Ze gaven de opdracht aan hun hoveniers en boswachters om op het domein een hoekje te reserveren voor de kweek van nieuwe planten. De hoveniers en boswachters zorgden zelf voor het zaad, afkomstig van de bomen uit het park. De grondeigenaars profiteerden van de mogelijkheid om door bebossing van hun gronden grotere opbrengsten te realiseren.

De ontginningsbeweging van de West-Vlaamse zandstreek in de laatste helft van de achttiende eeuw werd bekroond met massale aanplantingen van dennen en lorken.¹⁰² Er werd niet alleen naar bomen gekeken vanuit economisch standpunt, maar er was ook aandacht voor esthetische waarde. Andries Van den Bogaerde (1726-1799), een lid van de

100 Vlamynck J., 'Boomkwekerijen te Beernem', in: *Bos en Beverveld*, 11 (1977), p. 110.

101 In de polders bijvoorbeeld zou zo iets onmogelijk zijn.

102 Van Acker L., 'Nieuwe boomsoorten in de Westvlaamse zandstreek', in: *Biekorf*, 94 (1994), p. 107-108.

JOANNES SCHEPERS,
 BYGENAEMD *Lubbeke,*
 woonende by de Platte-Borze,
TE WYNGENE,
 maekt het publiek en de belanghebbenden
 bekend dat men in zyne Boom-Kweekeryen
 kan verkrygen alle slach van PLANTSOE-
 NEN, zoo als : 600,000 Sparre-Planten van
 1 tot 2 jaer oud; 600,000 Larix-Plantsoe-
 nen van 1 tot 4 jaer oud; Larix en Sparre-
 zaed, gewaerborgd, aen 3 francs, en verders
 alle slach van Boschplanten.
Men maekt het ruchtbaer.

Johannes Schepers was één van de eerste boomkwekers in de regio, Tielts Handelsblad, 1851. Archief Boomkwekerij Schepers

bekende familie van Caloen, maakte enkele notities over bosaanplantingen in de regio rond Beernem (1795). In de serres van het jezuietengoed in Sint-Kruis kweekte hij onder andere ananas, waarvan hij de vruchten uitdeelde aan zijn relaties. Hij had bijzondere interesse in de bosbouw van zijn regio.¹⁰³ Volgens Van den Bogaerde hadden verplante bomen meer laterale wortels en gezaaide bomen vooral een hoofd- of penwortel. De eerste manier genoot dan ook de voorkeur. Bepaalde fijnsparren in de regio dienden volgens Van den Bogaerde voor het maken van masten voor schepen. Dennen en sparren werden ook gebruikt om houtskool te maken, hoewel elzen-, berken- of (haag)beukenhout hier meer voor geschikt was.

Enkele hoveniers en boskwekers maakten zich aan het begin van de negentiende eeuw los van de kasteelheren en zetten zelf een onafhankelijke boomkwekerij op.¹⁰⁴ De boomkwekers werkten eerst voor de lokale en regionale afzetmarkt. Op het einde van de negentiende eeuw groeide de vraag uit het buitenland. De telers breidden hun bedrijf zowel in oppervlakte als in verscheidenheid van gekweekte boomsoorten uit. De levering van planten en jonge bomen voor het buitenland gebeurde eind negentiende eeuw uitsluitend per spoor. Vanuit het station van Beernem vertrokken treinen met jonge planten naar Duitsland, de voornaamste afzetmarkt. Uiteraard waren de volumes nog klein. Er werden planten verzonden naar Polen, Scandinavië, de Balkanlanden en Rusland. Vooral de grove den werd in het buitenland gewaardeerd. Beernemse

103 Debaets P., 'Bosbouw te Beernem', in: *Biekerf*, 103 (2003), p. 8-11.

104 Vlaminck, 'Boomkwekerijen te Beernem', p. 111.

boomkwekers reisden soms met hun waar mee naar Duitsland om de klanten te bezoeken. Omgekeerd kwamen Duitse bosbouwers naar het Bulskampveld om hun keuze te maken. Aan het station werden ze persoonlijk opgehaald door de boomkweker zodat ze niet naar de concurrentie konden overlopen.

Bevolkingsgroei, miserie en migratie

De groei van de bevolking in de omgeving van het Bulskampveld leidde tot het oprichten van nieuwe parochies en zelfs dorpen (cf. supra). Binnen het voormalige veldgebied werden Hertsberge in 1891 en Wildenburg in 1897 verheven tot parochie. Aan de rand van het veldgebied groeiden Maria-Aalter in 1851 en Doomkerke in 1876 uit tot parochies.¹⁰⁵ De gehuchten Sint-Jan (Wingene) en Kruiskerke (Ruisselede) promoveerden respectievelijk in 1913 en 1947 tot parochie. In 1919 werd Hertsberge een afzonderlijke gemeente.

Tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw bereikte de Belgische landbouw evenwel zijn limieten. De combinatie van aanhoudende bevolkingsgroei, extreme grondversnippering en hoge pachtprizen vereisten een steeds hogere opbrengst en diversificatie van teelten en gewassen. Halfweg de jaren 1840 waren er verschillende misoogsten en verzeilde de linnennijverheid in een diepe crisis. De gevolgen waren hongersnood en de uitbraak van epidemieën.

Er kwam een heroriëntatie van de landbouw richting tuinbouw en veeteelt.¹⁰⁶ Veel kleine keuterboeren gingen ook werken in de fabrieken in de (omgeving van de) steden waar veel vraag naar goedkope arbeid was. Ook seizoenmigratie (Wallonië, Noord-Frankrijk) was een manier om aan de ellende te ontsnappen. Uit het noorden van de provincie West-Vlaanderen was er een relatief grote migratie naar Noord-Amerika.¹⁰⁷ Vooral uit de regio Oostkamp, Beernem, Ruisselede en Wingene was er veel beweging. Een lokale reisagent uit Doomkerke (Ruisselede) zorgde ervoor dat liefst 400 inwoners uit zijn dorp (bijna de helft) vertrokken naar de VS.

105 Daels, 'Landschapsontwikkeling in en rond het voormalige Bulskampveld', p. 225.

106 Segers Y. en Van Molle L. red., *Leven van het land: boeren in België, 1750-2000*, Leuven, 2004, p. 64.

107 Demasure, *Vooronderzoek. Evolutie van de landbouw*, p. 28.

5.3 Ingrijpende evoluties (ca. 1870 – 1945)

Bossen en hout

Bossen en bomen inspireerden de regio Brugge, van de adellijke kasteelheer tot de eenvoudige landarbeider. Net zoals in de voorgaande periode bleven een aantal prominenten bijzonder geïnteresseerd in de bosbouwsector. Onder hen was Amedée Visart de Bocarmé (1835-1924), die liefst bijna 50 jaar burgemeester van Brugge (1876-1924) was. Visart de Bocarmé stond mee aan de wieg van de Société Centrale Forestière de Belgique (cf. supra).¹⁰⁸ Ook zijn zoon Etienne (1865-1951) was bosbouwkundige. Hetzelfde gold voor Hector van Zuylen van Nyevelt (1833-1915). Hij was een Belgisch edelman, grootgrondbezitter en bosbeheerder. Van Zuylen van Nyevelt woonde tijdens de winter hoofdzakelijk in Brugge en tijdens de zomer op kasteel Messem in Sint-Andries. Hij was in hoofdzaak beheerder van zijn eigendommen, en vooral van bossen. In de lokale kranten werden regelmatig aankondigingen gepubliceerd van door hem georganiseerde openbare verkopen van bomen of van kreupelhout.

Mettertijd namen zaakwaarnemers de beherende taak over. Zij organiseerden voor de kasteelheren de verkopen van gronden en eigendommen. Ze werden soms rijker dan de baron zelf.¹⁰⁹ Oostkamp huisvest zo het bedrijf Huyghebaert & Mommens, dat sinds 1870 gespecialiseerd was in landelijk patrimoniumbeheer.¹¹⁰ Dat beheer omvatte evenzeer de planning om gronden op korte en lange termijn te laten renderen en daar behoorde het reserveren van gronden voor bosbouw, waarvan de opbrengst gemakkelijk 20 tot 30 jaar op zich liet wachten, zeker ook bij.

Tijdens de twintigste eeuw viel de bebossingsgolf in West-Vlaanderen stil Integendeel, er kwam eerder een massale ontbossing op gang. De percelen bos tussen de dreven werden omgezet in cultuurgrond en enkel de zogenaamde ontginningsdreven – in een dambordpatroon – getuigen van de vroegere bosinplantingen.¹¹¹ De horizon werd paradoxaal genoeg nog steeds bepaald door bos. Deze

bossen waren niets anders dan de uitgestrekte kasteeldomeinen of riante woonparken van vroeger zoals Tillegembos in Loppem-Brugge en Lippensgoed-Bulskampveld in Beernem. Zij waren samengesteld uit een gemengd loofbos en een naaldbos op de armere gronden. Er was een evolutie van een gesloten bebost landschap in de negentiende eeuw naar een halfopen landbouwlandschap in de twintigste eeuw, met een tendens naar meer naaldbossen.

In 1913 waren enkele leden van de Société Centrale Forestière de Belgique op bezoek in de regio Brugge. Ze merkten het belang op van de lijnvormige aanplantingen. De drevenstructuur was dan ook iets specifiek voor de regio. Het gezelschap betreunde wel dat veel middelhoutbestanden voor naaldbossen plaats moesten maken. Tijdens de Eerste Wereldoorlog bleef de regio op een beperkte, maar veilige afstand van het front. De Duitsers gebruikten het gebied voor bevoorrading, oefening en verblijf. De bosrijke domeinen zorgden voor het broodnodige brand- en bouw hout. Nog tijdens de oorlog waren er heraanplantingen om het naoorlogse herstel snel te laten verlopen.

Het mariene klimaat, de meestal frisse temperaturen, de zandige bodem en de gedreven vakkennis waren de factoren waardoor bosbouw in West-Vlaanderen toch lonend kon zijn. De schaarste aan hout na de oorlog zorgde voor goede prijzen door rechtstreekse verkoop aan de verbruiker. Na het vellen van bomen werden de terreinen grondig aangepakt. De bospraktijk bestond erin om volledig te ontstronken, diep te ploegen, te bemesten en de grond enkele jaren als landbouwgrond te gebruiken. Tegen dan was de bosgrond terug zaaiklaar. Een verslag uit 1935 over het toenmalige Lippensgoed – dat toen ongeveer 500 ha groot was, waarvan 355 ha bebost – stelde dat er in de 215 ha naaldbos veel jonge bomen (vooral douglasspar en lork) aanwezig waren.¹¹² Tijdens de Tweede Wereldoorlog leden de bossen van Noord-West-Vlaanderen minder onder de bezetting, hoewel toch aanzienlijke hoeveelheden werden gekapt.

108 Coomans de Brachène, *Un siècle de vie forestière*, p. 8.

109 Interview Leo Brengman, 29 maart 2023, 25:05-30:00.

110 Huyghebaert en Mommens, <https://huyghebaert.eu/nl/>, geraadpleegd op 5 februari 2024. Het bedrijf heeft geen archief meer.

111 Demasure, *Vooronderzoek. Evolutie van de landbouw*, p. 23. De Brabandere, 'De ontginningsgeschiedenis van het Bulskampveld', p. 28.

112 Lievens, 'Sprokkels uit het veldverleden', p. 19.

Bosbeheer en boswachters in regio Brugge

Dankzij de archieven van de Burgerlijke Godshuizen is er beter inzicht in het publieke bosbeheer tijdens de negentiende en twintigste eeuw. Burgerlijke Godshuizen (*Hospices Civils*) zijn de voorloper van het OCMW. Ze zijn gecreëerd na de Franse Revolutie waarbij de staat ten volle de verantwoordelijkheid opnam inzake de organisatie van de armenzorg. Naast de Burgerlijke Godshuizen waren ook de Burelen van Weldadigheid hiermee belast. De Godshuizen gaan echter verder de tijd terug in. Specifiek voor de stad Brugge verwierven de Godshuizen een enorm patrimonium: (burger)woningen in de stad, boerderijen op het platteland en vooral veel gronden. Ook bossen hoorden hierbij, tot in Brazilië toe.¹¹³ Een specifieke administratie was belast met het beheer van verschillende honderden hectare bos.

Het idee dat er in bossen weinig gebeurde, klopt niet. Boseigenaars wilden weten wat met hun eigendom gebeurde. Net zoals voor al hun bezittingen, stelden de Burgerlijke Godshuizen van Brugge ook voor hun bouseigendommen een gedetailleerde begroting op. Alle uitgavenposten werden daarin gedetailleerd opgenomen. Het ging om de bedragen die nodig waren voor de vorming van nieuw bos, voor het onderhoud van bossen, kwekerijen en beken, voor het aankopen van werkgerei en mest, voor het toezicht op eigendommen, evenals voor alle andere teeltkosten. Elk jaar waren de benodigde budgetten anders. Er kwam immers eigendom bij en er werd verkocht. Ook de vereiste boswerkzaamheden varieerden telkens.

Een belangrijke opdracht van de boswachters in dienst van de Burgerlijke Godshuizen van Brugge was wildbestrijding. Boswachter Leon Baert kreeg de opdracht van de Burgerlijke Godshuizen om in de bossen al de wilde dieren te vangen en/of af te schieten die schade konden toebrengen aan het gekweekte jachtwild (fazant, patrijs..).¹¹⁴ Dat was ook nodig, want de Burgerlijke Godshuizen haalden inkomsten uit de jacht door hun bossen ter beschikking te stellen aan derden.¹¹⁵ Het gold tevens voor de veldvijvers waarin vis werd gevangen.

Sommige boswachters hadden ook een kleine, illegale bijverdienste. Karel Baert, boswachter in Zedelgem, werd door het bestuur van de Burgerlijke Godshuizen van de Stad Brugge op de vingers getikt omdat hij bier of sterke drank in zijn woning zou verkopen.¹¹⁶ “Zulks [zou] aanleiding geven aan misbruiken en dit is tegenstrijdig aan de wet van 16 augustus 1887.” Een soortgelijk bericht betrof de betaling van bosarbeiders. Boswachters zouden drank en eten verkopen aan de arbeiders op hetzelfde moment dat ze hun loon ontvingen.¹¹⁷ Hun zuurverdiende centjes belandden zo meteen weer in de beurs van de boswachters. Het bestuur van de Burgerlijke Godshuizen oordeelde dat het loon om de veertien dagen op zaterdagavond moest worden uitgekeerd. Het bestuur eiste bovendien steeds meer inzicht in de zaakjes van de boswachters. Zo werden ze gesommeerd om een lijst in te dienen met de namen van de werklieden die permanent of tijdelijk in de bossen werkten.

Boomkwekers van generatie op generatie

Zoals hoger reeds duidelijk werd, zijn vele boomkwekers en bloementelers gegroeid uit de kasteeldomeinen in de ruime regio rond Brugge. Zowel de randgemeenten van Brugge, Assebroek, Sint-Michiels, Sint-Andries, Sint-Pieters, Koolkerke en Sint-Kruis als de iets verderop gelegen gemeenten zoals Beernem, Oostkamp, Wingene en Ruiselede waren een onderdeel van deze ‘horticultural turn’.¹¹⁸ Dit suggereert dat Brugge en omgeving meer was dan een middeleeuwse stad waar de tijd stil bleef staan. Ondanks het gebrek aan een ‘industriële revolutie’ die elders grote bedrijven voortbracht, konden toch heel wat mensen hun brood verdienen in allerhande familiebedrijven.

In zijn studie over het negentiende-eeuwse Brugge kon Jaak Rau maar liefst 345 tuinbouwbedrijven identificeren. Dat bewees dat hofbouw niet alleen bij de burgerij en adel populair was, maar ook bij de man in de straat.¹¹⁹ Er waren drie duidelijk onderscheiden groepen: de hofbouwkundigen die bloemen en planten kweekten (vooral laurier), de fruitkwekers die zowel fruit als fruitbomen kweekten en tenslotte waren er de groentenboeren die groenten kweekten.

113 De Bruyne H., ‘Het Vloetenveld’, in: *Land van Hout. Bebossing door Brugse families en instellingen omstreeks 1800*, Brugge, 2005, p. 63.

114 SA Brugge, *CBG Eigendommen*, 3157, nota aan Leon Baert, 5 oktober 1898.

115 SA Brugge, *CBG Eigendommen*, 3200, dossier ‘Renseignements statistiques sur les produits et les dépenses annuelles pour les divers bois, 18 januari 1911.

116 SA Brugge, *CBG Eigendommen*, 3157, brief aan Karel Baert, 13 september 1895.

117 SA Brugge, *CBG Eigendommen*, 3157, titelloos document, 1895.

118 Rau J., *Een eeuw Brugge 1800-1900*, Brugge, 2001, p. 161.

119 Rau, *Een eeuw Brugge*, p. 163.

Vanaf 1870 organiseerde de ‘Maatschappij der Vereenigde Hoveniers’ trouwens jaarlijks een grote tentoonstelling in de Hallen op de Markt.

De boomkwekerijen uit de regio waren en zijn familiebedrijven. Naarmate het bedrijf uitbreiding nam, werd beroep gedaan op betaalde arbeidskrachten. Voor machines hun intrede deden, werd alles met de hand gedaan. Het verzamelen van zaad, het zaaien, het wieden, het verplanten, het sorteren en het bundelen van de jonge bomen gebeurde allemaal manueel. De boompjes werden met de handkar naar het station van Beernem of van Maria-Aalter gebracht. Er ontwikkelde zich vrij snel een internationale handel met Duitsland, Frankrijk en Engeland. Kleinere kwekers clusterden zich voor de export. Voor de Eerste Wereldoorlog werkten tientallen mannen en vrouwen vol- of deeltijds in de boomkwekerijen.¹²⁰ Tijdens de naoorlogse jaren kwam de mechanisatie op gang waardoor de werkgelegenheid verminderde.

Een bekende ‘boomkweekfamilie’ in de regio Wingene was de familie Schepers (cf. supra). De eerste sporen van het bedrijf dateerden van 1805. In de bosrijke omgeving van het Bulskampveld werd er geplant voor de lokale grondbezitters. De kwekerij werd groot dankzij het naaldhout. Philippe Schepers was afkomstig uit Gent en kwam wellicht in de periode 1795-1796 in de Wingense bossen terecht.¹²¹ Hij trouwde met Caroline De Corte. Ze kregen verschillende kinderen waarvan de meesten zich op de een of andere manier bezighielden met het kweken van bomen. Ook de boomkwekerijen Allaert en Decorte zijn aan Schepers gelinkt.

Het bedrijf boekte de grootste vooruitgang toen het onder leiding stond van Henri Schepers (1851-1941). Henri Schepers bleef op de ouderlijke site in Wingene wonen. Nog voor de Eerste Wereldoorlog exporteerde het bedrijf al naar het buitenland. Na de oorlog zou dat enorm toenemen. De plantenkwekerij was belangrijk voor de tewerkstelling op St.-Jan, het gehucht van Wingene waar het bedrijf gevestigd was. Er waren een aantal vaste arbeiders, maar soms waren er tot 20 seizoenarbeid(st)ers aan de slag uit de buurt. Schepers zette in op een eerste vorm van marketing. Het briefhoofd van de plantenkwekerij Henri Schepers Zonen was in vier

Titelpagina prijzenfolder boomkwekerij Schepers 1904-1905. Archief Boomkwekerij Schepers

talen. De sterk toegenomen concurrentie noopte het bedrijf nog meer in te zetten op export. Tegen 1960 bedroeg de export meer dan 80% van de omzet. De meegestuurdde prijzenfolder, eveneens in vier talen, bevatte ondertussen 74 verschillende soorten planten en bomen. De prijzenfolder mikte hoog, ze noemden het bedrijf “de meest belangrijkste der Vlaanders”.¹²² Het bedrijf nam een oppervlakte van 20 ha in beslag. Zonen Maurice en Julien Schepers stapten ook in de zaak. Pas onder de eerste niet-Schepers (nl. Guido Dejans) ging het bedrijf in 1958 een nieuw tijdperk in.

In Ruiselede ontwikkelde er zich eveneens een gerenommeerd boomkwekersbedrijf. Pieter De Bel – in 1813 vermeld als dagloner in Ruiselede – had een klein stukje grond in de Kruikebergen.¹²³ De schrale grond probeerde hij te bewerken en in cultuur te brengen. Telkens heide in bouwland werd omgezet, kreeg hij tien jaar vrijstelling van belasting. Een stuk beboste hij met dennen. Zijn kleinzoon Petrus (1855-

120 Vlamynck, ‘Boomkwekerijen te Beernem’, p. 112.

121 Patteeuw J., ‘Plantenkwekerij Schepers te Wingene en omgeving’, in: *Jaarboek Ons Wingene*, 26 (2023), 115. Interview Jozef Hanssens, 17 januari 2023, 05:55-07:35.

122 Archief Boomkwekerij Schepers, *Prijzlijst Herfst 1946 – Lente 1947*.

123 Braet M., ‘Familie Petrus De Bel boomkweker op de Kruikebergen’, in: *Oud Ruiselede*, 18 (2001), nr. 4, p. 165.

1925) was in de eerste plaats landbouwer, maar rond de eeuwwisseling startte hij ook met het kweken van planten. Hiermee gaf hij de aanzet voor de latere boomkwekerij. Laurent De Bel (1900-1962) bouwde het bedrijf verder uit met zijn vader.¹²⁴ Met paard en kar werd plantgoed naar de Ardennen en naar Luxemburg gevoerd. Na de Tweede Wereldoorlog zette Laurent de landbouwactiviteiten stop en richtte hij zich uitsluitend op de boomkwekerij.

5.4 Recente ontwikkelingen (1945 – vandaag)

Schaalvergroting van landbouw en bosbouw

Technologische innovaties, internationalisering, schaalvergroting en toegenomen overheidsingrijpen zorgden voor productiestijging en specialisering in de landbouwsector. Het aantal landbouwbedrijven en werkkrachten daalde echter na 1950. In de regio Brugge boemde de intensieve niet-grondgebonden varkens- en pluimveekwekerij. Vanaf de jaren 1960 ontpopte Midden-West-Vlaanderen zich als centrum voor de groenteteelt in openlucht. In de gemeenten in de ruime omgeving van Brugge nam de groentesector hierdoor toe. Wat betreft niet-eetbare tuinproducten bleef de regio Maldegem-Brugge het centrum voor sierplanten en boomkwekerijen.

Vanaf de jaren 1970-1980 kwamen er veranderingen in de landbouwsector. Er werden productiequota en drempels geïntroduceerd om vraag en aanbod op peil te krijgen.¹²⁵ Europa zorgde voor een restrictief prijsbeleid: prijsstijgingen moesten beperkt blijven. Er kwam stilaan ook meer oog voor de relatie tussen landbouw, landschap en milieu. Duurzaamheid werd een belangrijk principe.

Na de Tweede Wereldoorlog onderging het Vlaamse platteland een grote metamorfose. In 1937 werd gestart met de aanleg van een autosnelweg van Brussel naar de kust. Het eerste stuk werd in Beernem aangelegd. Pas in 1956 was de snelweg, de huidige E40, voltooid. De regio rond Brugge is vandaag het grootste bosgebied van West-Vlaanderen. Grondaankopen door de Vlaamse overheid hielden het bosareaal in stand. Recreatie en toerisme waren en zijn een groeiende economische speler.

¹²⁴ Braet, 'Familie Petrus De Bel', p. 168.

¹²⁵ Segers en Van Molle, *Leven van het land*, p. 114.

Kasteeldomeinen en boswachters

Na de Tweede Wereldoorlog was het hoogtepunt van de kasteelheren met grote domeinen stilaan voorbij. De rendabiliteit van de versnipperde bosbouw in Vlaanderen daalde sterk. De jaarlijkse gekende openbare houtverkopen werden steeds minder populair. De opbrengsten van de hakhoutcultuur verschrompelden.¹²⁶ Bovendien liepen de kosten om kasteel én bosdomein goed te onderhouden verder op. Voor veel families werd het dagelijkse beheer een problematische aangelegenheid. Illustratief is het kasteeldomein Wildenburg (Wingene). Het oorspronkelijke kasteel van 1860 werden wegens de slechte staat in 1985 afgebroken. De conciërgewoning met koetshuisvleugel werd in 1985 grondig gerestaureerd en omgebouwd tot een woning. Kastelen, bossen en gronden werden in toenemende mate aan openbare besturen of aan rijke industriëlen verkocht.

Wildenburg met bijhorende bossen kwam in de jaren 1840 bij de adellijke familie Van der Bruggen terecht. Door erfenis- en familiekwesties werd het opgesplitst. De familie Van der Bruggen had verschillende boswachters in dienst. Elke boswachter had zijn eigen takenpakket. Zo was er een boswachter die zich bezig hield met de houtverkopen, een andere met het bestrijden van stropers... De baronnen zelf waren niet betrokken bij het actieve bosbeheer. Ze hadden een opzichter die bepaalde welke bomen er werden gerooid, geplant en verkocht.

Boswachters gebruikten dit schiettoestel met losse flodders om stropers af te schrikken. Bardelaeremuseum Lembeke

Boswachter in privédienst was meer dan een voltijdse betrekking: 24u op 24u moest de boswachter alert

¹²⁶ Becuwe M., 'Een verhaal van bos en heide. Het landschap van Beisbroek, Chartreuzinnenbos en Tudor door de eeuwen heen', in: *Land van Hout. Bebossing door Brugse families en instellingen omstreeks 1800*, Brugge, 2005, p. 44.

zijn.¹²⁷ Soms moest de boswachter 's nachts opstaan als hij stropers hoorde. Dan gingen de boswachters samen op zoek naar de stropers om ze op te pakken. Boswachters waren beëdigd en mochten een proces-verbaal opstellen. Stropers werden voor de rechtbank gedagvaard. Meestal waren het dezelfde personen die ze arresteerden.

Michel Brengman (1910-1982) was zo'n boswachter op Wildenburg. Zijn werkgever was baron Jacques Van der Bruggen (1901-1998). Brengman ging tot zijn 14 jaar naar de lagere school om vervolgens te gaan werken.¹²⁸ Hij startte als hovenier bij graaf Lippens op het Bulskampveld in Beernem. Na zijn huwelijk kwam Brengman naar Wingene om er boswachter te worden. Het echtpaar woonde in de dienstwoning bij het kasteel. Brengman was zijn hele leven boswachter. De vergoeding was beperkt, maar ze hadden wel kost en inwonen.

Baron Jacques Van der Bruggen en boswachter Michel Brengman, 1950-1980. Collectie Leo Brengman

Brengmans zijn taak was onder meer het fokken van fazanten en het verdelgen van de natuurlijke vijanden van de fazant en andere dieren waarop gejaagd kon worden. Zo plaatste hij in de Wingense bossen vallen voor bunzings en otters. Het kweken van de fazanten gebeurde aanvankelijk op een 'wilde' manier: in het bos werd een ruimte afgezet met een hoog hek.¹²⁹ De fazanten vlogen erover, maar ze werden telkens gevoederd binnen het afgezette park. Als er jacht was, dan vlogen de gekweekte fazanten toch op. Fazanten die louter in hokken waren gekweekt, vlogen niet meer weg. Onder druk van de media en de publieke opinie werd de jacht vanaf de jaren 1970 minder populair. De klemtoon kwam eerder te liggen op de recreatieve en ecologische waarde van het bos.

Houtverwerking in regio Brugge

Aangezien de omgeving van Brugge talrijke bossen telde, ontwikkelde zich in de regio een intensieve houtverwerkende industrie. Houtzagerijen en houthandels hangen nauw samen. Gemechaniseerde houtzagerijen bestonden al sinds de negentiende eeuw, hun belang nam verder toe na de Tweede Wereldoorlog. De machines werden groter en konden ook meer volume verwerken. Opvallend was dat nagenoeg alle houtzagerijen en -handels familiebedrijven waren (of zijn).

Illustratief was het verhaal van houthandel Chlarie in Sint-Andries-Brugge. Grootvader Camile Chlarie startte in 1902 met een wagenmakerij. Toen zijn drie zonen in het bedrijf kwamen, breidde hij uit en bouwde een houtzagerij in Hertsberge. In die tijd werd de boomzaag nog aangedreven door een stoommachine bij gebrek aan voldoende elektriciteit.¹³⁰ Om de zagerij draaiende te houden moesten er veel bomen worden aangevoerd. Zoon Frans Chlarie vestigde zich in 1945 in Sint-Andries. De aankoop van bomen gebeurde voornamelijk op vendities, bij openbare besturen en bij adellijke families. Tot dan 'kapte' men een te vellen boom: er werd een put gegraven rondom de boom tot de wortels bloot kwamen. De wortelstructuur werd volledig doorgehakt. In 1965 nam Camiel Chlarie de zaak over en werd de bosontginning uitgevoerd met steeds efficiëntere zaagmachines en zwaardere boomkranen. Geleidelijk werd de bosontginning aangevuld met de aankoop van zaaghout (planken)

127 Interview Leo Brengman, 29 maart 2023, 16:32-18:10.

128 Interview Leo Brengman, 29 maart 2023, 25:05-30:00.

129 Interview Leo Brengman, 29 maart 2023, 12:32-15:05.

130 Bertin J., *Rond de houtkachel van Camiel Chlarie, houthandelaar op rust in "Valkenisse"*, s.l., niet-uitgegeven document, 2014.

Camiel Chlarie ontdekt een geveld boom van zijn takken, 1970-1990. Collectie Camiel Chlarie

uit Frankrijk. Dat eerste keuze hout was voornamelijk bestemd voor meubel- en traphout. De grootste boom die Camiel Chlarie ooit velde, was een populier in het domein Steentien langs de Gistelse Steenweg in Sint-Andries, met een diameter van liefst 1,96 meter.

Camiel Chlarie was niet de enige houthandelaar in Sint-Andries. Houthandel Loose bestaat nog steeds.¹³¹ Overgrootvader Loose had destijds een zagerij in Sint-Michiels, waar ooit een velodroom was. Zijn zoon Henri begon omstreeks 1934 een bosexploitatie met zijn drie zonen. Ze legden zich toe op het uit de grond halen van boomstronken om die als brandhout te verkopen, op het uitscheppen van waterlopen in bossen om bloemaarde te bekomen, en op het afhakken van struikgewas om hagen te maken aan de kust tegen het opwaaiende zand.¹³² Bosontginning van dennen werd echter belangrijker. Het hout was hoofdzakelijk dienstig voor steenkoolmijnen en later voor spaanplaten. Het bedrijf Loose zit nu ondertussen aan zijn vierde generatie.

Ook in Beernem bloeiden de houthandels. In het centrum van Beernem startte in 1935 Gerard Vandenbroucke een houthandel. Hij handelde hoofdzakelijk in massief hout uit de omgeving. Er werd gezaagd hout aan huis geleverd met een vrachtwagen. Vanaf 1971 kwamen Ella Vandenbroucke, dochter van Gerard, en Carlos Van Kerrebroeck aan het roer van het familiebedrijf.¹³³

Onder hun impuls werd de houthandel naar een ruimere locatie in de Noendreef overgebracht. Het gamma werd uitgebreid met plaatmateriaal, isolatie en een toonzaal met interieurproducten. De derde generatie met Hans in 1988 en Lieve in 1994 trad ondertussen toe in het familiebedrijf. In 2000 werd de site in de Noendreef vernieuwd met ruime magazijnen en een toonzaal. Door voortdurende investeringen in het machinepark werd de focus verder gelegd op verwerking op maat, met specialisatie in binnendeuren en vloeren.

Houthandel Vanlandschoot uit Wingene had zijn roots in de houtzagerij. De eerste generatie, Henri Vanlandschoot (1874), werkte als stoker in de Wingense houtzagerij Houttekier en Cie.¹³⁴ Omstreeks 1935 begon Henri een houthandel en zijn zoon Marcel (1906) zette de zaak verder. Als houthandelaar legde hij zich toe op het maken van binnendeuren en blokplaten. In 1974 nam zoon Geert Vanlandschoot de zaak over en hij specialiseerde zich in de productie van gefineerde maatpanelen voor de meubelindustrie. De Belgische meubelindustrie beleefde in de jaren 1970 en 1980 gouden jaren. Het volgende decennium zakte de meubelnijverheid echter als een pudding in elkaar. In 2001 werd Vanlandschoot Hout BVBA opgericht met zonen Kurt en Tom als zaakvoerders.¹³⁵ Door de stijgende vraag naar maatwerk bij de schrijnwerkers kwam er een verschuiving in de productie.

¹³¹ 'Wie zijn we?', *Houthandel Loose*, <https://www.houthandel-loose.be/nl/content>, geraadpleegd op 27 maart 2024.

¹³² Berten, *Rond de houtkachel*, s.p.

¹³³ 'Een familiebedrijf dat inzet op kwaliteit en service', *Vandenbroucke Hout*, <https://vandenbroucke.be/over-vandenbroucke-hout/>, geraadpleegd op 27 maart 2024.

¹³⁴ *Houtbewerkers in Wingene-Zwevezele doorheen de eeuwen* (Jaarboek Ons Wingene), 8 (2005), nr. 2, p. 8-12.

¹³⁵ 'De liefde voor het hout, doorgegeven van vader op zoon', *Vanlandschoot Hout*, <https://www.vanlandschoothout.com/nl/over-ons>, geraadpleegd op 27 maart 2024.

Boomkwekerijsector vandaag

Boomkwekerijen zijn familiebedrijven die van vader op zoon zijn overgegaan en een traditie kennen van vier tot vijf generaties. Vooral Beernem ontpopte zich tot de ‘boomkweekgemeente’ bij uitstek met de aanwezigheid op een bepaald moment van zo’n 15 familiebedrijven. Graaf von Schwerin, voorzitter van de Duitse vereniging voor dendrologie stelde in de jaren 1950: “Beernem ist das Halstenbek Belgiens” (Halstenbek was het Duitse en Europese centrum van bosboomkwekerijen).¹³⁶

Niet alleen voor de wederopbouw na de Wereldoorlogen, ook in de mijnbouw werd naaldhout gebruikt (reeds vanaf het midden van de negentiende eeuw). De gewone den groeide snel en was vrij stevig. Het dennenhout brak niet meteen middendoor zodat mijnwerkers bij een instorting nog tijd hadden om te ontsnappen. Populaire boomsoorten waren de gewone den, Europese lork, Japanse lork, Oostenrijkse spar, Corsicaanse spar en de Douglasspar. Een miljoen boompjes per jaar per kweker was niet abnormaal. Vanaf de jaren 1960 kwamen loofbomen terug in trek. Esdoorns, gewone en rode beuken, gewone es, vogelkers en gewone en rode eik waren het meest gevraagd.

De export van boomplantjes was lange tijd aan strikte douanemaatregelen onderhevig. De oprichting van de Europese Economische Gemeenschap in 1958 bracht daar verandering in. Door het openstellen van de grenzen kwam de export goed op gang. De grootste boomkwekers beschikten over een areaal van 15 tot 20 hectare. De kleinere werkten op een areaal van ongeveer 5 hectare. Het aanbod van de ‘grote’ en ‘kleine’ boomkwekers was niet hetzelfde. Als boomkwekers de gevraagde variant niet hadden, was er samenwerking tussen de collega’s om aan de vraag te voldoen.

Tot de jaren 1950 was er nog veel manuele arbeid op het bedrijf. De introductie van de tractor in de boomkwekerijen zorgde niet meteen voor een grote sprong voorwaarts. Machineproducenten vertoonden weinig interesse in de sector om teelt-specifieke toestellen te fabriceren.¹³⁷ De telers gebruikten meestal de standaard tuinbouwmachines die werden omgebouwd. De grootschalige mechanisatie in de boomkweeksector kwam er pas vanaf het einde van de jaren 1970. Speciaal (licht) aangepaste tractors,

plantmachines, sproeimachines, kuismachines, rooimachines en vrachtwagens verschenen in de sector. Het busselen van de planten gebeurde steeds meer machinaal.

In 1958 kwam aannemerszoon Guido Dejangs aan de leiding van boomkwekerij Schepers te staan. Hij was getrouwd met een dochter van de familie Schepers. Hij liet het bedrijf verder groeien en nam een boomkwekerij van een andere familietak in Maria-Aalter terug over.¹³⁸ Dejangs was geen landbouwer en geen grote fan van het werken in de buitenlucht. Hij was echter wel een goede commerciant en kon zijn producten overal slijten. In 1986 stapte Jozef Hanssens in het bedrijf. Dejangs was op zoek naar een overnemer en vond in Hanssens de geknipte persoon. Hanssens had zijn roots in een landbouwbedrijf (vlas, cichorei, groenten). Bometeelt is verwant met groenteteelt, vandaar de grote affiniteit met de sector.¹³⁹ Dejangs en Hanssens werkten nog vijf jaar naast elkaar want in de boomkwekerijsector is veel kennis aanwezig die niet beschreven staat (bijvoorbeeld over de behandeling van zaden, handel, transport...).

Boomkwekerij Allaert (Wingene) heeft familiebanden met Schepers. In 1876 trouwde Rosalia Schepers (1848-1904) met Jan Allaert (1838-1906). Ondertussen staat met Charlotte Allaert al de vierde generatie aan het roer van de 80 hectare tellende boomkwekerij.¹⁴⁰ Rond 1950 specialiseerde de firma zich in de openluchteelt van bosplanten en –bomen, haagplanten en sierdennen. Het leren kweken van planten ging van generatie op generatie over. Dat was niet louter theoretische kennis. In persoonlijke mappen werd bijgehouden wat nodig was voor welke teelt. Allaert produceerde tijdens de recente jaren hoofdzakelijk voor de export (80% van de productie): er werd geleverd tot in Zuid-Korea. De focus ligt vandaag op winterharde sierplanten.

Vanaf de jaren 1980-1990 kende de boomkwekerijsector globaal een heuse ‘boom’. Door een grotere welvaart waren mensen meer bereid om in groen te investeren. De handel in planten nam toe, zodat het lokale aanbod werd uitgebreid. De handel verlegde zich van de kwekerij naar aparte winkelbedrijven: de tuincentra. Om planten gemakkelijker te verhandelen, ontstond de idee om

¹³⁸ Interview Jozef Hanssens, 17 januari 2023, 13:15-15:45.

¹³⁹ Interview Jozef Hanssens, 17 januari 2023, 15:45-17:55.

¹⁴⁰ Interview Charlotte Allaert, 1 februari 2023, 03:25-04:15 en Patteeuw, ‘Plantenkwekerij Schepers’, p. 123 en p. 132-133.

¹³⁶ Vlaminck, ‘Boomkwekerijen te Beernem’, p. 111.

¹³⁷ Interview Charlotte Allaert, 1 februari 2023, 07:10-10:42.

Pas vanaf de jaren 1970-1980 nam de mechanisatie in de boomkwekerijsector toe. Archief Boomkwekerij Schepers

planten in plasticzakken en rechtstreeks in potten te kweken. Onrechtstreeks wordt veel gewerkt voor overheden en particulieren. Hagen zoals liguster en meidoorn zijn populair. Ook de vraag vanuit natuurdomeinen en de huidige bebouwingstrends zorgen ervoor dat de boomkwekerijsector groeit. Veel is voor export maar er is een stijgende binnenlandse vraag. De boomkweekbedrijven blijven verder samenwerken op het vlak van export en transport.¹⁴¹ Bij elke bestelling moeten de jonge planten verder manueel worden gesorteerd volgens grootte, dikte en toestand. Daarna worden ze op een pallet gelegd en zijn ze klaar voor de definitieve bestemming.

Op het einde van de twintigste eeuw kende de boomkweeksector een moeilijke periode. Vele bedrijven hielden het voor bekeken. Enkele bedrijven hadden geen opvolging meer zodat de zaak bij het pensioen van de bedrijfsleider werd stopgezet. Door veranderende marktomstandigheden waren de boomkwekerijen gedwongen om hun assortiment uit te breiden.¹⁴² De klanten vroegen immers om bepaalde pakketten, samengesteld uit verschillende soorten. De boomkwekerijen probeerden kwaliteit aan flexibiliteit te koppelen. Jaarlijks produceert een bedrijf vandaag 20 tot 25 miljoen boompjes.

Modern bosbeheer in de regio

Hoewel bepaalde praktijken in de privébossen wat langer doorliepen, was vanaf de jaren 1970 toch verandering zichtbaar. Er kwamen bewustmakingscampagnes rond natuur en milieu waarvoor de private eigenaars niet doof bleven. De doelstellingen van het bosbeheer en de bosbestanden wijzigden. Sociaal-recreatieve en ecologische functies kwamen voorop te staan. De economische betekenis van bossen – houtwinning – werd van secundair belang. Douglassparren creëerden bijvoorbeeld een vrij donker bostype dat recreatief minder aantrekkelijk was. Bij heraanplantingen kwamen streekeigen, gemengde loofbossen in de plaats. Die zijn bovendien rijker aan fauna en flora en recreatief aantrekkelijker. Bij de nieuwe bebouwingen in de regio was vooral de zomereik belangrijk. Ook berk, lijsterbes en hazelaar zijn inheemse soorten. Naaldbossen verdwenen trouwens niet helemaal. Natuurgetrouwe bosbouw hechtte ook veel belang aan oude bomen en dood hout. Staande dode bomen, liggende stammen en verschillende afgebroken takken zorgden voor een soortenrijkdom aan insecten, zwammen en dieren.

De domeincomplexen en privébossen in het noorden van West-Vlaanderen – onder andere Bulskampveld, Biesbroek, Chartreuzinnenbos

141 Interview Jozef Hanssens, 17 januari 2023, 28:51-31:48.

142 Interview Jozef Hanssens, 17 januari 2023, 39:20-41:20.

en Tudor – die vanaf de jaren 1970 overgekocht zijn door openbare besturen, worden vandaag gekenmerkt door maximale biodiversiteit en veel ecologische en landschappelijke afwisseling. Zowel in domein Beisbroek als in het Chartreuzinnenbos zijn de hoogstambomen verdwenen ten voordele van hoogstamfruitbomen.¹⁴³ Daarvoor werden meer dan honderd verschillende (West-)Vlaamse appel en –perenrassen gebruikt. In de bossen die overgekocht zijn door de openbare besturen werd ingezet op de uitbouw van recreatieve infrastructuur. Wandelpaden, fietsroutes, bewegwijzering... kregen hun plekje in het bos. Daarnaast verschenen bezoekerscentra die een educatieve werking rond natuur en landschap ontplooiden.

Sinds de éérentwintigste eeuw wordt er door de bosbeheerders in (West-)Vlaanderen gestreefd naar een bosbeheer dat ‘duurzaam’ en ‘multifunctioneel’ is. Dit is een bosbeheer dat binnen een bepaald bosgebied erkent dat een bos diverse functies heeft.¹⁴⁴ Het kan gaan om een sociaal-recreatieve functie (wandelen, rusten), economische functie (houtopbrengst, jacht), ecologische functie (levensgemeenschap van dieren en planten), milieubeschermdende functie (luchtzuivering, visuele kracht) en een wetenschappelijke-educatieve functie (onderzoek, natuureducatie). Steeds wordt een evenwichtige afweging gemaakt tussen de verschillende bosfuncties. De onderliggende principes zijn gebaseerd op natuurlijke processen, op natuurbehoudsmaatregelen en op het gewenste bosgebruik.

Het huidige bosbeheer zoals dat in de West-Vlaamse bossen wordt uitgevoerd omvat verschillende elementen. Hoewel er heel wat buitenlandse concurrentie is, blijft de binnenlandse houtproductie van belang. Door de beperkte bosoppervlakte in Vlaanderen en door het hoge houtverbruik per persoon, is het onmogelijk om volledig in te staan voor de eigen houtvoorziening. Houtproductie in de eigen bossen is een principieel uitgangspunt: als Vlaanderen al zijn hout moet invoeren, hebben ze geen vat meer op de prijzen en principes van wereldmarkt. Naast duurzame houtproductie, zet de (West-)Vlaamse bosbouwsector in op ingrijpendere uitdunningen dan vroeger, het laten staan van oude en dode bomen ter bevordering van de biodiversiteit,

het promoten van inheemse boomsoorten, het creëren van open plekken in het bos, kaalkappen beperken, rekening houden met de waterhuishouding en het opstellen van een beheerplan dat rekening houdt met alle voorgaande aspecten.

¹⁴³ Becuwe, ‘Een verhaal van bos en heide’, p. 48.

¹⁴⁴ Goris J., ‘Kenmerken van het huidige bosbeheer in de West-Vlaamse domeinen’, in: *Land van Hout. Bebossing door Brugse families en instellingen omstreeks 1800*, Brugge, 2005, p. 27.

6 Uniek herderserfgoed in de Zwinstreek: de kavane

De Collectie Bulskampveld bewaart een uitzonderlijk stuk dat afkomstig is uit de Zwinstreek. Het gaat om de kavane, een houten verplaatsbare herdershut. De schapsherder sliep in de hut als hij 's avonds niet meer naar huis kon terugkeren. In 1990 schonk landbouwer Jan Vandepitte uit Knokke de kavane aan het Museum Bulskampveld.¹⁴⁵ In 2018 ging het eigenaarschap van de Collectie Bulskampveld over van de Provincie West-Vlaanderen naar de Vlaamse overheid. Op vraag van deze laatste beheert het Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG vzw) uit Leuven de collectie.

¹⁴⁵ In juni 1982 opende het museum Bulskampveld in het domein Lippensgoed-Bulskampveld in Beernem. In het kader van de bevoegdheidsoverdracht van de Provincie West-Vlaanderen naar de Vlaamse Overheid verhuisde de volledige collectie – inclusief de kavane – in 2015-2016 naar een opslagruimte in Zwevezele. Meer achtergrond en info via www.collectiebuls-kampveld.be.

De kavane stond van 1991 tot 2016 opgesteld in het Museum Bulskampveld op het provinciedomein Lippensgoed-Bulskampveld in Beernem. Collectie Bulskampveld – CAG

Voor de historische context over schapen en herders in de Zwinstreek, steunt dit artikel op het in 2016 verschenen standaardwerk *Herders, schapen en natuurbeheer in de Zwinstreek* van Arnout Zwaenepoel en Dominique Vandamme.¹⁴⁶ Alle aspecten van het herderschap vroeger en nu in de Zwinstreek komen daarin aan bod.¹⁴⁷ In deze bijdrage houden we het bij een korte historische situering. Algemeen valt op dat er relatief weinig authentiek bronnenmateriaal beschikbaar is over herders en schapen in de regio. Specifiek voor dit artikel over de kavane werd informatie gehaald uit literatuuronderzoek, uit de documentatie bewaard bij de Collectie Bulskampveld en uit een aantal gerichte interviews.¹⁴⁸

De opbouw van deze bijdrage is vierledig. In een eerste deel komen de herders en schapen in de Zwinstreek beknopt aan bod. De geschetste historiek vormt de ontwikkelingscontext voor de kavane. In het tweede deel worden de functies van de kavane belicht. In het derde deel staat de kavane uit de Collectie Bulskampveld centraal. Onder meer de historiek, de constructie en de restauratie komen aan bod. In het vierde deel situeren we de kavane ten opzichte van andere exemplaren. Een blik naar de toekomst rondt het artikel af.

6.1 Herders in de Zwinstreek in vogelvlucht

De oudste indicaties van schapenteelt in de Zwinstreek gaan terug tot de Romeinse tijd. De kustzone was een moerasgebied met veel dood plantmateriaal en een zoetwatersysteem, het zogenaamde veenlandschap. De Romeinen gebruikten het ontgonnen veen als brandstof. Er verscheen voor het eerst permanente menselijke bewoning in het kustgebied op zogenaamde terpen (kunstmatige ophogingen).¹⁴⁹ De zee drong door tot diep in het veenmoerasgebied. Door de invloed van

¹⁴⁶ Zwaenepoel A. en Vandamme D., *Herders, schapen en natuurbeheer in de Zwinstreek*, Brugge (WVI), 2016.

¹⁴⁷ Het boek is gebaseerd op drie historische en etno-ecologische onderzoeken die de Provincie West-Vlaanderen in 2013-2015 liet uitvoeren. Burny J., *Etno-ecologisch onderzoek in de Zwinstreek*, [s.l.] (Ecologie en Communicatie, in opdracht van de Provincie West-Vlaanderen), 2014. Zwaenepoel A. en Vandamme D., *Historisch-ecologisch onderzoek in de Zwinstreek*. Interviews 2013, [Brugge] (WVI, in opdracht van de Provincie West-Vlaanderen), 2014. Zwaenepoel A., *Etno-ecologisch onderzoek in de Zwinstreek*. Interviews 2014, [Brugge] (WVI, in opdracht van de Provincie West-Vlaanderen), 2015.

¹⁴⁸ Onder meer Jan Vandepitte (de schenker van de kavane aan de Collectie Bulskampveld), Johan Vansteenkiste (de voormalige collectiebeheerder van het Museum Bulskampveld) en Dominique Vandamme (expert herdererfgoed) werden bevroegd inzake de kavane.

¹⁴⁹ Tys D., 'Aan zee hebben ze hun schapjes op het droge', in: *De Standaard*, 24 oktober 2018, p. 18.

Schaper Ward Faben is op pad met zijn kudde en twee honden op het nog onverharde Fort Sint-Donaas, 1932-1933. Faben was wellicht afkomstig uit het Nederlands-Limburgse Nederweert. Collectie Marie Daeninck

Tot op vandaag is een schaapskudde met herder langs de Damse Vaart een vertrouwd beeld, 2015. Collectie Danny Jones

eb en vloed ontstond er een soort waddengebied met slikken en schorren.¹⁵⁰ Slikken worden tweemaal per dag overspoeld bij vloed en vallen min of meer droog bij laagwater. Schorren zijn hoger gelegen opgeslibde gebieden die alleen bij springtij overstromen. Grassen en kruiden aangepast aan een zoute omgeving vonden er een ideale voedingsbodem. Schapen zijn zowat de enige zoogdieren die deze vegetatie lusten.

De eerste geschreven getuigenissen over schapen en herders in de Zwinstreek dateren van het einde van de zevende eeuw.¹⁵¹ De Merovingische koning Childebert III (regeerperiode 695-711) schonk verschillende schapenweiden in de parochies tussen Brugge en de kust aan de Sint-Pietersabdij van Gent. Elk nieuw ontgonnen stuk land was immers eigendom van de graaf van Vlaanderen. Aan die schenkingen waren de zogenaamde schaapsdrijten (het recht om schapen over bepaalde gronden te drijven) gekoppeld. De zeepolders waren door hun hoog zoutgehalte goed geschikt voor schapenbegrazing. Vermogende landbouwers richtten vanaf de tiende eeuw in de regio grote pachtboerderijen op. Deze pachtboeren namen op hun beurt herders in dienst om de zorg van de schapen op zich te nemen.

De wolproductie van de grootschalige schapenboerderijen ligt aan de basis van de bloeiende lakenhandel in Brugge, Gent en Ieper.¹⁵² Al snel was de vraag groter dan het aanbod. In de twaalfde

eeuw krijgen de schapenboeren concurrentie van de ingevoerde Engelse wol die een betere kwaliteit had. Er ontstond een intense wolhandel tussen Engeland en Vlaanderen. Het bracht de regio voorspoed. De wolinvvoer was evenwel afhankelijk van de internationale politieke situatie (oorlog en vrede). Tot de twaalfde eeuw is de schapenhouderij de belangrijkste vorm van veeteelt op de schorren.¹⁵³ Dan verschijnen de eerste runderen en worden de eerste schorrenweiden in akkers omgezet. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Nederland is België nooit een groot schapenland geweest.

Van ca. 1600 tot ca. 1850 speelden schapen een voorname rol in de kleinschalige landbouw die zo typisch was voor Vlaanderen. Bijna tweederde van de landbouwbedrijven was kleiner dan een hectare. Samen met geiten worden schapen wel eens de 'koeien van de werkman' genoemd. Schapen leveren liefst vijf verschillende 'producten': wol, mest, melk, vlees en huid. Daarom werden de dieren uitermate geapprecieerd. Vanaf het midden van de negentiende eeuw gingen landarbeiders in toenemende mate werken in de industrie. In de Zwinstreek waren herders met hun schaapskuddes steeds minder in het landschap te zien. Hun aantal daalde door de buitenlandse concurrentie in de wolsector. Toch waren er nog een aantal gerenommeerde schapenhoeves actief zoals De Grote Stelle, hoeve Vandepitte en hoeve De Vrede in Knokke en de hoeves Sint-Donaas en Haneca in Damme. Het zijn dergelijke hoeves die hun herder voorzagen van een kavane.

Vanaf de negentiende eeuw namen de boeren in de Zwinstreek voor het hoeden van de schaapskudden steeds meer vaklui in dienst. Vaak waren die afkomstig uit Belgisch of Nederlands Limburg. Die herders

150 Zie hierover: Baeteman C., 'De ontstaansgeschiedenis van onze kustvlakte', in: *De Grote Rede*, 2007, nr. 18, p. 2-10.

151 Deckers P., Eryvynck A. en Tys D. 'De vroegmiddeleeuwse bewoning van de kustvlakte: de terpsite Leffinge-Oude Werf', in: *De Grote Rede*, 2013, nr. 35, p. 10-16.

152 Voor de rol tussen schapen en de ontwikkeling van de kustvlakte, zie het onderzoek van Wim De Clercq, Jan Trachet en Dries Tys. Bijvoorbeeld: Tys D., 'The medieval embankment of coastal Flanders in context', in: G. Borger, A. de Kraker, T. Soens, E. Thoen en D. Tys, *Landscapes or seascapes? The history of the coastal environment in the North Sea area reconsidered* (CORN Publication Series, 13), Turnhout, 2013, p. 199-239.

153 Zwaenepoel en Vandamme, *Herders, schapen en natuurbeheer*, p. 46.

kregen in de Zwinpolders omwille van hun vreemde tongval de benaming ‘Duitse’ schapers.¹⁵⁴ Het is niet duidelijk waarom de boeren precies voor hen kozen. Het behoud van de kudde was immers rechtstreeks verbonden aan de vakkennis en eerlijkheid van de herder. Het staat vast dat de eerste schapers al in de zeventiende eeuw naar het kustgebied kwamen. Wellicht hadden ze het moeilijk om zich in eigen streek als boer te vestigen of lokte het avontuur hen aan. De schapers hadden weinig contact met andere mensen. Door hun dialect veroorzaakten ze vrees en ontzag bij de streekbewoners. Over deze vreemdelingen met hun eigen gebruiken deden soms merkwaardige verhalen de ronde, vaak onterecht doorspekt met tovenarij.

Aan het begin van de twintigste eeuw waren het aantal schapen en herders reeds fel geslonken. Door de geringe verloning en moeilijke werkomstandigheden werd het werk van herder steeds minder aantrekkelijk. Na de Tweede Wereldoorlog verdween het beroep bijna volledig in de Zwinstreek.¹⁵⁵ Hoofdrede was dat onze gebieden niet meer konden concurreren tegen de massale import van hoogkwalitatieve en goedkope buitenlandse wol (bijvoorbeeld uit Australië). Het toegenomen verkeer was eveneens een oorzaak. De herders konden niet meer veilig genoeg op straat komen. Het toegenomen herbicidegebruik zorgde daarnaast voor het verdwijnen van het onkruid op de akkers, de voornaamste voedingsbron van de schapen. Tot slot viel het ontbreken van een stabiel gezinsleven de herders zwaar. In de jaren 1960-1970 werden schapenteelt en het herderschap vooral een zaak van liefhebbers. Het inzetten van een herder met kudde in functie van natuurbeheer en als toeristische attractie in opdracht van de Provincie West-Vlaanderen veroorzaakte vanaf de jaren 1980 een herintroductie van het beroep.

Sinds de laatste eeuwwisseling winnen de teelt en het hoeden van schapen in de Zwinregio terug aan populariteit. Met de komst en uitbreiding van natuurgebieden in de éénnentwintigste eeuw komen schapen weer in de kijker. Zowel de schaapskuddes langs de Damse Vaart als de schapen in het Zwin en op de Nieuwe Internationale Dijk illustreren dit. Ook herders verschijnen terug op het toneel. Meestal gebeurt dit door een openbare aanbesteding in opdracht van de Provincie West-Vlaanderen of het

agentschap De Vlaamse Waterweg. Het ecosysteem met specifieke vegetatie dat ontstond door de eeuwenlange traditie van het beweiden van dijken en schorren blijft op die manier bewaard.¹⁵⁶ Daarnaast is het onderhoud van een hellende dijk door middel van schapen veel eenvoudiger dan met een maaaimachine. Schapen zorgen bovendien dankzij hun wollige vacht en hun mest voor een aanzienlijke verspreiding van talrijke plantensoorten. Op die manier lijkt er een rol weggelegd voor de herder als natuurbeheerder.

6.2 Meer dan een slaapplek

Een kavane is een houten, verplaatsbare hut waarin de schaapherder overnachtte als hij met zijn kudde ver van de schaapskooi (schaapstal) aan het rondtrekken was en ‘s avonds niet meer kon terugkeren. Het tuig werd hoofdzakelijk gebruikt in uitgestrekte, desolate en moeilijk toegankelijke gebieden, zoals de schorren en slikken in de Zwinstreek. In andere, meer drukbevolkte regio’s keerde de herder ‘s avonds wel terug naar huis en was er geen nood aan een kavane. De herder was doorgaans in dienst van een herenboer. Nadat een bepaald gebied afgegraasd was, werd de kavane, die voorzien was van ofwel wielen ofwel van een slede-onderstel, naar een aanpalend graasgebied overgebracht door knechten van de boer met behulp van een trekpaard.¹⁵⁷

’s Nachts werden de schapen ‘geperkt’ op een stuk land waar op dat moment geen gewassen groeiden. Een perk wil zeggen dat er met een reeks houten hekken van 3 tot 4 meter lengte een omheining gemaakt werd waarbinnen de kudde sliep. De kavane stond naast het perk. De kudde was ongeveer 12 uur opgesloten. In die tijdspanne hadden ze het terrein al goed bemest. Schapenmest is een goede organische meststof. Sommige boeren betaalden de herder rijkelijk zodat het perk op zijn stoppelveld werd gezet. De dag erna werd het perk verplaatst zodat een aaneensluitende zone kon worden bemest.

Kavanes bestaan zeker al sinds de middeleeuwen. Vergelijkbare herdershutten staan op Vlaamse miniaturen afgebeeld.¹⁵⁸ De oudste vermelding

¹⁵⁶ Zwaenepoel en Vandamme, *Herders, schapen en natuurbeheer*, p. 185.

¹⁵⁷ Vermeersch A., ‘Mededeling: 2. Schapenteelt op de Hoeve Fort-Sint-Donaas te Lapscheure’, in: *Rond de Poldertorens*, 13 (1971), nr. 1, p. 36.

¹⁵⁸ Zie onder meer de miniaturen in het (naamloze) handschrift van Antoine de La Sale (Brussel, 1461), bewaard in de Koninklijke Bibliotheek van België [ms. 9287-88] en in het handschrift *L’Epistre d’Othea* van Christine de Pisan (ca. 1364 - ca. 1431) (kopie Rijsel, 1460), eveneens bewaard in de Koninklijke Bibliotheek van België [ms. 9392]. Beide miniaturen zijn toegeschreven aan Loysset Liédet (ca. 1420 – ca. 1484).

¹⁵⁴ Lammerant Y., ‘De verloren Zonen van Limburg of De Duitse Schapers rond de Poldertorens’, in: *Rond de Poldertorens*, 30 (1988), nr. 2, p. 45-51.

¹⁵⁵ Zwaenepoel en Vandamme, *Herders, schapen en natuurbeheer*, p. 141.

van een kavane in de Zwinstreek dateert uit de achttiende eeuw. In de Staten van Goed van de familie Van Halsinghe is er in mei 1777 al sprake van een kavane.¹⁵⁹ De niet bij naam genoemde boerderij had een kudde van ongeveer 100 schapen. Er was een herder in dienst. In kranten uit het naburige Zeeuws-Vlaanderen is er in 1842 en 1874 sprake van de verkoop van een kavane.¹⁶⁰ In het laatste geval gaat het over een kavane uit Knokke.

Een schaapherder moest wennen aan het leven in de kavane. Meestal sliepen zij er al van jongsaf aan in. De herder zorgde ervoor dat er geen spleten in de hut waren. Want in de kustpolders heerste er soms een ijzige wind. De binnenzijde was getooid met verschillende schaapsvachten. Gezien de herder soms meerdere dagen van de schaapshoeve weg was, legde hij kledij, wat persoonlijke bezittingen en zijn geldbeugel in de kavane.¹⁶¹ Knechten van de schaapsboerderij brachten hem dagelijks een voedselrantsoen. In de winter stond de kavane op het erf van de boer.

De herder bleef in alle omstandigheden bij zijn kudde.¹⁶² Hij had op zijn rug vaak een paraplu gebonden. De herder nam op zijn tocht ook een zogenaamde ‘makke’ mee, dat was een klein ijzeren schopje met een stompe haak vastgemaakt aan een houten steel. Met de haak kon de herder aan het been van een schaap trekken dat in een sloot gesukkeld was. Het schopje diende om wat aarde naar een ongehoorzaam schaap te gooien. In zijn tas had de herder een wolschaar mee. Door de verende beweging van de beugel kon de herder gemakkelijk en snel dikke pakken schaapsvacht afscheren. Loshangende plukken wol waren lastig voor het dier.

De herder was steeds vergezeld van twee of meer honden. Zij zorgden ervoor dat de schapen samen bleven. Afhankelijk van de weersomstandigheden sliepen de herdershonden buiten of in de kavane. Frequent voorkomende rassen waren de Groenendaler, de Mechelaar, de Vlaamse herdershond en de Hollandse schepher.¹⁶³ De honden – waarvan het opleeren tot drie jaar kan duren – krijgen bevelen via de stem, fluitsignalen en gebaren. Dat

varieerde uiteraard naargelang de herder en de hond.

De oudste schapenbegrazing in de Zwinstreek doet denken aan de transhumance die in bergstreken voorkomt.¹⁶⁴ Vanouds betekent die term de verticale verplaatsing van vee, typisch voor hoger gelegen weiden in de zomer en lager gelegen dalen in de winter. Voor de herders in de Zwinregio hield dat in dat ze tijdens het zomerseizoen in een tijdelijke woonplaats op de schorre verbleven en tijdens de winter terug naar de aanpalende Zandstreek trokken. In de zomer graasden de schapen langs de wegen en de dijken. ‘s Nachts verbleven ze op een braakliggend terrein of stoppelveld, afgezet met houten hekkens. De schapen sliepen op het veld van mei tot half november. In de winter sliepen ze in de schapenstal op de boerderij. De herders en de schapen volgden steeds dezelfde routes: de schapenwegen. Vaak liepen die over door de mens aangelegde dijken. Via historisch onderzoek werden nog een aantal van die paden gereconstrueerd.¹⁶⁵ Tot op vandaag zijn verschillende schapenplaatsnamen bewaard gebleven.

6.3 De kavane in de Collectie Bulskampveld

Knokse herkomst

De kavane uit de Collectie Bulskampveld hoorde bij een typische oude Zwinhoeve – waarvan een van de gebouwen het opschrift 1783 draagt – in de Hazegrasstraat 61 in Knokke. Die boerderij staat bekend als hoeve Vandepitte. Het was van begin af een schapenboerderij. Dat blijkt uit de oudste documenten waarin de pachter expliciet de taak kreeg om een kudde schapen te onderhouden.¹⁶⁶ De hoeves in de Knokse Hazegraspolder behoorden tot de grootste boerderijen van het land. Vanaf het midden van de negentiende eeuw baatten de Vandepittes de hoeve uit. Tot het einde van de schapenteelt in 1965 was er steeds een herder in dienst. Vanaf 1932 zijn de herders bij naam bekend.

In deze periode wordt voor het eerst melding gemaakt van de kavane. Schenker Jan Vandepitte vermoedt dat wagenmaker Pieter Stijns uit Westkapelle de

159 De Smet J., ‘Boeren en Hofsteden in het Noorden in de XVIIIe Eeuw’, in: *Rond de Poldertorens*, 11 (1969), nr. 2, p. 43.

160 ‘Verkoop op zaterdag den 7 mei 1842’, in: *Middelburgsche Courant*, 9 april 1842, p. 2. ‘Buitengewone groote koopdagen, te Knocke (Hazegras)’, in: *Sluisch Weekblad. Nieuws- en advertentieblad voor Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen*, 21 april 1874, p. 4.

161 Dendooven L., *De Nieuw-Hazegras-polder*, Tiel, 1968, p. 149.

162 Vermeersch, ‘Schapenteelt op de Hoeve Fort-Sint-Donaas’, p. 36.

163 Zwaenepoel en Vandamme, *Herders, schapen en natuurbeheer*, p. 58.

164 Zwaenepoel en Vandamme, *Herders, schapen en natuurbeheer*, p. 14-15.

165 Zwaenepoel en Vandamme, *Herders, schapen en natuurbeheer*, p. 14-17.

166 Zwaenepoel en Vandamme, *Herders, schapen en natuurbeheer*, p. 55.

De monumentale schuur van hoeve Vandepitte, daterend uit 1783, op een foto uit 1925. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de schuur grotendeels verwoest. Helemaal links op de foto is de kavane te zien, toen nog bedekt met riet of stro. Later werd het dak vervangen door een zinken dak. Familiealbum Jan Vandepitte Knokke

Herder Gilbert De Vos, wellicht de laatste actieve gebruiker van de kavane, met zijn kudde op pad in het Zwin, jaren 1950-1960. Collectie Bulskampveld – CAG

kavane gemaakt heeft.¹⁶⁷ Facturen van de aankoop zijn niet bewaard gebleven. Op een foto uit 1925 is de kavane al te zien. Naar alle waarschijnlijkheid is de kavane gemaakt in het laatste decennium van de negentiende eeuw of tijdens het eerste kwart van de twintigste eeuw.¹⁶⁸ Uniek aan deze kavane is het slede-onderstel. Doorgaans stond een kavane op vier wielen.¹⁶⁹ Het feit dat de hut op een slede gemonteerd is, wijst erop dat hij gebruikt werd in een erg drassig gebied. Wielen zouden immers wegzakken.

Gustaaf Voet was actief als herder in de periode 1932-1945 op hoeve Vandepitte. Hij is de eerste bekende herder die overnachtte in de kavane. Voet stopte in 1945 als herder bij Vandepitte omdat hij niet tot een akkoord kon komen om de kudde voor eigen rekening uit te baten. In afwachting van een nieuwe voltijdse herder, werden zijn taken overgenomen door Jérôme Beckaert, de boerenknecht. Andere herders op hoeve Vandepitte waren vervolgens Kamiel Vandeputte (1945-1954), Aloïs Tindemans (1954-1955), Kamiel Derieuwe (1956-1961) en Gilbert De Vos (1961-1965). Het is onduidelijk of zij vaak in de kavane sliepen. De kudde telde steeds ca. 200 schapen.

¹⁶⁷ Zwaenepoel en Vandamme, *Herders, schapen en natuurbeheer*, p. 58. In het Provinciaal Archief West-Vlaanderen is een dossier bewaard van wagenmaker Stijns (Westkapelle): PAWVL, A3 GB 1998 Pb 81kk. In het dossier is er geen info i.v.m. de kavane.

¹⁶⁸ Luc Devliegher vermoedde dat de kavane gemaakt is op het einde van de negentiende eeuw. Zie: [KMO], 'Museumgalerij in Bulskampveld verrijkt met kavane', in: *Het Nieuwsblad*, 26 juni 1991.

¹⁶⁹ Christian Lassure deed in Frankrijk onderzoek naar het voorkomen van kavanes op postkaarten. Op geen enkele is een kavane met slede-onderstel te zien. De meeste hebben twee, drie of vier wielen. Een tweetal kavanes had geen onderstel maar was in dat geval voorzien van een draagberrie. Het maakt de Bulskampveld-kavane er enkel maar uitzonderlijker op: Lassure C., *La roulotte de berger d'après des cartes postales et photographies anciennes*, s.l., 2013, op: www.pierreseche.com/roulotte_de_berger.htm.

Eenvoudige bouw

De kavane is gemaakt vanuit praktische doeleinden. De afwerking met rode (hut) en grijze (slede) kleurstof is gebeurd met oog op de bescherming van het tuig tegen de weersomstandigheden. Versieringen of andere esthetische kenmerken zijn niet aanwezig. De kavane heeft een maximale hoogte van 276 cm, een maximale lengte van 268 cm en een maximale breedte van 183 cm. De hut zelf heeft een lengte van 204 cm en een breedte van 158 cm. De beddenbak is ca. 170 cm lang, wat vrij klein is naar hedendaagse standaarden. Maar herders gingen vroeger haast nooit liggen.¹⁷⁰ Ze sliepen meestal rechtop zittend, vaak met kleren aan om bij onraad direct naar de kudde te trekken.

Het onderstel of draagstel van de kavane is een stevige slede (twee parallelle glijbomen). Vier rechthoekige balken zijn ingewerkt en dwars op de twee glijbomen geplaatst. Ze steken enkele centimeter uit de slede. Op die balken is er in de lengterichting (zelfde richting als de glijbomen) een plankenvloer aangebracht. Het laadvlak van de slede vormt met andere woorden de vloer van de kavane. Zowel voor als achter is de slede voorzien van een stevige trekhaak. Hij bestaat uit een lus die aan een oog bevestigd is.

De rechthoekige kast van de kavane is gemaakt met rechte planken. De korte zijde is telkens voorzien van 14 planken van ongelijke breedte. Ook in de hoogte verschillen deze planken van elkaar. De lange zijde van de kavane is gemaakt uit 18 planken, net zoals de kant met de deur. In de drie gesloten zijden van de kavane zijn op ooghoogte drie kleine, rechthoekige vensters geplaatst. Aan de buitenzijde

¹⁷⁰ Hoonhorst R., 'Rechtop slapen in een sledehut', op: PZC – *Nieuws uit Zeeuws-Vlaanderen*, 11 oktober 2008 (www.pzc.nl).

zijn deze voorzien van plaatijzer. Het zadeldak is van zink en overspant de volledige lengte van de kavane. Aan beide zijden zijn er goten gemonteerd. Naar verluidt vingen de herders soms het regenwater op en gebruikten ze het als drinkwater. In dat geval mochten herders niet vies zijn van bacteriën want er dreef wel eens vogelpoep in de emmer.

De kavane is voorzien van een plankenvloer. Aan de langste zijde is een beddenbak gemaakt uit twee brede planken. In de bak zelf zijn een uitneembare matras en kussen geplaatst. Deze stoffen zijn naar alle waarschijnlijkheid gevuld met stro. Aan de binnenkant zijn er tot op manshoogte horizontale planken aangebracht (dwarse richting t.o.v. buitenzijde), als een vroege vorm van isolatie.

Schenking aan het Museum Bulskampveld

In 1965 was er geen herder en schapenkudde meer verbonden aan de hoeve Vandepitte. Het landbouwbedrijf focuste zich op andere teelten. In 1990 besliste landbouwer en eigenaar Jan Vandepitte (Knokke) om de kavane te schenken aan het Museum Bulskampveld van de Provincie West-Vlaanderen. Ze fungeerde een tijdlang als kippenhok.¹⁷¹ Een foto van net voor de schenking doet vermoeden dat zij buiten stond aan de rand van het erf.

Een officiële verantwoording waarom de Provincie West-Vlaanderen besloot de kavane te aanvaarden, werd niet gevonden in het provincie-archief. Wellicht speelde de uitzonderlijke erfgoedwaarde een rol en wilde het provinciebestuur zijn verantwoordelijkheid opnemen om voor de kavane te zorgen.¹⁷² Een zorg die verder ging dan het louter bewaren, want vóór de kavane in het Museum Bulskampveld aan het publiek werd getoond, liet de Provincie het tuig naar oorspronkelijk model restaureren (zie verder). Toenmalig collectiebeheerder Johan Vansteenkiste – eveneens provinciaal tekenaar – maakte van de kavane een hele reeks tekeningen.

Restauratie door de Provincie West-Vlaanderen

In de periode 1990-1991 werd de kavane gerestaureerd. In de documentatie van de Collectie Bulskampveld bevinden zich plannetjes, tekeningen en schetsen van de restauratie. Deze zijn gemaakt door Johan Vansteenkiste. De restauratie zelf is uitgevoerd door Elie Van Acker, de toenmalige schrijnwerker verbonden aan de collectie.¹⁷³ Andere stukken in de Collectie Bulskampveld zijn op een gelijkaardige manier door hem met de nodige voorzichtigheid gerestaureerd. De nadruk van de restauratie lag vooral op de houten onderdelen. Dezelfde houtsoort en hetzelfde type verf als het origineel zijn gebruikt. Zoveel mogelijk is hetzelfde ijzeren beslag aangewend, ofwel is het opnieuw gemaakt naar oorspronkelijk model. Schenker Jan Vandepitte gaf tips bij de restauratie.

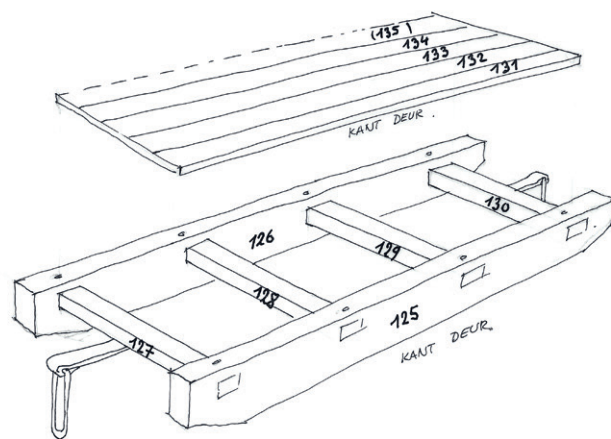
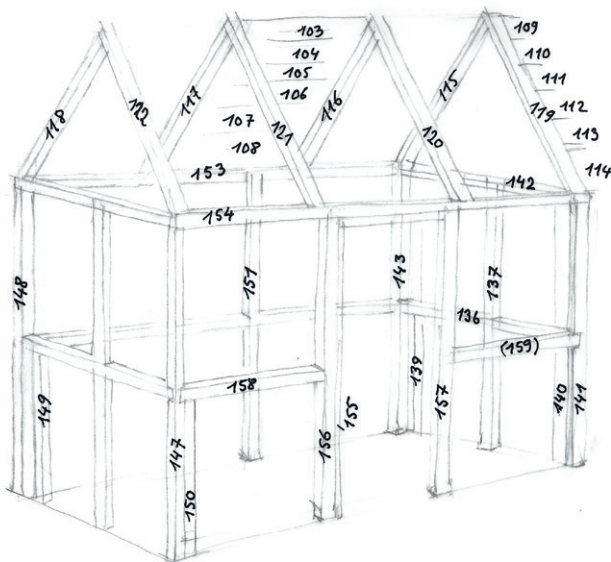
¹⁷³ [KMO], 'Museumgalerij in Bulskampveld verrijkt met kavane', in: *Het Nieuwsblad*, 26 juni 1991. Interview met Johan Vansteenkiste, 7 februari 2020, 3'15"-8'55".

De kavane in 1990, voor de restauratie door de Provincie West-Vlaanderen. Collectie Bulskampveld - CAG

¹⁷¹ [KMO], 'Museumgalerij in Bulskampveld verrijkt met kavane', in: *Het Nieuwsblad*, 26 juni 1991.

¹⁷² De uitstraling van de kavane voor het museum Bulskampveld wordt geïllustreerd door de opname ervan op de achterflap van de toenmalige inventaris: Devliegher L., *Landelijk en ambachtelijk leven. Provinciaal Museum Bulskampveld Beernem*, Brugge, 1992.

Schets uit het restauratiedossier van de kavane (1990-1991).
Collectie Bulskampveld – CAG

De kavane is gemonteerd op een vernieuwde, houten slede. Het originele onderstel verkeerde in slechte staat en is volledig naar oorspronkelijke toestand gereconstrueerd. Het typerende dak was in de loop der tijd al vervangen. Op een foto uit ca. 1925 is de kavane te zien met een dak uit stro of riet (cf. supra). Het is niet duidelijk wanneer het rieten of strooien dak vervangen werd door het huidige zinken exemplaar.¹⁷⁴ Bij de schenking aan het Museum Bulskampveld in 1990 was dat alleszins al gebeurd. Tijdens de restauratie is het dak onveranderd gebleven.

Diverse buitenplanken zijn geheel of gedeeltelijk vernieuwd. In de wanden rondom zijn er kleine raampjes voorzien om de schapen ook van binnenuit in het oog te houden. De zinken bekleding rond deze

174 De (verder nergens vermelde) kavane van de familie Braet uit Westkapelle was zelfs voorzien van een dak uit vlas. Zie: 'Iets meer over deze verdwenen kudden...', in: *Rond de Poldertoren*, 13 (1971), nr. 1, p. 37.

raampjes is niet veranderd tijdens de restauratie. Wellicht is de zinken bekleding op hetzelfde moment aangebracht als het zinken dak, ergens in de periode na 1925 en voor 1950. In de lengte wand van de kavane zit een deur zonder raampje. Ook deze deur is gerestaureerd of opnieuw gemaakt naar origineel. Oorspronkelijk was er wellicht wél een raampje aanwezig. Het geheel werd in het menierood geschilderd.

6.4 Een bijzonder erfgoedobject

Andere kavanes?

Kavanes kwamen hoofdzakelijk voor op heel grote boerderijen in de kustpolders. Het is moeilijk in te schatten hoeveel er ooit geweest zijn. Wellicht zullen dat er eerder een tiental geweest zijn dan een honderdtal. In kader van het project 'Herders in de Zwinstreek' werd in 2019 het erfgoed van herders in kaart gebracht. Er zijn geen andere originele exemplaren (meer) bekend in publiek toegankelijke collecties of bij privéverzamelaars. De kavane van de Collectie Bulskampveld is daarom ongetwijfeld uniek in Vlaanderen. Het is niet de eerste kavane die gebouwd is geweest maar het is misschien wel de laatste. Vandaar heeft de kavane nog een extra historische waarde.¹⁷⁵

In *Landelijk en ambachtelijk Leven* (1992) van Luc Devliegher zijn twee andere kavanes met foto vermeld (p. 195). De ene is afkomstig uit Meetkerke, de andere hut is afkomstig van hoeve Haneca in Damme. Het onderstel van de kavane uit Meetkerke is moeilijk te zien, de kavane uit Damme is voorzien van kleine wielletjes. Van beide kavanes is tot op heden geen spoor meer terug te vinden. Waarschijnlijk zijn ze door hun slechte staat afgevoerd.

Kavanes beperkten zich niet tot de Vlaamse kustvlakte. Er zijn voorbeelden bekend van kavanes in Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië.¹⁷⁶ Vooral in uitgestrekte agrarische regio's zoals Beauce,

175 Uit de waardering van de deelcollectie landbouw en voeding van de Collectie Bulskampveld (2016) komt de uitzonderlijke erfgoedwaarde van de kavane naar voor. Zie: Demasure B. en Woestenborghs B., *Registratie en waardering van de Provinciale collecties Bulskampveld. Deelcollectie landbouw en voeding*, Leuven (CAG), 2016, p. 29-32.

176 Interview met Dominique Vandamme, 17 september 2019, 12'12"-16'22".

Eure, Oise, Cantal en Lozère in Frankrijk kwamen verplaatsbare herdershutten regelmatig voor.¹⁷⁷ Op diverse postkaarten zijn herders met kavane en schaapskudde afgebeeld. Bijna alle Franse kavanes zijn van wielen voorzien. Opvallend zijn de kleinere afmetingen dan de Bulskampveld-kavane. In alle gevallen is het niet mogelijk om rechtop te staan. Enkel hurken of plat liggen lijkt mogelijk.

Van de Bulskampveld-kavane zijn minstens drie replica's gemaakt op ware grootte. Twee kavanes zijn gemaakt in opdracht van Stichting Dijk- en Kreekenbehoud West Zeeuwsch-Vlaanderen rond 2000.¹⁷⁸ Deze stichting is echter niet meer actief. Haar activiteiten zijn ondertussen geïntegreerd in de Stichting Zeeuws Landschap in Nederland. Een van de opdrachten van Stichting Zeeuws Landschap is educatie en voorlichting over natuur- en landschapsbescherming.¹⁷⁹ Het laten maken van twee kavanes paste dus in dit plaatje. Het doel was om de kavanes terug in het oorspronkelijke landschap te plaatsen. De hutten werden bij de Marolleput (Nieuwvliet) en in de Austerlitzpolder (Zuidzande) neergezet. Strategische plaatsen waar langsfietsende of toerende toeristen een blik op grazende schapen konden werpen. De keuze voor de Bulskampveld-kavane als voorbeeld is niet toevallig: de kavane werd gebruikt door herders die actief waren in de grensstreek West- en Zeeuws-Vlaanderen.

Na afloop van het project bleven de kavanes in Zeeuws-Vlaanderen. Eén replica-kavane is momenteel ondergebracht in B&B In de Morelleput, Sint-Bavodijk 56A in Nieuwvliet.¹⁸⁰ Uitbater Jan de Zwart was destijds actief in Stichting Zeeuws Landschap. De kavane van In de Morelleput wordt momenteel gebruikt als winkeltje voor streekproducten. De tweede replica-kavane stond lange tijd aan de Mosterdweg in Zuidzande als trekpleister voor toeristen. Momenteel is zij ondergebracht op boerderij Het Klinket, Sasputsestraat 14 in Schoondijke.¹⁸¹ Het Klinket is een hoeve waar onder meer feesten, bijeenkomsten, vergaderingen en recreatieve evenementen worden georganiseerd.

177 Lassure C., *La roulotte de berger d'après des cartes postales et photographies anciennes*, s.l., 2013, op: www.pierreseche.com/roulotte_de_berger.htm.

178 Hoonhorst R., 'Rechtop slapen in een sledehut', op: PZC – *Nieuws uit Zeeuws-Vlaanderen*, 11 oktober 2008 (www.pzc.nl).

179 *Het Zeeuwse Landschap*, 2019, op: www.hetzeeuwselandschap.nl/over-hzl.

180 De Zwart J., *Landgoed in de Morelleput*, 2019, op: www.indemorelleput.nl.

181 *Van Bedstee tot Klinket*, 2019, op: www.hetklinket.nl.

Een derde replica-kavane is in privé-bezit. Dominique Vandamme uit Oedelem is sinds lang geïntrigeerd door herders in Vlaanderen en deed in zijn vrije tijd veel onderzoek naar het onderwerp. Hij schreef een aantal publicaties over het thema. Als cadeau voor zijn 60ste verjaardag besloot zijn vrouw hem een kavane cadeau te doen.¹⁸² Een lokale schrijver maakte een replica van de originele kavane.

Niet alleen vanuit de erfgoedgemeenschap is er interesse voor de kavane. Er is ook een hedendaagse relevantie: de herder die momenteel actief is langs de Damse Vaart is vragende partij om op zijn traject een kavane te plaatsen, uiteraard conform de huidige normen. Niet zozeer om er in te overnachten, maar wel om even uit te rusten en te schuilen voor de regen. Ook vanuit toeristisch-recreatief standpunt zou het terug in gebruik nemen van een kavane een meerwaarde betekenen.

De kavane als voorbeeld

De kavane kan als schakel beschouwd worden in de ontwikkeling van de strandbadkar en de caravan. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw kwam het kusttoerisme tot ontwikkeling. Om hun spullen dichtbij te hebben, lieten rijkelui badkarren maken. Het waren kleine huisjes (cabines) op wielen zodat ze gemakkelijk te verplaatsen waren. Oorspronkelijk lieten rijke dames zich in zo'n cabine naar het water brengen. Na het zwemmen verkleedden ze zich in de cabine, waarna een paard hen naar het strand terugbracht. Ook niet-verplaatsbare cabines verschenen op het strand. De cabines werden meestal in het voorjaar opgebouwd en in het najaar weer afgebroken om stormschade te vermijden.

In het Karrenmuseum in Essen is een dergelijke strandbadkar bewaard. De gelijkenis met de kavane is treffend. De strandbadkar is voorzien van wielen. Het lijkt erop dat de ontwerpers van de strandbadkarren zich lieten inspireren door de kavanes die in het schorrenlandschap te zien waren. De kavane kan zelfs gezien worden als prototype van een caravan. Het woord caravan is afkomstig van het Arabische 'karawan' (karavaan), een groep reizigers. Pas op het einde van de negentiende eeuw ontwikkelde de caravan zich effectief van een eenvoudige huifkar tot een mobiel chalet. Historici zijn het oneens wie de caravan 'uitvond'. Volgens sommigen

182 Interview met Dominique Vandamme, 17 september 2019, 37°20'-43'55".

maakte Napoleon er al gebruikt van, andere zien de circusartiest James Sanger als pionier.¹⁸³ In Engeland wordt een caravan voor de eerste keer als recreatievoertuig gebruikt in 1884. Na de Tweede Wereldoorlog werden caravans gedemocrateerd, kregen ze een gestroomlijnd uiterlijk en werden ze comfortabele reismotors.

6.5 Blik op de toekomst

Uit deze bijdrage bleek dat de kavane omwille van verschillende argumenten waardevol is. De kavane scoort hoog op het vlak van zeldzaamheid en cultuurhistorische waarde. Vooreerst is het een uniek stuk. In Vlaanderen bestaan er geen vergelijkbare constructies. Ten tweede is er het cultuurhistorische belang. Over het algemeen is er immers weinig tastbaar schapen- en herderserfgoed overgeleverd. Dit is één van de weinige objecten die het verhaal van de schapenteelt in Vlaanderen kan brengen. Tot in de negentiende eeuw was het hoeden van schapen

in schorre- en heidegebied een gangbare praktijk. Vandaag zijn in Vlaanderen nog diverse herders aan de slag. Ten derde is er een hedendaagse relevantie: in de Zwinstreek zijn nog enkele herders actief.

Om de kavane en vooral de herders in de Zwinstreek in de kijker te plaatsen, organiseerde CAG in samenwerking met lokale partners in 2021 enkele activiteiten. Onder de koepelterm 'Herders in de Zwinstreek' ging de dubbeltentoonstelling door in het museum Sincfala en het Zwin Natuur Park.¹⁸⁴ In de expo 'Schaapjes op het droge' in Sincfala maakte de bezoeker kennis met de schaapherders uit de regio. Na een duik in de geschiedenis, werden de belangrijkste schapenboerderijen voorgesteld. De expo zoomde verder in op het beroep van herder en op de producten die schapen leveren. In het Zwin Natuur Park kreeg de expo de naam 'Schapers en landschap in beeld' mee. Aan de hand van een unieke selectie van oude en recente foto's wandelde de bezoeker mee met de herders van vroeger en nu.

183 *De geschiedenis van de caravan: van primitieve huifkar tot geavanceerde sleurhut*, 2019, op: <https://isggeschiedenis.nl/reportage/de-geschiedenis-van-de-caravan-van-primitieve-huifkar-tot-geavanceerde-sleurhut>

184 Voor de expo werden drie podcastafleveringen rond het thema 'Herders in de Zwinstreek' gemaakt. Ze zijn terug te vinden op www.collectiebulskampveld.be.

Postkaart uit de jaren 1900 met een poserende herder in zijn driewielige kavane uit de regio Beauce, ten zuidwesten van Parijs. Let op het schapenpark in de achtergrond. Pierreseche (www.pierreseche.com/roulotte_de_berger.htm)

7 De gyproc van 1925. Het ambacht van het lattenklieven

Het lattenklieven was een specifieke streekgebonden huisnijverheid die vooral uitgeoefend werd tijdens het laatste kwart van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw. Dit ambacht bestond erin om verzaagde boomstammen steeds verder te klieven tot dunne latjes die uiteindelijk dienden als drager van pleisterwerk in plafonds en binnenmuren. Het lattenklieversberoep is een van de (vele) traditionele ambachten die na de Tweede Wereldoorlog verdwenen. Terwijl klompen maken, manden vlechten, dorsen en vlas zwingelen op bepaalde folkloremarkten nog gedemonstreerd worden, is de herinnering aan het lattenklieven vrijwel volledig verdwenen.

In dit hoofdstuk belichten we het ontstaan, de evolutie en het verval van dit bijzondere handwerk. Er wordt een verklaring gegeven waarom precies Sint-Joris en Beernem – gelegen tussen Brugge en Gent – zich ontpopten tot productiecentra. Het ambacht bestond ook in andere plaatsen, maar was er veel kleinschaliger. Ook de arbeidsstructuur, de productie en de afzet komen in dit overzicht aan bod. We gaan tevens dieper in op de werktuigen, de technieken en de toepassingen van het lattenklieven. Vooral in Sint-Joris ontwikkelden de lattenklievers zich tot een eigen gemeenschap, inclusief vakverenigingen, loontwisten en onderlinge jaloezie. Ter afsluiting van dit artikel komt het erfgoed van de lattenklievers aan bod.

7.1 Uit het oog, uit het hart?

De term ‘lattenklieven’ is niet terug te vinden in een woordenboek. *Van Dale* (1992) ziet ‘klieven’ als splijten door slaan of houwen en heeft als synoniem ‘kloven’. Kloven is de Belgisch-Nederlandse benaming. Buiten West-Vlaanderen spreekt men van ‘lattenkloven’. De inwoners van Sint-Joris worden echter lattenklievers genoemd. Lokaal is de benaming ‘lattenspletten’ in gebruik, wat eigenlijk beter de handeling aanduidt. In de regio rond Poperinge was er sprake van ‘lattensplietters’.

In tegenstelling tot ander vakmanschap zoals de kuiperij en klompenmakerij is er relatief weinig

onderzoek verricht over de lattenklieverij. Toegegeven, het aantal lattenklievers is historisch gezien veel kleiner dan het aantal kuipers of klompenmakers. De oudste studie over de lattenklieverij is gemaakt door René Brinckman in 1929. Het onderzoek was zijn eindwerk aan de Sociale School in Heverlee bij Leuven.¹⁸⁵ In de inleiding schrijft de auteur “eenigen tijd tusschen de werklieden dezer nijverheid hebben geleefd, en er toestand hebben gemerkt die te wenschen overlaten”. Zijn monografie is een persoonlijke getuigenis waarbij enige historische kritiek nodig is. Pas in de jaren 1960 – toen het ambacht nagenoeg volledig verdwenen was – kreeg het lattenklieven opnieuw aandacht. Adhémar Dauw publiceerde in 1962 het artikel ‘Lattenklievers in het Bulskampveld’ in *Biekorf*.¹⁸⁶ Het is onduidelijk waar zijn informatie vandaan kwam, maar hij lijkt het werk van Brinckman niet te kennen. Door de schenking in 1967 van het lattenklieversmateriaal van Henri De Gerssem uit Sint-Joris aan het Openluchtmuseum Bokrijk kroop ook conservator Jozef Weyns in zijn pen.¹⁸⁷ Zijn informatie komt wellicht rechtstreeks van Henri De Gerssem, één van de laatste lattenklievers. Interessant aan de bijdrage van Weyns is dat hij schetsen opnam van het geschonken materiaal.

De thematiek van het lattenklieven kwam af en toe aan bod in de publicaties van de heemkundige kring Bos en Beverveld uit Beernem. In 1975 schreef Jacky Landuyt het artikel ‘Lattenklieverij te Beernem’.¹⁸⁸ In de bijdrage zijn de handwerktuigen van de lattenkliever gestileerd getekend. Zowel in 1988, 1994 als 2011 publiceerde Wilfried Lauwers een artikel over het lattenklieven in Bos en Beverveld.¹⁸⁹ Het recentste artikel bevatte de opname van het eindwerk van Brinckman uit 1929 en de notities van oud-lattenkliever Albert Synaeve uit 1971. Veel lokale informatie werd gerecupereerd in de brochures voor Open Monumentendag. Zowel in 1997 als in 2005 stond het lattenklieven in de kijker.¹⁹⁰

185 Brinckman R., *De toestand der Lattenklievers in de streek van St. Joris-Ten-Distel*, verhandeling Sociale School Heverlee, 1929.

186 Dauw A., ‘Lattenklievers in het Bulskampveld’, in: *Biekorf*, 63 (1962), p. 145-147.

187 Weyns J., ‘Lattenkloversalaam uit St.-Joris-ten-Distel’, in: *Album Joseph Delbaere*, Rumbek, 1968, p. 251-257. De objecten zijn tegenwoordig niet meer terug te vinden in het Openluchtmuseum Bokrijk.

188 Landuyt J., ‘Lattenklieverij te Beernem’, in: *Jaarboek Heemkundige Kring Bos en Beverveld*, 8 (1974-1975), p. 63-67.

189 Lauwers W., ‘De gebroeders Lemahieu te Beernem en te Sint-Joris’, in: *Jaarboek Heemkundige Kring Bos en Beverveld*, 21 (1988), p. 116-128. Lauwers W., ‘De lattenkliever van Sint-Joris-ten-Distel’, in: *Jaarboek Heemkundige Kring Bos en Beverveld*, 27 (1994), p. 172-181. Lauwers W., ‘Lattenklieverij te Sint-Joris, Beernem, Knesselare en Maria-Aalter’, in: *Jaarboek Heemkundige Kring Bos en Beverveld*, 44 (2011), p. 9-38.

190 Lauwers W., ‘De lattenkliever’, in: *Open Monumentendag Vlaanderen Gemeente Beernem*, s.l. [Beernem], 2005, p. 19-26.

In het overzichtswerk van Daniel Steevens over 100 jaar socialisme in het arrondissement Brugge (1985) is er info over de lattenklierij van Sint-Joris.¹⁹¹

De geschiedschrijving over het lattenklieren die niet gelinkt is aan Sint-Joris of Beernem is op één hand te tellen. In zijn *Geschiedenis van Aalter* (1979) wijdde auteur Luk Stockman een korte passage aan de lattenklierers.¹⁹² Na Sint-Joris en Beernem was Aalter in de jaren 1920 en 1930 de belangrijkste tewerkstellingsplaats. Een bescheiden kern van lattenklierij was eveneens terug te vinden in Poperinge. In zijn overzichtsartikel (2004) over het lattenklierersbedrijf David uit Poperinge schetst auteur Mark Adriaen de ontwikkeling van het ambacht in de Westhoek.¹⁹³

Er is weinig archiefmateriaal over het lattenklieren bewaard. De interessantste dossiers – voornamelijk over het bedrijf Lemahieu – bevinden zich in het Provinciaal Archief West-Vlaanderen.¹⁹⁴ Historische kranten geven een beperkt inzicht. Onder meer in de *Brugsche Courant*, *Burgerwelzijn*, *Gazette van Brugge*, *De Poperinghenaar* en *Gazet van Poperinge* zijn er grote en kleine berichten over lattenklierers opgenomen.¹⁹⁵ Het gaat om vacatures, veroordelingen voor slagen en verwondingen, verkiezingen, verkoop, werkloosheid... Enkele artikelen zijn ruimer opgevat en bevatten meer info.¹⁹⁶

Mondelinge geschiedenis is een laatste type van informatiebron. Rechtstreekse ooggetuigen of beoefenaars van het lattenklieren zijn er al lang niet meer. Via gerichte interviews was het mogelijk bijkomende informatie te vinden. Met Steven Everaert (°1959, zaakvoerder van het stukadoorsbenodigdheidsbedrijf Victoir en nazaat

van een lattenklierer) en met Madeleine van Eeghem (°1925, dochter van een lattenklierer) werd een interview afgenomen.¹⁹⁷ Informele gesprekken waren er met Carlos Croene (zoon van een lattenklierer) van heemkundige kring Bos en Beverveld en met Marino D'hondt van de Cultuur Historische Kring Sint-Joris. Carlos Croene nam op zijn beurt interviews af (van familie) van lattenklierers.

7.2 Oude fundamenten

Hout is van oudsher een belangrijke grondstof voor de mens. Voor het bouwen en inrichten van een woonplaats zijn sinds het steentijdperk verschillende houttoepassingen gebruikt. Vanaf de middeleeuwen verwerkten ambachtslui boomstammen tot – onder meer – latten. Het lattenklieren is in feite een voortzetting van het houtvlechtwerk dat vroeger in de vakwerkbouw werd gebruikt. Hiervoor werden takken gebruikt die door houthakkers werden gespleten. Toen het comfort en de levensstandaard van de mens verder stegen in de negentiende eeuw, ontwikkelde zich ook het lattenklieren als volwaardig ambacht.

Techniek met een historiek

De techniek om wanden en plafonds te maken met latten en te bekleden met mortel bestaat al sinds de steentijd (ca. 8.000 v.C.). Woningen werden gemaakt met eikenhouten palen en de buitenste palenrijen vormden de wand van de woning.¹⁹⁸ Zij werden met een vlechtwerk van takken dichtgemaakt en besmeerd met leem uit de omgeving. In de middeleeuwen was de techniek nog niet veel veranderd. Skeletbouw met wandwerk van verticale en horizontale stijlen, opgevuld met vlechtwerk van wilgentenen of twijgen van eik en bestreken met een mengsel van stro en leem, werd vele eeuwen toegepast bij de woningbouw. Dergelijke bouwwijze stond bekend als 'vakwerkbouw'. In Vlaanderen kwam de techniek vaak voor, maar werd in de steden al vlug vervangen door baksteen, onder meer omwille van het brandgevaar. Op het platteland hield deze bouwmethode nog stand tot de negentiende eeuw.

Essentieel bij het vakwerk was het opvullen van de wanden. Vitsen was in feite niets meer dan

191 Steevens D., 'De lattenklierij en het (on)gemeenschappelijk vakbondsfront van Sint-Joris-ten-Distel', in: *D. Steevens, De streek van lage lonen en lange uren: 100 jaar socialisme in het arrondissement Brugge*, Brugge, 1985, p. 166-168.

192 Stockman L., *Geschiedenis van Aalter*, Aalter, 1979, p. 376-377.

193 Adriaen M., 'Het lattenklierersbedrijf David te Poperinge in 1903', in: *Van mensen en dingen*, 2 (2004), nr. 3-4, p. 199-222.

194 Zie onder meer: BRUGGE, Provinciaal Archief West-Vlaanderen (PAWVL), Dossiers *Hinderlijke Inrichtingen*, A/1940-heden/A.7.-G.B./2018/P.B./12h, A/1940-heden/A.3.-G.B./1997/P.B./69x, A/1940-heden/A.3./A.5./A.7.-G.B./1998/P.B./12b.

195 *Historische Kranten*, <http://www.historischekranten.be>, laatst geraadpleegd op 11 april 2019. Erfgoed Brugge, <https://erfgoedbrugge.be/collection-pagina/historische-kranten>, laatst geraadpleegd op 11 april 2019.

196 Bijvoorbeeld: d' Ydewalle H. en d' Ydewalle T., 'Une industrie typique: Les lattes-à-plafond', in: *La Patrie*, 21 september 1929. 'In onze Vlaamsche Nijverheid. De Lattenklierers van Sint-Joris-ten-Distel', in: *Brugsch Handelsblad*, 11 mei 1946. 'Sint-Joris-ten-Distel. Oelem, Boelem, Beernem Best, St Joris is een rattennest', in: *Brugsche Courant*, 12 juli 1947. Recenter is: Fonck G., 'Florimond (81) van Ursel-Knesselare maakte "een ware en klare beschrijven"', in: *Het Laatste Nieuws*, 18-20 april 1981, p. 13.

197 Interview met Steven Everaert, Wondelgem, 1 februari 2019. Interview met Madeleine Van Eeghem, Sint-Maria-Aalter, 16 april 2019.

198 Toelen T., *Vitsen & Lemen*, Het Domein Bokrijk vzw, Genk, 2002, p. 8.

Te bekomen by B. de Wever,
Koopman in Hout,
 IN DE MOLENMEERSCH-STRAET, TE BRUGGE,
 EIKE DUIGEN, dienstig voor het maken van Fustagie voor
 Brouwers en Stokers. Ook alle soorten van GEZAEGDE
 HOUTWAREN; PLAFONDLATTEN; BOOMEN in hun ge-
 heel en alle soorten van BRANDHOUT.

Rond het midden van de negentiende eeuw startte de handel in gekliefde plafondlatten. In 1859 adverteerde houthandelaar B. De Wever in de Brugse krant *Burgerwelzijn*. *Openbare Bibliotheek Brugge*

vlechten met hout in een bepaald vlak zodat er een raamwerk ontstond met spijlen. De verticale stokken werden stikstokken genoemd en hiertussen vlocht de vitser horizontaal twijgen, takken of latten, vitsroeden genoemd.¹⁹⁹ Na het vlechtwerk startte het pleisterwerk. De samenstelling van de specie verschilde naargelang tijd en plaats. Leem, vermengd met kalk, stro, organisch materiaal en water, fungeerde lange tijd als wondermiddel. Na het kneden tot een homogene, elastische substantie, werd de leem aan twee kanten aangebracht, eerst aan de binnenwand, daarna aan de buitenkant. Om wanden en plafonds een meer afgewerkt uitzicht te geven, werd ook pleister gebruikt. Het pleisterwerk werd glad uitgevoerd en fungeerde soms als ondergrond voor schilderwerken of versieringen. In de zeventiende eeuw werd lattenwerk al vermeld voor bepaalde plafonds van kerken en kastelen

¹⁹⁹ Toelen, *Vitsen & Lemen*, p. 5.

in Frankrijk.²⁰⁰ Pas vanaf het midden van de negentiende eeuw kwam het ambacht effectief in de kijker.

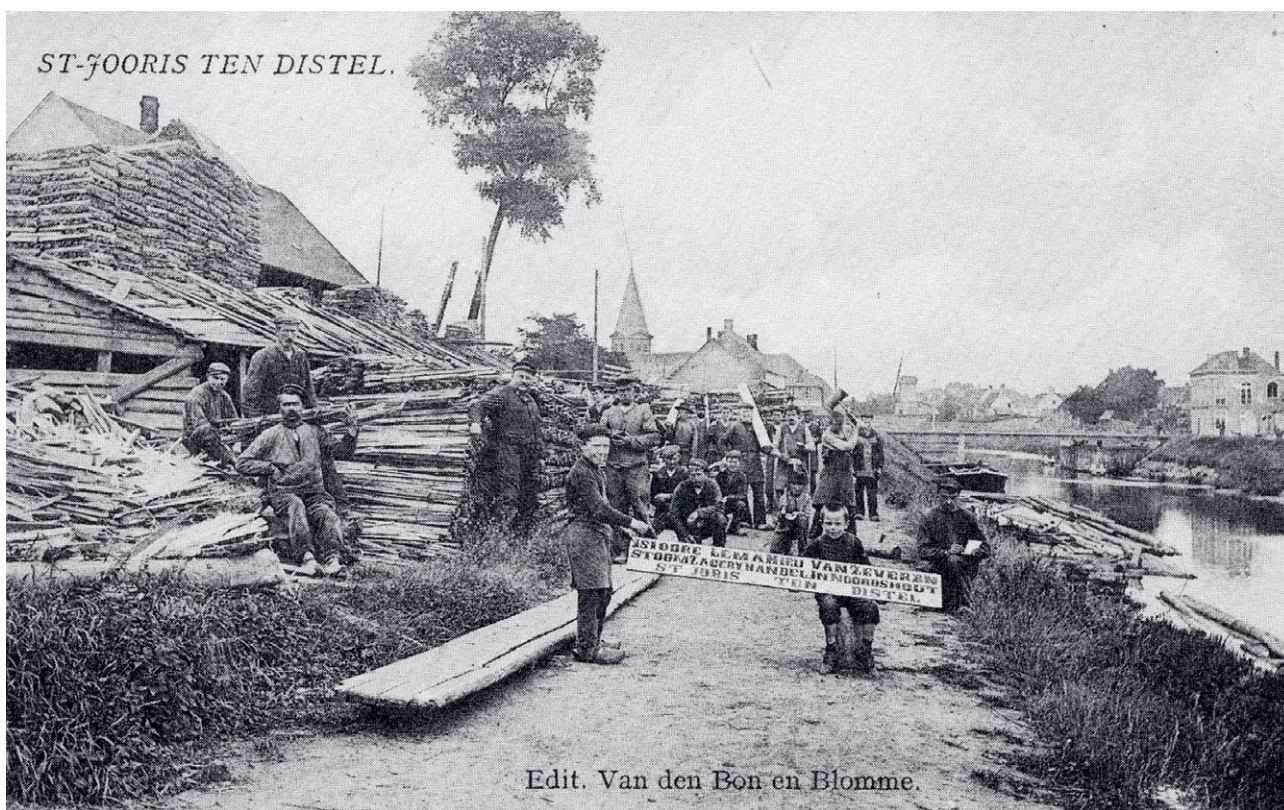
Ontstaan van het ambacht: de gebroeders Lemahieu

De meeste auteurs bestempelen de komst naar Beernem in 1880 van de broers Henri (1857-1914) en Isidoor (1866-1921) Lemahieu uit Langemark als een mijlpaal voor het lattenklieven in Vlaanderen.²⁰¹ Hun vader Charles Lemahieu, geboren in Vlamertinge in 1828, had een bloeiend houtbedrijf in Langemark. Hij stond bekend voor het fabriceren van *hoppepersen*, palen waarlangs de hopplant groeit. Bij aanvang legden de gebroeders Lemahieu zich vooral toe op het aankopen van bomen, bestemd voor de houtzagerij en voor de productie van mijnpalen. In 1886 werd het lattenklieven een integraal onderdeel van hun activiteiten. De Lemahieus pakten als eerste het lattenklieven op ruime schaal aan wat de toepassing van plafonneerwerk bevorderde. Wellicht was het niet alleen de aanwezigheid van een waterweg (kanaal Gent-Brugge) en de talrijke bossen (Bulskampveld) die de familie Lemahieu naar de streek tussen Brugge en Aalter lokte. De hoge werkloosheid en daarmee de beschikbaarheid van goedkope werkkrachten was allicht een even belangrijke reden.

²⁰⁰ Delarue P., 'Vieux métiers du Nivernais: les fendeurs', in: *Nouvelle revue des traditions populaires*, 1 (1949), nr. 1, p. 23.

²⁰¹ Lauwers, 'De gebroeders Lemahieu', p. 116.

De houtzagerij en lattenklieverij van Isidoor Lemahieu groeide uit tot de belangrijkste werkgever van Sint-Joris, 1920-1930. Gemeente Beernem

De eerste bedrijvigheid van de Lemahieus was langs de boorden van het kanaal Gent-Brugge, op de wijk Kijkuit in Beernem, waar tegenwoordig de boten kunnen draaien. Na hun huwelijk, ieder met een dochter van marktschipper Franciscus Van Zeveren uit Sint-Joris, besloten de broers Lemahieu elk een eigen bedrijf op te richten.²⁰² Henri bleef in Beernem en Isidoor richtte in 1888 een nieuwe houthandel en grote houtzagerij op in Sint-Joris. Lattenklieven was een belangrijke activiteit. Dankzij de organisatorische talenten van Isidoor groeide Lemahieu in korte tijd uit tot een groot familiebedrijf. Isidoor slaagde erin om in 1905 zijn werkplaatsen te voorzien van elektriciteit en was daarmee de eerste van het dorp.²⁰³ Voor de Eerste Wereldoorlog waren er op het hoogtepunt zo'n 500 personeelsleden. Isidoor overleed op 1 juli 1921 in Aalter aan de gevolgen van een werkongeval.

Verspreiding in Vlaanderen

Sint-Joris en Beernem vormden het kerngebied van het lattenklieven in Vlaanderen. Na de eeuwwisseling en vooral na de Eerste Wereldoorlog breidde het ambacht zich verder uit naar Knesselare, Aalter en Sint-Maria-Aalter.²⁰⁴ Vooral Sint-Joris was het centrum: volgens een tijdgenoot bedroeg de productie in Sint-Joris in 1929 liefst 83% van het totale aantal in België.²⁰⁵ De streek bevindt zich tussen de steden Brugge en Gent, op de grens van de provincies West- en Oost-Vlaanderen. Ook elders in West- en Oost-Vlaanderen werden er latten gekliefd: Doomkerke, Maldegem-Kleit, Anzegem, Waregem, Woesten... Ten opzichte van Sint-Joris en Beernem was dit eerder een marginaal gebeuren.

Afgezien van Noord-West-Vlaanderen was Poperinge de voornaamste productieplaats van plafonddlatten. In de periode 1871-1950 waren in de hoppestad 39 lattenklievers actief.²⁰⁶ Het waren vooral éénmanszaken en familiebedrijven in tegenstelling tot Sint-Joris waar er een aantal bedrijven waren met veel werknemers. Veel lattenklievers van Poperinge hadden een bijberoep als herbergier. Meer dan in Sint-Joris was er bovendien een link met plafonneerders. Opvallend is dat er in Poperinge vooral met eikenhout werd gewerkt. Daardoor is het krulmes – waarmee de houtnerf van de gekliefte

dennenstammen werd verwijderd – niet bekend in Poperinge. De overwegend Franse afzetmarkt – met een grote vraag naar eiken plafonddlatten – speelde hier een rol.

Logische teloorgang

De gebruiksperiode van de gekliefte latten situeerde zich tussen ca. 1870 en 1950. De vraag was het grootst na de wereldoorlogen, in periodes van wederopbouw. Verschillende auteurs bestempelen het tijdvak 1920-1935 als de grootste bloeiperiode voor het lattenklieven.²⁰⁷ Net voor de Tweede Wereldoorlog kwamen ook al nieuwe producten op de markt, zoals gepleisterde platen en vezelplaten van allerlei afmetingen. De plafonneerders verkozen hoe langer hoe meer dergelijke platen. Dankzij de pleisterplaten konden aannemers sneller werken wat de naoorlogse boom in woningbouw ten goede kwam. De kalkplaat, betonwerk en holle welfsels voldeden voor een snelle verwezenlijking van ruwbouw.

Op de zolder van het bezoekerscentrum en kasteel Lippensgoed-Bulskampveld zijn nog gekliefte latten zonder bezetting te zien.

Collectie CAG

De lattenklievers uit Sint-Joris en omgeving kregen bovendien in toenemende mate concurrentie van plaatselijke klievers. In Waregem bijvoorbeeld bood een moderne houthandel ook plafonddlatten aan. Er was concurrentie uit Frankrijk toen seizoenarbeiders gedurende de wintermaanden naar daar trokken om de lattenklieversstiel uit te oefenen. Houthandelaars

²⁰² Dauw, 'Lattenklievers in het Bulskampveld', p. 145.

²⁰³ PAWVL, *Dossiers Hinderlijke Inrichtingen*, nr. A3 GBPB 1997 69x: firma I. Lemahieu.

²⁰⁴ 'Uit de tijd van "van toen": lattenkliever een verdwenen beroep', in: *Land van de Woestijne*, 21 (1997), nr. 3-4, p. 56.

²⁰⁵ Brinckman, *De toestand der Lattenklievers*, p. 2-3.

²⁰⁶ Adriaen, 'Het lattenklieversbedrijf David te Poperinge', p. 203 en 221.

²⁰⁷ Lauwers, 'De gebroeders Lemahieu', p. 127. Lauwers, 'Lattenklieverij te Sint-Joris, Beernem...', p. 37. Dauw, 'Lattenklievers in het Bulskampveld', p. 146. Muylaert, *Het Beernem, Oedelem en Sint-Joris van toen*, p. 144.

zoals Albert Destoop uit Roncq en Emile-Joseph Cloet uit Neuville kwamen persoonlijk naar Sint-Joris om werklui aan te werven tegen betere loonvoorwaarden.²⁰⁸ In de Poperingse kranten waren regelmatig vacatures te lezen voor Vlaamse lattenknievers. Gezien er aan zuivere eik geen gebrek was in Frankrijk, verdween langzaam de Vlaamse export van gekliefde eiken latten.

Zoals vermeld, stopten veel lattenknievers begin jaren 1950 hun activiteiten. In Poperinge was dat niet anders. André David bijvoorbeeld was lattenkniever geworden in het bedrijf van zijn vader in de jaren 1920.²⁰⁹ In 1951 stopte hij met het ambacht en werd hij beenhouwer in de Duinkerkestraat in Poperinge, schuin tegenover de vroegere lattenknieverij van zijn vader en grootvader. Wat verder, in de Casselstraat, woonde trouwens de plafonneerdersfamilie Allard die jarenlang de grootste afnemers waren van de plafondlatten. André David hield in 1951 een koopdag in een lokale herberg om zijn gereedschap en het kliefhout te verkopen.

7.3 De ijverige lattenknieverij

In de noordelijke grensregio van West- met Oost-Vlaanderen kreeg de lattenknieverij enige betekenis. Alleen hier werden er effectief bedrijfjes opgericht. Elders waren lattenknievers eenmanszaakjes met sporadisch de hulp van familieleden. De nabijheid van het kanaal Gent-Brugge en daarmee de rechtstreekse toegang tot de haven van Gent was cruciaal. Dankzij de aanwezigheid van de spoorlijn Brugge-Gent was de afzetmarkt verzekerd. Gedreven lattenknievers reden zelfs met de fiets tot in Brussel om hun goederen te verkopen.

Arbeidsstructuur

Vaak was het een kleine boer of een werkmans zoals een plafonneerder die zijn job combineerde met het klieven van latten. Vooral in de winter of andere rustige periodes werd gekliefd als bijverdienste. Enkel in Sint-Joris en Beernem was er min of meer sprake van een structuur. Er waren fabrikanten met atelierwerkers, fabrikanten met werknemers

die thuis werkten en een combinatie van beide. De grootste groep waren de zelfstandige lattenknievers die alleen – of samen met hun zoon – thuis werkten. Wellicht produceerden ze voor een groot bedrijf zoals Lemahieu. Het was normaal dat de echtgenote en de kinderen hielpen met zagen van hout, stapelen van bundels... In Sint-Joris, Beernem, Knesselare en Maria-Aalter samen waren er in 1929 26 fabrikanten-lattenknievers die een totaal van 215 werknemers in dienst hadden (atelierwerkers en thuiswerkers).²¹⁰ Cijfers van zelfstandige thuiswerkers zijn niet bekend. De omstandigheden waarin de thuiswerkers leefden, waren triestig: weinig verwarming of verlichting, geen sociale bescherming en een lager loon dan hun collega-atelierwerkers.

In Sint-Joris zag zelfs de dorpspastoor brood in het lattenklieven. Priester Jules De Lorge (1848-1925) stichtte aan het begin van de twintigste eeuw de coöperatieve De Voorzorg.²¹¹ Het initiatief kende veel succes. Volgens oud-lattenkniever Albert De Zutter beschikte De Lorge over dertig *lattekoten* (werkplaatsen). Zo'n werkplaats, die vier op vier meter groot kon zijn, bood ruimte aan drie tot vier lattenknievers. Op een bepaald moment waren er bij De Voorzorg bijna 100 werknemers in dienst die een stock van ongeveer 300.000 bundels latten hadden aangelegd. Gezien de grote voorraad geraakten ze die bundels gemakkelijker kwijt dan de concurrentie omdat ze een lagere prijs vroegen. Pastoor De Lorge verkocht plafondlatten aan 25 centiem per bundel.²¹²

Aanvoer van hout

De lattenknievers gebruikten dennenhout en meer specifiek fijnspar (*picea abies*). Voor de Franse markt werden, zoals reeds vermeld, eiken latten gemaakt. De bomen kwamen aanvankelijk uit de omgeving. Ook in de Ardennen werden geschikte bomen gevonden. In de wintermaanden kapte de firma Lemahieu zoveel mogelijk bomen. Het bedrijf sloeg zelfs een paar maanden een kamp op ter plekke.²¹³ Vooral Eupen en Malmédy genoten de voorkeur. Later trok men zelfs tot in Duitsland.

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw deden de knievers beroep op hout uit het hoge

208 Lauwers, 'De gebroeders Lemahieu', p. 127. Zie onder meer: '2 lattensplijters (Neuville-en-Ferrain)', in: *De Gazet van Poperinghe*, 26 augustus 1928; 'Lattensplijters (Neuville-en-Ferrain)', in: *De Gazet van Poperinghe*, 27 juli, 3,10, 17 augustus 1930.

209 Adriaen, 'Het lattenknieversbedrijf David te Poperinge', p. 205-206.

210 Brinckman, *De toestand der Lattenknievers*, p. 3-4.

211 Steevens, 'De lattenknieverij en het (on)gemeenschappelijk vakbondsfront', p. 166.

212 'Strijdpenning', in: *De Volkseeuw, Weekblad der Christene Volkspartij*, 28 juli 1912.

213 Lauwers, 'De gebroeders Lemahieu', p. 122. Interview met Madeleine Van Eeghem, 16 april 2019, 27'30" – 31'40".

noorden. Onder meer vanuit Finland, Zweden en Noorwegen en vanuit Riga, nu de hoofdstad van Letland, werd dennenhout ingevoerd. De familie Lemahieu bewaarde lange tijd nog ‘gecombineerde reisboekjes’ met paspoorten die het doorreizen van de Oost-Europese landen mogelijk maakte.²¹⁴ In Rusland en Scandinavië waren de naaldbossen ongerept en groeiden de bomen dicht bij elkaar wat ervoor zorgde dat er weinig knopen in de stammen zaten. De kwaliteit van de latten was afhankelijk van het gebruikte hout. Het hout werd in vloten via de zee vervoerd.

Voor het vervoeren van boomstammen maakte wagenmaker Jules Goossens uit Sint-Joris een specifieke wagen waarbij de wielen onderling verstelbaar zijn. Collectie Bulskampveld / Collectie Vlaamse Gemeenschap (inv. nr. 319)

De dennestammen bestemd voor Sint-Joris en omgeving kwamen toe in de haven van Gent. Via het spoor of via het kanaal Gent-Brugge geraakten de stammen tot in Beernem. De vaart tussen de brug van Sint-Joris en de brug van Aalter lag vaak vol met vloten hout. De samengebonden bomen werden voortgedreven door vlottrekkers die met behulp van touwen de vloten langs het jaagpad voorttrokken.²¹⁵ De vlotdrijvers nestelden zich op de vloten en sprongen van het ene vlot naar het andere en met behulp van ijzeren stangen of haken, bepaalden ze de koers van het gevaarte. Het zware labeur werd enigszins verlicht daar de stroom van het water in hun voordeel uitviel.²¹⁶ Later werden de vlottrekkers en -drijvers vervangen door paarden. Aangekomen

²¹⁴ Dauw, ‘Lattenknievers in het Bulskampveld’, p. 145-146.

²¹⁵ Lauwers, ‘De gebroeders Lemahieu’, p. 124.

²¹⁶ Lauwers, ‘Lattenknieverij te Sint-Joris, Beernem...’, p. 35.

op de plaats van bestemming werden de bomen door middel van windassen en met behulp van paarden uit de vaart getrokken en op de kade van spoorwagens geplaatst.

Ook met de trein kwamen bomen toe in Beernem en Maria-Aalter.²¹⁷ De laatste kilometers van het station naar de werkplaats werden met paard en wagen overbrugd. De meeste lattenknievers hadden zelf geen vervoer maar deden beroep op de boeren uit de omgeving. Deze hadden een speciale boerenwagen waarvan de bak kon worden afgenomen en het achterstel achteruitgeschoven zodat de wagen lang genoeg was voor het vervoeren van boomstammen. Wagenmaker Jules Goossens uit Sint-Joris maakte dergelijke wagens. In de Collectie Bulskampveld is een dergelijke ‘bomenwagen’ bewaard. Ook een boomezel of lastsleper werd gebruikt voor het vervoer van stammen.

De lattenknievers in Poperinge en Proven hadden lokale houtleveranciers. Lattenkniever Maurits Bonduelle kocht zijn eikenhout bij de paters van de Sint-Sixtusabdij in Westvleteren en adellijke families in de buurt.²¹⁸ Samen met zijn collega Jules Clabau ging Bonduelle bomen rooien en de stammen verplaatsen. Ze ontschorsten de bomen in het bos en lieten de stammen vervoeren door een voerman met paard en wagen. Ze trokken ermee naar een landbouwer in de buurt om het hout drie tot vier maanden te wateren in een grote weideput. Na die tijd voerden ze de gewaterde stammen naar hun werkplaats. Ideaal kliefhout was bij voorkeur niet volledig uitgedroogd.

Latten maken aan de lopende band

Als het hout van goede kwaliteit was, kon een behendige lattenkniever 25 tot 30 bundels per dag maken. Het aantal latten per bundel varieerde naargelang de lengte van de latten. Normaal zat er 100 lopende meter latten in een bundel; met andere woorden 100 latten van elk 1 meter.²¹⁹ Op vraag van de aannemers of plafonneerders waren de latten soms langer of korter. Om de oppervlakte die met latten werd bedekt constant te houden, werd hun aantal aangepast volgens de opgegeven lengtes.

²¹⁷ Interview met Madeleine Van Eghem, 16 april 2019, 2’39” – 5’33”.

²¹⁸ Adriaen, ‘Het lattenknieversbedrijf David te Poperinge’, p. 208.

²¹⁹ Lauwers, ‘De lattenkniever van Sint-Joris-ten-Distel’, p. 177. Volgens lattenknieverszoon Georges Schoonaert was in Maria-Aalter een lat van 1,25 meter de meest courante maat.

Dit resulteerde in het volgende aantal latten per bundel: 130 van 0,7 meter, 120 van 0,8 meter, 110 van 0,9 meter, 90 van 1,1 meter en 80 van 1,2 meter. Per bundel mochten er 6 halve latten (mislukte, kortere of minderwaardige) bij zijn. Die werden binnenin de bundel gestoken. De halve latten waren nodig om in verband te werken tijdens het aanbrengen van de plafondlatten op het kaderwerk. Tijdens het interbellum werd de jaarlijkse productie geschat op 1 miljoen latten.²²⁰

Afzet van plafondlatten

Reeds voor de Eerste Wereldoorlog trokken de lattenknievers met één of meer bundels latten op de fiets en nog een paar bundels met een koord samengebonden over hun schouder rond om hun waar te verkopen.²²¹ Ze bezochten plafonneerders en aannemers in heel het land. Bijna alle fabrikanten verkochten hun productie aan handelaars in bouwmaterialen voor verbruik in het binnenland. Een minderheid van de latten was bestemd voor export. Frankrijk en Duitsland waren de belangrijkste buitenlandse afzetmarkten. Afhankelijk van de lengte van de latten bedroeg de kostprijs 1,70 tot 1,90 frank in 1929. Deze werden via het spoor vervoerd. Om diefstal te vermijden, werden de wagons verzegeld. Tijdens het interbellum vertrokken jaarlijks vanuit de treinstations van Beernem en Maria-Aalter zo'n 600 tot 700 wagons met latten.

7.4 Lattenknieven als metier

Het knieven van latten vergde weinig gespecialiseerd materiaal. Een standaard houtbewerker had alle materiaal in huis om latten te knieven. Enkel de typerende werkbank – de *lattespriet* – was specifiek voor het ambacht. De techniek vereiste wel enige handigheid. Door de scherpe messen was een ongeluk nooit veraf.

Lattekot

De thuiswerkers maakten de latten deels buiten en deels in ofwel een oude stal ofwel een haastig in elkaar getimmerd hok, het zogenaamde *lattekot*. Het *lattekot* bood in het beste geval enkel onderdak

tegen regen en wind. De werklieden stonden enkel op een houten plank om de koude aan de voeten te verminderen. In de winter was het koud in de werkplaatsen. In enkele werd vuur gemaakt door middel van een gewone kachel. Het resthout van het knieven diende om op te stoken. In het kot had iedere lattenkniever zijn eigen standplaats die bestond uit een *spriet* en een *paard*. Rond de werkbank lag er een hoop houtafval. De geur van hars – te vergelijken met wierook – overheerste. Links en rechts stonden enkele bundeltjes afgewerkte latten. Aan het plafond hing soms een petroleumlamp aan een vastgenagelde klomp waarvan de bovenzijde was weggekapt. In Sint-Joris was er langs de noordelijke oever van het kanaal Gent-Brugge één rij van *lattekoten*.²²² Vanaf die hokjes liep er een spoorlijntje waarlangs de boomstammen werden aangevoerd en waarlangs de afgewerkte pakken naar de stapelplaats werden gebracht.

De tools

De lattenkniever had weinig specifiek materiaal. In Sint-Joris en Beernem waren er smeden – zoals Leon Haegeman en Victor Beuselinck – die zich specialiseerden in lattenknieversmateriaal.²²³ De werkbanken timmerden de lattenknievers wellicht zelf in elkaar. Algemene handwerktuigen zoals een kerfzaag, een boogzaag, een bijl en een ontschorsmes dienden om de stammen kliefklaar te maken. De kerf- of trekzaag diende voor het verzagen van boomstammen. Het blad was meestal anderhalve meter lang en in het midden breder dan aan de uiteinden. Ze werd steeds door twee man bediend. Bij het zagen van bomen moesten de knievers rekening houden met de lengte van de boom, de gevraagde latten en de aanwezigheid van knopen. De boogzaag werd gebruikt voor het fijnere zaagwerk. De bijl diende om de knopen van de boomstammen zo goed mogelijk weg te hakken. Het ontschorsmes met lange steel werd gebruikt om de schors van de stammen te verwijderen.

Met behulp van een houten kliefhamer en een aantal wiggen werd de stam in gelijke delen gekliefd. De hamer werd gebruikt om de gezaagde stukken met behulp van een kloofwig doormidden te delen. De wig is een driehoekig stuk metaal en bestaat in verschillende formaten. Vaak hebben de wiggen aan de schuine zijden een groef voor meer grip.

220 Brinckman, *De toestand der Lattenknievers*, p. 4. Concretere gegevens ontbreken.

221 Verpoylt, 'De lattenkniever', p. 226-227.

222 Landuyt, 'Lattenknieverij te Beernem', p. 64.

223 Lauwers, 'De lattenkniever', p. 21.

Afhankelijk van de dikte van de stam, werd het hout in vier of in acht gedeeld.

Voor het vervaardigen van de lat, maakte de vakman gebruik van een *lattespriet*. Dit was een houten constructie, deels in de grond vastgezet. Een *lattespriet* is ongeveer 125 cm hoog en 125 cm breed. Onderaan zijn de poten verbonden door een rechtopstaande plank. Aan het bovenstuk zijn twee rondhouten die aan de rechterkant een vrij scherpe hoek vormen. Ongeveer in het midden aan de achterzijde bevindt zich een houtblok van ca. 20 cm hoogte en met een schuin bovenvlak dat tegen de rechtopstaande plank bevestigd is. Bij sommige *lattesprietten* steken spijkers uit om het gereedschap op te hangen.

Enkele klijfmessen en een klijfhamer uit de gereedschapskoffer van een lattenkliever (familie Schoonaert – Maria-Aalter). Collectie Jean Camerlinckx

De lattenklievers hadden verschillende klijfmessen ter beschikking. Een klijfmes bestaat doorgaans uit een rechte steel van ca. 25 cm tot ca. 50 cm en een recht of holrond, scherp ijzeren blad (ca. 20 tot 40 cm breed) dat via een oog aan de steel verbonden is.²²⁴ De steel ligt in hetzelfde vlak als het blad en staat loodrecht op de snede. Met het krom klijfmes of krulmes – in de volksmond ‘krunder’ – werd het driehoekig einde (het hart van de boom) verwijderd. Met een groot klijfmes werd het werkstuk verder verdeeld. De aanzet van het klieven gebeurde met een houten, ronde, langwerpige hamer (klopper). Met een klein klijfmes werkte de lattenkliever de plafondlat af.

224 Weyns, ‘Lattenkloversalaam uit St.-Joris-ten-Distel’, p. 253-254. Lauwers, ‘De lattenkliever’, p. 23-24.

De lattenkliever bundelde zijn latten met behulp van een *lattepaard* of *ezel*. Het is een rechthoekige, houten constructie met een uitsparing voor de gekliefde latten. Aan het midden van het *lattepaard* is een lat vastgenageld. Bovenaan steekt een spijker uit waaraan de rol ijzeren binddraad werd gehangen. Bijhorend hulpstuk is een stalen kabel met handvatten (*zwingel*) met een lengte van ca. 65 cm.

Techniek

Het lattenklieven was op zich een relatief eenvoudige handeling. De techniek zat vooral in het goed aanvoelen van de nerven van het hout. Sommige lattenklievers waren er direct mee weg, andere

Lattenkliever Jules Goeghebeur uit Sint-Joris was één van de laatste klievers. Collectie Bulskampveld - CAG

leerden het nooit. Het lattenklieven bestond uit drie grote handelingen.²²⁵ Het grofklieven kwam eerst: het op maat zagen van de boomstammen in verschillende lengtes, het ontschorsen en het doorklieven met wig en klijfhamer in kleinere stukken. Het stuk boomstam – plaatselijk *beule* genoemd – werd rechtop gezet. De wig werd op de doorsnede geplaatst en met enkele forse slagen met de klijfhamer werd het stuk stam in twee gelijke delen verdeeld. Als dit niet lukte met de grote wig, werden meerdere grote of kleine wiggen gebruikt. Met een gewone wig werd dan ieder stuk

225 Brinckman, *De toestand der Lattenklievers*, p. 9-10. Online is er een filmpje uit 1949 van het Musée de la Vie wallonne in Luik dat stap voor stap de werkzaamheden van de lattenkliever toont: *Le fendeur de lattes à Havelange* (1949), <https://www.youtube.com/watch?v=SFe60XOpBel>. In 2015 maakten Engelse experts een gelijkaardig filmpje: *How to Make Laths* - Woodlands TV, <https://www.youtube.com/watch?v=T7dY9rl3ozg>

nogmaals gehalveerd zodat de stam in vier secties werd gekloofd, faselen of kwartieren genoemd.

Vervolgens volgde het fijnklieven in de werkplaats binnen: het verwijderen van het hart van de boom – de zogenaamde *herteschei* – met behulp van krulmes en klopper.²²⁶ Daarna werd met een kliefmes het hout in vierkante stukken gespleten. De kliever bepaalde zelf of hij de stukken kliefde volgens de richting van de mergstraal ('gesplette' latten; beste kwaliteit) ofwel evenwijdig aan de buitenkant van de stam ('gepelde' latten; makkelijker maar meer buigzaam).²²⁷ In het laatste geval werden de jaarringen als het ware afgepeld van de stam. De kliever zette het kliefmes aan door een slag met zijn vuist op de bovenrand van het blad. Bij die bewerking werd het hout horizontaal gekneld tussen de twee bomen van de *lattespriet*. Het kliefhout steunde onderaan op een *sprietvoet*, een stuk boomstam van ca. 30 cm hoog. Met een licht golvende beweging dreef de lattenkliever het mes tot aan het einde van het stuk. Dreigde de gekliefde lat te dun te worden, dan drukte hij zijn linkerhand even op de rest van het kliefhout. Elk faseel werd verder tot latten gekliefd door het kliefmes door het hout te wringen. Het afval van het klieven – gebroken en mislukte latten en kleine repels hout – belandde op de grond. In het jargon werd dit *brokkelingen* genoemd.

Tot slot volgde het opmaken: het bundelen van de latten op een aparte werkbank (*lattepaard*) tot pakken van ca. 100 lopende meter.²²⁸ Een opstaande plank zorgde voor een gelijk einde (of begin) van de bundel. Een hand rustte onder de bovenste achterlat, op de ander duwde de kliever met de knie. Deze pakken werden daarna samengeperst door middel van een *zwingel*. De lattenkliever had nu de handen vrij om de bundel op twee of drie plaatsen met ijzerdraad vast te snoeren.²²⁹ De lattenkliever legde de afgewerkte bundels buiten op een stapel. Daar bleven ze liggen tot een koper zich aandienende. Van de *hertescheien* werden bundels gemaakt van ca. 40 cm omtrek. Die verkochten de klievers aan de bakkers in de omgeving om hun broodoven te stoken. De *brokkelingen* werden ook gegroepeerd en verkocht als kachelhout. Tot slot gebeurde het wel eens dat een deel van de (minder goed) gekliefde latten werd verkocht aan de vissers van de Noordzee.²³⁰ Die gooiden ze in het water in de

hoop dat mossels en schaaldieren zich er aan zouden hechten.

Drager van pleisterwerk

De latten fungeerden hoofdzakelijk als drager voor pleisterwerk van plafonds. Ruwweg waren er twee methodes van plafonneren.²³¹ Het meest voorkomende was het nagelen: de vakman maakte een soort van lattenbord waarbij de latten door middel van 'latnagels' – verzinkte nagels met een grote vierkante kop – met een tussenruimte van ongeveer een halve centimeter van elkaar, horizontaal tegen twee balken werden genageld. De andere methode was het vlechten: de latten werden gevlochten tussen de stijlen, zoals bij de constructie van lemen huizen. Vervolgens bracht de plafonneerder op het nagel- en vlechtwerk een specie van kalk, zand, water en fijn gehakseld stro aan. Het werd mooi glad gestreken om er nadien witkalk op aan te brengen. Voor kerken, kloosters en staatsgebouwen werd meestal beroep gedaan op 'geforceerde' latten.²³² Deze waren steviger en breder dan de gewone en meestal het werk van een beginnende lattenkliever. De geforceerde latten hadden een breedte van 5 cm en een dikte van 5 cm terwijl een gewone lat een breedte had van 3 cm en een dikte van 0,5 cm.

Beter dan zagen

De hamvraag bij het lattenklieven is waarom men überhaupt zoveel energie en moeite stak in het klieven van bomen tot latten. Het zagen van latten lijkt toch veel praktischer en sneller. In 1946 gaven lattenklievers hierop een antwoord: "Op onze vraag, waarom met deze latten niet 'zaagt', zegde ons de meester-gast dat men dit reeds beproefd heeft, doch dat men daar spoedig ook weer heeft moeten van afzien door het feit dat men met de zaag niet volgens 'draad' werken kan, wat voor gevolg heeft dat de gezaagde latten te *sproos* zijn en bij het nagelen, afschilferen. Ook zijn gezaagde latten te 'effen' wat weer eens een nadeel is, daar de mortel bij het plafonneren er niet zoo goed aan kleeft als dit het geval is met gekliefde latten."²³³ Bovendien vonden sommige stukadoors dat een plafond bestaande uit lattenwerk veel sterker was dan een plafond met plaasterplaten.²³⁴ Gekliefd hout als drager voor

226 Weyns, 'Lattenkloversalaam uit St.-Joris-ten-Distel', p. 255. In Maria-Aalter sprak men van *verscheelschei*, wat overschot of rest betekende. (Interview met Madeleine Van Eeghem, 16 april 2019, 2'39" – 5'33".)

227 Weyns, 'Lattenkloversalaam uit St.-Joris-ten-Distel', p. 255.

228 Landuyt, 'Lattenklieverij te Beernem', p. 64.

229 Weyns, 'Lattenkloversalaam uit St.-Joris-ten-Distel', p. 255-256.

230 d' Ydewalle en d' YDEWALLE, 'Une industrie typique', s.p.

231 Verpoylt, 'De lattenkliever', p. 226-227.

232 Lauwers, 'Lattenklieverij te Sint-Joris, Beernem...', p. 34.

233 'In onze Vlaamsche Nijverheid', s.p.

234 'De teloorgang van de lattenklieverij', in: *Brugsch Handelsblad*, 12 oktober 1979.

plakwerk was te verkiezen boven gezaagde latten omwille van de vochtabsorptie. Bij het gebruik van gezaagde latten zou het pleisterwerk – dat ook voor een deel uit water bestaat – beter het hout binnendringen en dus sneller barsten. Bij gekliefde latten kwam er minder vocht in de lat wat resulteerde in een betere afwerking.

Toch waren er ook pogingen om de handenarbeid te mechaniseren. In 1930 probeerde Lemahieu een kliefmachine te bouwen. De poging mislukte omdat te veel latten werden gebroken.²³⁵ Later slaagde lattenkliever Roland de Gersem erin om een machine te bouwen die enige voldoening schonk. Zij liet toe om 100 bundels latten per dag te maken. Met de hand kwam de kliever slechts tot 20 pakken. De machine werd door de firma de Gersem alleen gebruikt als er een dringende vraag naar latten was en het handwerk te kort schoot. Bij een machinale bewerking waren de latten wel redelijk recht, doch tegen de draad van het hout in en dus minder geschikt voor het beoogde doel.²³⁶

7.5 De mens achter de lattenkliever

Zoals reeds vermeld, was lattenkliever enkel in de regio Beernem een ‘voltijds’ beroep. Aangezien de verloning niet hoog was, combineerde de lattenkliever zijn dagtaak met andere activiteiten zoals het bewerken van een klein stukje land, het houden van kleinvee zoals kippen en konijnen en eventueel seizoensarbeid. Ook zijn vrouw moest bijdragen aan het gezinsinkomen. Zij werkte in de zomer bij de boeren in de omgeving en maakte kantwerk. Om hun sociale positie te verbeteren, probeerden de lattenknievers zich te verenigen.

Aanleren van het beroep

De stiel van het lattenklieven was niet zo moeilijk. Een werkmans die het hout goed aanvoelde, kon na een jaar al behoorlijk lattenklieven. De techniek werd hoofdzakelijk doorgegeven aan familieleden. Bijna altijd is het de vader die zijn zoon de stiel aanleerde; zelden werd het lattenklieven aan vreemde personen aangeleerd. In de jaren 1920 was er een sterke toename van het aantal lattenknievers zodat er zelfs

een verbod kwam om het ambacht aan derden te leren.²³⁷ De jongens werden, zodra ze 12 jaar waren, door hun vader in de leer genomen en opgeleid. Het eerste werk dat ze moesten uitvoeren was het verwijderen van de schors met het ontschorsmes. Naarmate de jongens ouder werden, leerden ze de bomen op de gewenste lengte te verdelen. De jongens leerden fijn klieven, bundels opmaken en grof klieven. Een starter werkte eerst drie maanden zonder loon, dan drie maanden aan half tarief, en pas na zes maanden ontving hij een volwaardig loon.

Lattenknievers waren traditioneel mannen. Stevige armen en handen waren nodig om een goede kliever te zijn. Maar er waren uitzonderingen. Florimond Mertens (1900) was zelfstandig lattenkliever in Ursel (Knesselare). In 1926 was de vraag naar plafonddlatten zo groot dat hij nood had aan een extra werkkraft. Zijn vrouw Maria Versmesse beantwoordde zijn verzuchtingen: “Wat, zei ik, een man? En ik dan? ... Zet het [latte]paard maar gereed. Morgenvroeg berg ik mijn kantwerk op en sta ik naast u. We hebben geen kinderen, wat zou er mij letten.”²³⁸ Zo gebeurde het dat in de jaren 1930 mensen van Beernem naar Ursel kwamen om een vrouw achter de *lattespriet* te zien staan.

Een centje verdienen

Het loonstelsel dat in voege was bij de lattenknievers was het stukloon. De werklieden werden betaald volgens het aantal bundels latten dat zij afwerkten. Voor 1910 waren de loontarieven erg laag (12 tot 14 centiem voor een bundel). Het weekloon bedroeg zo’n 12 tot 13 frank.²³⁹ Bovendien waren de werklieden min of meer verplicht om voedingswaren en andere producten te kopen in de winkel van hun baas of zijn familieleden. Na de Eerste Wereldoorlog was dit minder het geval. Ondanks de wederopbouw waren de jaren 1920 voor de lattenknievers niet gunstig. Op bepaalde momenten was er overproductie wat een rechtstreekse impact op de lonen had. Andere aspecten waren de geringe organisatiemacht van de werknemers, de toenemende concurrentie onder de verschillende bedrijfjes en het gebrek aan nijverheid in de streek in het algemeen. Tijdens het interbellum kreeg een lattenkliever een weekloon van 150 tot 165 frank, maar het algemene prijspeil was natuurlijk ook gestegen.

235 Weyns, ‘Lattenkloversalaam uit St.-Joris-ten-Distel’, p. 256

236 Lauwers, ‘Lattenklieverij te Sint-Joris, Beernem...’, p. 34.

237 Brinckman, *De toestand der Lattenknievers*, p. 26-27.

238 Fonck, ‘Florimond (81) van Ursel-Knesselare’, p. 13.

239 Brinckman, *De toestand der Lattenknievers*, p. 30.

De werkomstandigheden van de thuiswerkende lattenklievers waren heel rudimentair. Gemeente Beernem

Een gemiddeld uurloon van een atelierwerker bedroeg in 1930 ongeveer 3 Frank, wat ongeveer overeen kwam met de prijs van een brood van 1 kg. Voor een bundel latten in eikenhout kreeg de werkmans 20 tot 30 frank meer dan een bundel in dennenhout. De jaren 1930 waren geen gemakkelijke tijd. Volgens een krantenartikel uit 1931 zat de helft van de lattenklievers uit Beernem en Sint-Joris werkloos thuis.²⁴⁰ Als onderdeel van de bouwnijverheid was de lattenklieverij erg gevoelig aan conjunctuurschommelingen. De wereldcrisis van de jaren 1930 was dus ook in Noord-West-Vlaanderen goed te voelen.

Organisatie via vakverenigingen

De lattenklievers kenden weinig overkoepelende structuren. Enkel in Sint-Joris en Beernem waren de werknemers tot een vakorganisatie toegetreden. Nagenoeg alle lattenklievers waren gesyndiceerd bij het christelijk syndicaat. Het syndicaat voor de lattenklievers werd opgericht in 1909. Door de vele handelscontacten met Gent groeide in Sint-Joris het socialistische gedachtegoed. In 1910 werd in het café van Aimé De Zutter aan de Vaart-Zuid een socialistisch syndicaat gesticht waar een Gentse voorman het publiek toesprak.²⁴¹ In het bestuur zaten enkele bekende lattenklievers. Het 'rode' syndicaat kreeg het hard te verduren. Dorpspastoor De Lorge stak een stokje voor hun plannen. Alle

meisjes uit de kantwerkstersschool – die behoorde aan de kloosterzusters – waarvan de vader of de broer ingeschreven stond bij de socialisten, werden met uitsluiting bedreigd. In de getroffen gezinnen keerde men vlug de vlag. Het socialisme in Sint-Joris startte met een valse noot. Pas in 1932 kreeg het dorp een socialistisch syndicaat en een partijafdeling van de BSP.

Het Beernemse syndicaat zette zich in de praktijk in voor de verbetering van de lonen. Het werd evenwel gehinderd door een tijdelijke crisis in de lattenklieverij (1922-1926) en het feit dat thuiswerkers nooit meestaakten. Naast de loonstrijd ijverde het syndicaat voor een verdere verkorting van de arbeidsuur. In de jaren 1930 kenden de lattenklievers een onrustige periode. In 1933 brak in Sint-Joris een maandenlange staking uit bij de lattenklievers die in een atelier werkten. De samenwerking tussen het ondertussen opgerichte socialistisch syndicaat en het christelijk syndicaat werd op de proef gesteld.²⁴² De staking – andermaal omwille van looneisen – eindigde in een nederlaag voor de werknemers. Volgens de socialisten hielden bepaalde leden van het christelijk syndicaat zich niet aan de afspraken en verrichtten stiekem thuiswerk onder de prijs. Daarvoor vonden de bedrijfsleiders dat een werkweek van 48 uur geen maatstaf meer was. Sommige moesten tot 14 uur per dag latten klieven om evenveel als vroeger te verdienen.

²⁴⁰ 'De Arbeidsmarkt in België', in: *De Volksstem*, 7 mei 1931.

²⁴¹ Steevens, 'De lattenklieverij en het (on)gemeenschappelijk vakbondsfront', p. 166.

²⁴² Steevens, 'De lattenklieverij en het (on)gemeenschappelijk vakbondsfront', p. 167-168.

Ruwe bolster, blanke pit

In de zomer startten de klievers 's morgens al om 6u en werkten ze door tot 19u-20u in de avond.²⁴³ De werkzaamheden werden enkel onderbroken om de innerlijke mens te versterken. De maaltijden bestonden meestal uit pap, lokaal 'taatjespap' genoemd. Dat was een soort pap bereid met aardappelen, karnemelk en gebruiende boter. 's Middags at men gerookte haring of een snede gezouten spek met roggebrood. Veel tijd voor andere activiteiten was er niet. Ze waren ook moe van een hele dag recht te staan.

In principe bestond er een grote onderlinge collegialiteit. Bij het verzagen of klieven van grote stukken hout werken ze soms met twee of drie man samen. Voor de Eerste Wereldoorlog werd er op maandag niet gewerkt. De lattenknievers waren dan meestal terug te vinden in het café van hun baas. Want naast 'zwoegers' stonden de klievers ook bekend als 'bierdrinkers'. Ze hielden van plezier maken en deinsden er niet voor terug om hun vuisten te gebruiken, als we de lokale krantenartikelen uit de jaren 1930 mogen geloven.²⁴⁴ Het herbergleven was de enige vorm van ontspanning voor veel lattenknievers. Kaarten, biljarten en bollen konden enkel op café en als de stukwerkers iets extra verdienden, verdween dat geld vaak over de toog. Met Beernem-kermis werkten de klievers onafgebroken door van de vrijdagmorgen tot de zaterdagmiddag om extra centen te verdienen. Om het lawaai 's nachts te dempen deden ze vodden rond hun houten klopper.²⁴⁵ Dit zorgde ervoor dat ze gedurende de kermisweek een stevige pint konden drinken.

Om de eentonigheid van het klieven te overwinnen, zongen ze vaak liedjes. Vooral in de jaren van de beruchte moordzaak in Beernem (1928-1930) kende praktisch iedereen de heel bewogen liedjes refererend naar deze misdaden.²⁴⁶ De lattenknievers werden soms wel de 'zingende arbeiders' genoemd. Een lattenknieverslied is tot op vandaag overgeleverd. Wie één of meerdere uren te laat op het werk verscheen, werd door de andere lattenknievers opgewacht met een 'baldakijn' – een stuk zeil gespannen op vier

243 Interview met Madeleine Van Eeghem, 16 april 2019, 37'26" – 42'55".

244 'Gevecht lattesplijter', in: *Gazette van Brugge*, 20 maart 1895 (gevecht met verwondingen); 'Boetstraffelijke rechtbank van Brugge', in: *Gazette van Brugge*, 27 juni 1908 (slagen en verwondingen door lattenknievers); 'Boetstraffelijke rechtbank van Brugge', in: *Gazette van Brugge*, 20 december 1911 (vernietiging van een huis door een lattenkniever).

245 Landuyt, 'Lattenknieverij te Beernem', p. 67.

246 Lauwers, 'Lattenknieverij te Sint-Joris, Beernem...', p. 35.

stokken dat boven het hoofd van de langslaper werd gehouden – en zingend werd de man naar zijn werkplaats begeleid.

Lattenknieverslied²⁴⁷

De zondag brengt de maandag mee
De dinsdag kunnen we niet werken
De woensdag doet ons hoofd zo'n zeer
De donderdag gaat 't in 't hele niet meer
De vrijdag zijn we ziek
De zaterdag hebben we verdriet
En 't is nu weeral zondag
Viva de leute en het goed bier.

7.6 Lattenknieven vandaag

Na 1950 werden er amper nog latten gekliefd. De laatste lattenknievers van Sint-Joris stopten er mee in de jaren 1970. Toen was het voor hen al lang geen voltijdse bezigheid meer. Nieuwe materialen zoals spaanplaten en pleisterplaten waren goedkoper en gemakkelijker manipuleerbaar. Het directe doel van het lattenknieven verdween. Toch zijn er vandaag nog enkele aspecten die de herinnering aan het noeste werk levendig te houden.

Rinkellatten

Het gebruik van gekliefte plafondlatten is anno 2019 niet helemaal verdwenen. Bij de restauratie van beschermde panden worden ze in beperkte mate gebruikt. Veel is afhankelijk van de specifieke vraag, het budget van de opdrachtgever en het advies van het Agentschap Onroerend Erfgoed. De gekliefte plafondlatten worden in het restauratiejargon rinkellatten genoemd.²⁴⁸ Door te werken met dergelijke latten wordt het scheuren en breken van de kalkpleisterlaag geminimaliseerd. Rinkellatten zijn niet in de handel te verkrijgen. Aannemers maken ze opnieuw op de authentieke manier naargelang de behoefte of importeren ze uit Groot-Brittannië of Frankrijk.²⁴⁹ Het formaat van de originele plafondlatten wordt hierbij gerespecteerd.

247 Lauwers, 'De gebroeders Lemahieu', p. 119.

248 Delmotte B., 'Brussel, Sint-Katelijnestraat 32, plafondschildering (ca. 1760)', in: *Bulletin BRK-APROA*, 2017, nr. 2, p. 18-19.

249 In Mortagne-sur-Sèvre (West-Frankrijk) is Christophe Roy actief als hedendaags lattenkniever. Hij klieft latten voor onder meer restauraties en tijdelijke creaties. Voor meer info, zie: www.fendeur-de-latte.com.

Restaurateurs recupereren latten die nog in goede staat zijn en herbevestigen deze op de drager met roestvrije stalen schroeven.

Bij restauraties van bouwkundig erfgoed adviseert het Agentschap Onroerend Erfgoed om zoveel mogelijk de originele bouwwijze te respecteren. Bij de restauratie van het stucgewelf van de Sint-Corneliuskapel in Beerse (Antwerpen) bijvoorbeeld opteerde de aannemer om het stucwerk op de rinkellatten te herstellen.²⁵⁰ Na inspectie viel op dat de latjes vergeleken met ander lattenwerk merkwaardig dicht tegen elkaar genageld waren zodat er op veel plaatsen amper pleisterbaarden gevormd waren (uitstulping aan de rugzijde van de latten). Dat was nadelig voor de goede structuur van de bepleistering. De gekliefde eiken rinkellatten bleken over het algemeen goed bewaard. Op de enkele plaatsen waar de latjes weggeteerd waren door houtboorders, werd een rugversterking aangebracht.

Plafondlatten als kunstvorm?

Sinds de jaren 1950 worden latten nog zelden gebruikt als drager voor pleisterwerk. Bij de renovatie van oude huizen komen aannemers vaak gekliefde latten tegen. Meestal verdwijnen deze onder een moderne plafonduafwerking of worden ze uitgekbroken. In de Angelsaksische wereld – waar dergelijke latten ook gekend zijn – ontstond een heuse kunstvorm van gerecupereerde plafondlatten: de zogenaamde *lath art*.²⁵¹ Met de oude latten maakt de kunstenaar een rustieke compositie. Populaire onderwerpen zijn strandscènes en landelijke thema's. De kunstvorm – in principe een soort inlegwerk – gebruikt de richting van het lattenwerk om een ensemble samen te stellen. Door het steeds minder voorkomen van de plafondlatten, gebruiken de *lath art* kunstenaars ondertussen latten van oude roosters, timmerafval en verwerde kreeftenvalen.

Ook de bekende kunstenaar Camiel Van Breedam (1936) uit Boom ging met oude plafondlatten aan de slag. Van Breedam maakt assemblages, reliëfs, collages en objecten in uiteenlopende materialen en stijlen.²⁵² Zijn gebruikte basismaterialen zoals hout, metaal en papier komen van overal en werden al eens gebruikt. Ze hebben de patina van een eerder leven. De onderwerpen van Van Breedam

De Antwerpse kunstenaar Camiel van Breedam gebruikt oude plafondlatten in zijn kunstwerken. Camiel van Breedam

250 Malliet A., 'De restauratie van het stucgewelf in de Sint-Corneliuskapel te Beerse', in: *Monumenten & Landschappen*, 13 (1994), nr. 3, p. 33-34.

251 https://en.wikipedia.org/wiki/Lath_art

252 http://www.camielvanbreedam.com/root/nl/index_nl.html

zijn erg uiteenlopend: de zee, literatuur, jazz, loodgieterij, industrie, indianen, Parijs... De gekliefde plafondlatten passen perfect in zijn stijl. In 2010 maakte Van Breedam een ingewikkeld kunstwerk louter uit plafondlatten, genaamd 'De toren van Soutine'.

In het straatbeeld

Vooral in Sint-Joris liet het lattenklieven zichtbare sporen na. Als erkenning kreeg de belangrijkste straat van Sint-Joris, de Dorpsstraat, na de gemeentefusies van 1978 een nieuwe naam: de Lattenklieversstraat. In 1993 besliste het gemeentebestuur van Beernem om een wedstrijd uit te schrijven voor het maken van een standbeeldje over de lattenklievers uit Sint-Joris. De plaatselijke kunstenaar Jean-Claude Vanhaecke maakte het winnende ontwerp. Het werd plechtig onthuld voor het voormalige gemeentehuis op 22 april 1994 in aanwezigheid van de vijf laatste lattenklievers van Sint-Joris.²⁵³ Het keramieken beeld is ruim een meter hoog en verbeeldt de vitaliteit van een geroutineerde vakman. Ook Aalter eerde zijn erfgoed. Op 25 augustus 2012 werd de vernieuwde dorpskern van Maria-Aalter plechtig geopend. Tijdens de feestelijkheden kreeg het beeld 'De Lattenklievers' van kunstenaar Marianne Turck zijn definitieve stek op het centrale plein. Het beeldje is abstracter uitgewerkt dan zijn tegenhanger in Sint-Joris maar heeft ook als doel de herinnering aan de noeste arbeid van weleer levendig te houden.

Lattekot 2.0: herleven van het ambacht

In het kader van zijn werking rond de Collectie Bulskampveld besliste het Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG vzw) op vraag van de lokale erfgoedgemeenschap om in 2019 in te zetten op het ambacht van de lattenkliever. De Collectie bevat een aantal werktuigen van de lattenkliever. Samen met de Gemeente Beernem, het provinciaal bezoekerscentrum Bulskampveld, heemkundige kring Bos en Beverveld Beernem en Cultuur Historische Kring Sint-Joris ondernam CAG een aantal acties om het ambacht van de lattenkliever te borgen.

²⁵³ Lauwers, 'De lattenkliever van Sint-Joris-ten-Distel', p. 172. Gewezen lattenklievers Valère Ornelis, Albert De Zutter, Sigfried Devlieghere, Achille Cornelis en Henri De Gerssem fungeerden als inspiratie voor het beeldje.

Op Erfgoeddag (29 april 2019) maakten de inwoners van Beernem opnieuw kennis met het lattenklieven. Collectie CAG

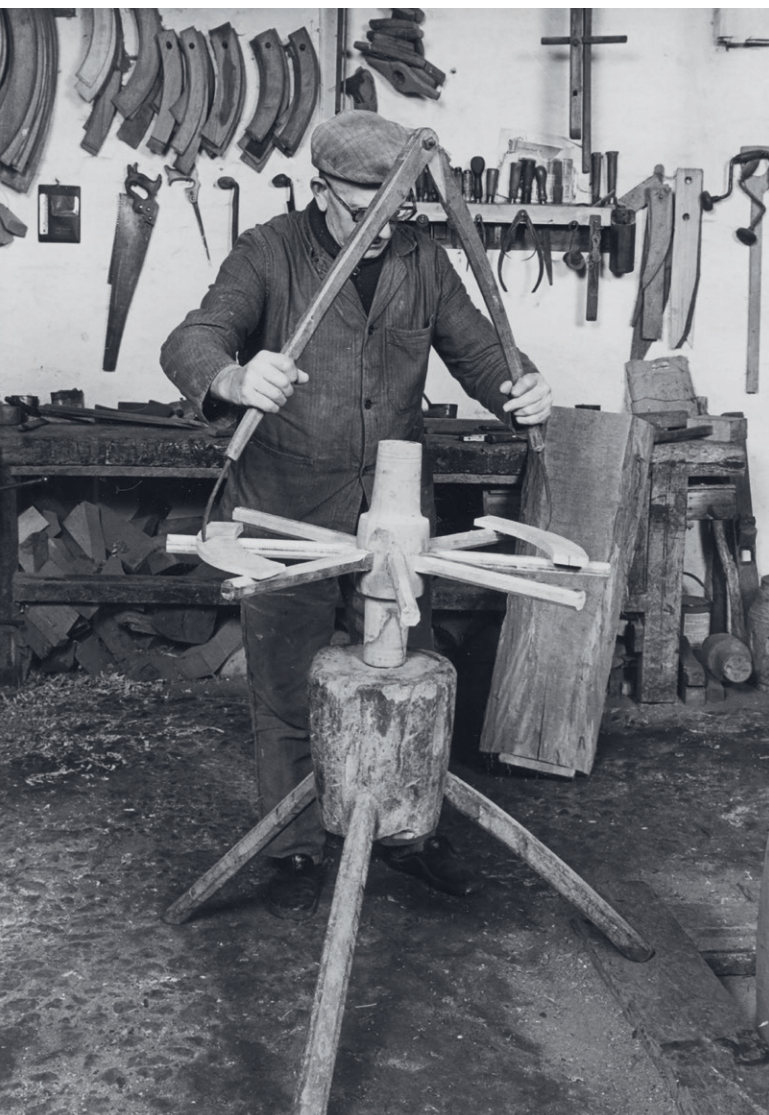
Zo werden workshops ingericht voor beginnende lattenklievers. Carlos Croene (Bos en Beverveld) en Marino D'hondt (Cultuur Historische Kring) bleken twee geschikte lesgevers. Er gingen vier sessies door in een lokaal in het Psychiatrisch Centrum Sint-Amandus in Beernem. Vijf mensen voltooiden de opleiding lattenklieven. Zij kunnen op aanvraag demonstraties geven. Om de techniek op beeld vast te leggen, maakte CAG twee filmpjes. Een eerste filmpje laat de mensen kennis maken met het ambacht; in het tweede wordt stap voor stap uitgelegd hoe men van een boomstam een perfect gekliefde lat maakt.

Cruciaal in het geven van een toekomst aan het lattenklieven, is het vinden van een hedendaagse toepassing. Met andere woorden, er moet een nieuw nut voor de gekliefde latten gevonden worden. Zo kunnen de latten gebruikt worden voor een constructie om flessen wijn te stapelen. Daarnaast is er een kaashandelaar in Frankrijk die de latjes gebruikt om zijn geitenkaas op te drogen. Evident lijkt een toepassing als tuinafsluiting maar daarvoor dienen de latten steviger en weersbestendiger te zijn. Bedrijfsleider Steven Everaert stelde voor de latjes opnieuw een bouwfunctie te geven.²⁵⁴ Bij de bouw van auditoria of conferentiezalen is een goede akoestiek een steeds belangrijker thema. Met gekliefde latten is het mogelijk om een decoratieve geluidsabsorberende wand te maken. Het principe bestaat al, maar een wand uit gekliefde latten oogt meer naturel en is meer authentiek.

²⁵⁴ Interview met Steven Everaert, 1 februari 2019, 55'52" – 1u00'42".

8 Het wiel draait voort. Familiale opvolging bij de West-Vlaamse wagenmaker (1750-1970)

Een wagenmaker valt het best te vergelijken met een garagehouder vandaag. Hij maakte en herstelde houten wagens, karren en onderdelen zoals wielen of asblokken. Een wagenmaker vervaardigde ook voorwerpen voor dagelijks gebruik en landbouwwerktuigen. Tot ca. 1940 had bijna elk dorp in Vlaanderen een of meerdere wagenmakerijen. Naargelang de regio waren er verschillende types van karren en wagens. Wat de wagenmaker echter van de overige houtbewerkers onderscheidde, was dat hij de kennis en kunde had om een houten wiel te vervaardigen. Het ambacht stierf in de jaren 1950

Wagenmaker Huys uit Oedelem is bezig met het maken van een kruiwagenwiel, 1983. Collectie Bulskampveld - CAG

een stille dood. Tegenwoordig verdwijnt echter ook de collectieve herinnering aan de wagenmakersstiel.

In de niet-gemotoriseerde voertuigenbouw waren er twee grote sectoren: de koetsen- en rijtuigmakerij enerzijds en de wagenmakerij anderzijds. De rijtuigmakers hadden vooral rijke klanten voor wie ze stijlvolle voertuigen maakten. Meestal had een rijtuigmakerij meerdere mensen in dienst terwijl een wagenmaker doorgaans zelfstandig werkte. Er waren zowel stedelijke wagenmakers als plattelandswagenmakers. Stedelijke wagenmakers vervaardigden diverse handels- en dienstenvoertuigen zoals hondenkarren, steekkarren, havenwagens en vrachtwagens ('camions'). Wagenmakers op het platteland waren gespecialiseerd in het maken en onderhouden van boerenkarren en -wagens en landbouwmateriaal.

Deze bijdrage focust hoofdzakelijk op de familiale opvolging van de wagenmaker. Wie werd wagenmaker? Hoe zat de opleiding in elkaar? Was er sprake van reconversie? Wat herinnert vandaag nog aan de wagenmakerijsector? In dit artikel gaan we dieper in op de opleiding, de opvolging en de familiebanden van het beroep van wagenmaker. Het verhaal van een aantal lokale wagenmakerijen wordt in beeld gebracht. Het algemene historische verhaal van de wagenmakerijsector in West-Vlaanderen komt hier niet aan bod. De werkprocessen, de gebruikte handwerktuigen en redenen voor het verval worden slechts zijdelings aangehaald. In de bestaande literatuur zijn deze ontwikkelingen voldoende gedocumenteerd.²⁵⁵

In het kader van de opdrachtsverklaring tussen CAG en de Vlaamse overheid om de Collectie Bulskampveld te beheren én de ambitie om het vakmanschap van de wagenmaker uit de vergetelheid te halen, besliste CAG om in de periode 2020-2022 het Vlaamse wagenmakerserfgoed in kaart te brengen.²⁵⁶

²⁵⁵ Theuwissen J., *Het landbouwvoertuig in de etnografie van de Kempen*, Antwerpen-Utrecht, 1969. Devliegheer L., *Met kar en wagen*, Brugge, 1983. Devliegheer L., *Landelijk en ambachtelijk leven. Provinciaal Museum Bulskampveld Beernem*, 3de druk, Brugge, 1998. Renaud W.F., *Wagens & karren. Diversiteit van voertuigen op het platteland en de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum*, Zutphen, 2008. Tjong Tjin Tai S.-Y., 'Building carriage, wagon and motor vehicle bodies in the Netherlands: the 1900-40 transition', in: *The Journal of Transport History*, 36 (2015), p. 188-208.

²⁵⁶ De voornaamste resultaten verschenen in het rapport: *Demasure B., Ambacht op wielen. Onderzoeksrapport Wagenmakerij in Vlaanderen (1850-1970)*, Leuven (Centrum Agrarische Geschiedenis), 2021. Online raadpleegbaar via: <https://collectiebuls-kampveld.be/page/wagenmakerij-project>.

Een aspect daarvan was het samenbrengen van een diverse groep van geïnteresseerden – gaande van heemkundigen en privéverzamelaars tot afstammelingen van wagenmakers en genealogen – om (kleinschalig) onderzoek te doen rond het thema van de wagenmakerij. In nauwe samenwerking met ‘Histories vzw’ organiseerde CAG in het najaar van 2020 en het voorjaar van 2021 het vormingstraject ‘Je eigen onderzoek naar de wagenmakerij’.²⁵⁷ Daarbij werden diverse handvatten aangereikt om wagenmakers in de eigen regio terug te vinden en de (familie)geschiedenis ervan bloot te leggen.²⁵⁸ Regionale voorbeelden vullen zo het algemene verhaal aan en leveren input voor dit artikel.

De wagenmaker was geen troubadour die van dorp tot dorp rondtrok, integendeel zelfs. Hij was behoorlijk standvastig aan één plaats gebonden. De producten die hij vervaardigde, waren voornamelijk voertuigen: boerenwagens, driewielkarren, kruiwagens, hondenkarren, steekkarren... Ze dienden steevast om te ‘reizen’, om goederen te vervoeren, ook al betekende dat van het boerenerf naar de akker of van de melkstal naar de lokale markt. De wagenmaker speelde tot ca. 1940 een onmiskenbare rol in het faciliteren van elke vorm van landtransport. De wagenmaker bleef echter niet geïsoleerd in zijn werkplaats. Een belangrijk deel van zijn takenpakket omvatte het herstellen van de voertuigen die tot ver voorbij de houdbaarheidsdatum werden gebruikt.

Voor dit artikel over de wagenmakerij maakten we niet enkel gebruik van literatuur en de resultaten van ‘Je eigen onderzoek naar de wagenmakerij’. Verhelderend waren tevens de gesprekken met nazaten van wagenmakers, hun privé-archief en persoonlijke contacten.²⁵⁹ Op die manier kregen we een uniek inzicht in verschillende wagenmakersfamilies.

Deze bijdrage bestaat uit vier delen. In het eerste deel staan we stil bij de term ‘wagenmaker’. In het tweede deel belichten we de opleiding van de wagenmaker.

257 De vier online vormingen trokken zo’n 45 deelnemers. Onder begeleiding van CAG en Histories volgde er een vervolgtraject met sessies over familiegeschiedenis en mondelinge geschiedenis.

258 De initiatiefnemers maakten een handleiding om het onderzoeksproces te begeleiden. Demasure B., Frère G. en Vandeginste H., *Handleiding ‘Je eigen onderzoek naar de wagenmakerij’*, Leuven (Centrum Agrarische Geschiedenis), 2020. Online raadpleegbaar via: <https://collectiebulskampveld.be/page/wagenmakerij>.

259 Interview Luc Devliegheer (1927), eerste conservator Provinciaal Museum Bulskampveld, 21 juni 2018; interview Jef Bogaert (1953), kleinzoon van wagenmaker Henri Bogaert en woonachtig in de oude wagenmakerij in Veldegem, 5 augustus 2019; interview Rosa Bogaert (1932), dochter van wagenmaker Alfons Bogaert in Waardamme, 18 oktober 2019.

Het doorgeven van het metier van vader op zoon staat daarbij centraal. In het derde deel belichten we een aantal concrete wagenmakersfamilies. In het laatste deel komen enkele cases van reconversie aan bod. Ook bij die omschakeling speelt het familiale aspect een prominente rol. Een korte conclusie rondt dit artikel af.

8.1 Naamgeving

De termen ‘wagenmaker’, ‘radmaker’ (of ‘rade-maker’) en ‘stelmaker’ zijn in principe synoniemen van elkaar.²⁶⁰ Wagenmaker was de gangbare term in West- en Oost-Vlaanderen en grote delen van Antwerpen en Vlaams-Brabant. De term rad(e) maker werd vooral gebruikt in de Kempen en delen van Vlaams-Brabant en Limburg. In het oosten van Limburg sprak men soms van stelmaker. In het Brusselse en ook in Zuid-West-Brabant en Zuid-Oost-Vlaanderen was ‘carlier’ of ‘kalier’ de gangbare term.²⁶¹ In het Frans spreekt men van ‘charron’, in het Engels van ‘cartwright’ of ‘wheelwright’ en in het Duits van ‘stellmacher’ of ‘wagenbauer’. Volgens Robert Morren hield een radmaker zich echter enkel bezig met het maken van raderen of wielen.²⁶² Hij zou hierbij voor een hele streek werken, en niet voor een kleine gemeenschap. De makers van karren kochten bij de radmaker dan de nodige wielen.

De wagenmakerij was een ambacht dat van oorsprong nauw verbonden was met het landbouwbedrijf. Nagenoeg alle wagenmakers op het platteland werkten voor boeren. Daarom was het ambacht vrij lokaal gebonden.²⁶³ De wagenmaker is het meest bekend voor zijn productie van karren en wagens, maar zijn assortiment omvatte ook kruiwagens, eggen, ploegen, beerbakken en zelfs doodskisten. Hiermee trad hij soms in concurrentie met de timmerman van het dorp die dergelijke producten ook kon vervaardigen. Zoals gezegd, wat de wagenmaker echter van de overige houtbewerkers onderscheidde, was dat hij een wiel kon maken. Voor het vereiste smeedwerk (wielband, ijzeren onderdelen, beslag...) deed de wagenmaker beroep op de lokale smid. Beider werkplaatsen waren doorgaans

260 Eylenbosch E. en Goossens E., ‘De wagenmaker in het Nederlandse taalgebied’, in: *Taal en Tongval*, 19 (1967), p. 95-120.

261 Wagenmaker Frans (°1917) uit Kester (Pajottenland) noemde zichzelf ‘kalier’. Opname UGent, 26 mei 1965, www.dialectloket.be/geluid/stemmen-uit-het-verleden/zoeken, geraadpleegd op 6 juli 2022.

262 Morren R., ‘Rademakers’, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, 52 (1969), p. 29-38.

263 Renaud, *Wagens & karren*, p. 59.

niet ver van elkaar gesitueerd. De wagenmaker was in de negentiende eeuw samen met de smid een van de belangrijkste vaklui van het dorp.²⁶⁴

Het wagenmakersvak bestond voor meer dan de helft uit herstellingen.²⁶⁵ Zeker in de negentiende eeuw hebben wagenmakers doorgaans veel meer reparatiewerk dan nieuwbouw (productie) verricht. Niet alle wagenmakers slaagden erin om voltijds van hun beroep te leven. Zo was er aan veel wagenmakerijen ook een herberg of een winkeltje verbonden.²⁶⁶ Ook van algemeen schrijnwerk was een beetje wagenmaker niet vies.

8.2 Opleiding tot wagenmaker

Ambachtswezen tot ca. 1800

Vanaf de vijftiende eeuw waren wagenmakers in Vlaamse steden – zoals vele ambachtslieden – georganiseerd in gilden. Dat waren belangenorganisaties van personen met hetzelfde beroep. Ze bestonden officieel tot 1818, toen ze werden afgeschaft in de nasleep van het Napoleontische regime. In een gilde werden kennis en ervaring uitgewisseld. Nieuwe leden kregen een opleiding in het vak. Ze verkregen de titel ‘meester’ na het uitvoeren van de meesterproef. In ordonnanties was duidelijk omschreven wat tot het beroep behoorde en wat niet.²⁶⁷ Ook arbeidsverhoudingen, bekwaamheidsvereisten, verloning en prijsstelling waren per gilde geregeld. In veel steden waren de wagenmakers echter opgenomen bij de grotere groep van houtbewerkers. Een gilde had meestal een heilige als patroon, voor de timmerlieden was dat Sint-Jozef. Specifiek voor wagenmakers wordt ook Sint-Elooi vaak genoemd als patroonheilige.²⁶⁸

Op het platteland bestonden geen gilden. Daardoor was er niets gereguleerd, ook niet op het vlak van opleiding of verloning. Waarschijnlijk trokken ambitieuze leerjongens naar de stad om het vak te leren. De verhouding tussen knecht en patroon

²⁶⁴ Theuwissen, *Het landbouwvoertuig*, p. 252.

²⁶⁵ Meertens Instituut Amsterdam (MIA), Archief Jan Theuwissen (AJT), 86-35 (Vergelijking nieuwbouw en reparatie wagenmaker Van den Broeck uit Sint-Pauwels, 1888-1924).

²⁶⁶ Interview met Rosa Bogaert, 18 oktober 2019, 27:45-34:18. De uitbating van het café werd gecombineerd met naaiwerk en het verstellen van kledij.

²⁶⁷ Theuwissen, *Het landbouwvoertuig*, p. 31-32 en p. 256-257.

²⁶⁸ ‘Sint-Elooi. Patroon van Smeden en Wagenmakers’, in: *De Koornbloem*, 29 november 1952, p. 1.

Glasraam van een wagenmaker in de werkplaats van Loenders in Eksel, 2021. Collectie CAG

was afhankelijk van de lokale omstandigheden. Kwaliteitseisen en verloning werden buiten de steden bepaald door de landbouwers. Na de officiële opheffing van de gilden in 1818 bleef het ambacht in grote lijnen hetzelfde. De focus lag op onderlinge bijstand. De opleiding tot wagenmaker werd in de stad volledig afhankelijk van de meester. De kwaliteit van het wagenmakersambacht ging in de loop van de negentiende eeuw volgens sommige onderzoekers stelselmatig achteruit.²⁶⁹ Na 1850 ontstonden de eerste ambachtvakscholen, maar wagenmakerij stond volgens de beschikbare informatie nergens op het programma. Het ontbreken van een gestandaardiseerde opleiding voor het vak van wagenmaker was wellicht medeoorzaak voor het uitblijven van innovatie op het vlak van landbouwvoertuigen.

²⁶⁹ Renaud, *Wagens & karren*, p. 60.

Wagenmakerij van Emile Van Coile in Dudzele/Sint-Pieters-Brugge, 1914. De meeste mensen zijn familieleden. Stadsarchief Brugge, verz. J.A. Rau, FO/B01667

Opleiding in de negentiende en twintigste eeuw

Een aspirant-wagenmaker leerde de stiel bij een oudere wagenmaker, want vakkennis werd in de praktijk doorgegeven. Op school kon je immers geen wagenmaker worden. Veel wagenmakerszonen zetten het beroep van hun vader verder. Het ambacht bleef soms generaties lang in dezelfde familie.²⁷⁰ Als een wagenmaker verschillende zonen had, dan waren ze genoodzaakt om zich elders te vestigen. In een doorsnee dorp was er meestal maar plaats voor een of twee wagenmakerijen. Deze werkplaats lag aan een goed gelegen invalsweg. De wagenmaker die naar een ander dorp verhuisde, stond voor een zware opdracht want hij kon de mallen (houtsjablonen) die zijn vader gebruikte niet zomaar overnemen.

Wagenmakers die geen zoon hadden of een zoon met andere talenten, namen een leerjongen in dienst. Vaak begon de opleiding op veertienjarige leeftijd nadat de jongen had leren rekenen, lezen en schrijven. Een wagenmakersopleiding duurde zes tot tien jaar al naargelang de handigheid en het inzicht van de

leerling.²⁷¹ Die lange tijd was vooral nodig voor het leren maken van een houten wiel, want dat was echt specialistenwerk. Zonen van wagenmakers mochten doorgaans vroeger dan leerjongens zelfstandig een werkstuk aanpakken. De echte kneepjes van het vak bleven lange tijd enkel weggelegd voor de eigen wagenmakerszonen.²⁷²

De leerjongen of wagenmakerszoon kreeg aanvankelijk licht en eenvoudig werk zoals het halen en klaarleggen van hout en houtdraaiwerk aan de slijpsteen en draaibank. Naderhand leerde de leerjongen om spaken, stelen voor gereedschap en houten onderdelen te snijden met het snijmes.²⁷³ Later mocht hij de zaag en boor hanteren. De leermeester-wagenmaker gaf zo veel mogelijk kennis door: welk hout er gebruikt moest worden, welke boor hij moest gebruiken om het splijten van het hout te voorkomen, hoe hij het materiaal moest hanteren... Door het continu herhalen van de verschillende

²⁷¹ Interview met Rosa Bogaert, 18 oktober 2019, 17:04-20:35. Theuwissen, *Het landbouwvoertuig*, p. 255.

²⁷² Gesprek met Joël Bracke, 31 mei 2022. Bracke werd door zijn vader ingewijd in de koetsen- en rijtuigenbouw. Op het eerste zicht rechthoekige gaten in de naaf van een wiel waren in werkelijkheid schuin uitgeboord (in de naaf zelf). Dit kon je enkel weten als iemand je dit vertelde.

²⁷³ Theuwissen, *Het landbouwvoertuig*, p. 256.

²⁷⁰ Theuwissen, *Het landbouwvoertuig*, p. 250-251.

handelingen leerde de leerjongen alle stappen, onderdelen en gereedschappen kennen. Na vier of vijf jaar was de jongen voldoende geschoold om een stap hoger op te zetten.

In tegenstelling tot een wagenmakerszoon kon een leerjongen zich na een aantal jaar uit het bedrijf terugtrekken en als zelfstandige aan de slag gaan. De grootste moeilijkheid was om eigen cliënteel en voldoende startkapitaal te vinden.²⁷⁴ De inrichting van zijn bedrijf en de uitbouw van de houtvoorraad gebeurden geleidelijk. Daarom werkten beginnende zelfstandige wagenmakers dikwijls een halve dag bij hun leermeester en een halve dag voor eigen rekening.

Wagenmaker Alfons Bogaert (1894-1984) uit Waardamme bijvoorbeeld was effectief 10 jaar in de leer bij zijn 13 jaar oudere broer Henri (1881-1949).²⁷⁵ Henri was zelf wagenmaker in Veldegem en leerde het beroep ook aan zijn zonen Sylveer (1910-1981) en Omer (1912-1980). Aloïs Vermandere (1875-1950) uit het West-Vlaamse Oekene leerde het ambacht van een koetsenbouwer in Antwerpen-Berchem. Hij werkte daar een tijd als meester-gast.²⁷⁶ Daarna vestigde hij zich als wagenmaker in Lauwe bij Menen. In plaats van rijtuigen maakte hij vlaskarren en zware boerenwagens. Zijn zoon Marcel (1908-1992) volgde hem later op. Kleinzoon Willem Vermandere (1940) ging een andere – muzikale – richting uit.

Over opleidingen of een andere vorm van onderricht is er weinig bekend.²⁷⁷ In het Belgisch Staatsblad van 17 november 1850 is de oprichting vermeld van een wagenmakers- en smedenopleiding verbonden aan de Ecole d'apprentissage pour la fabrication des instruments aratoires in Haine-Saint-Pierre (La Louvière).²⁷⁸ Leerlingen die toegelaten willen worden aan de school moesten hun geboorteakte, een bewijs van goed gedrag en zeden en een gezondheidsattest verstrekt door een dokter voorleggen. Jongens die reeds in de leer waren bij een wagenmaker of

smid moesten daarvan een bewijs afleveren. Om toegelaten te worden aan de school van Haine-Saint-Pierre, moesten de jongens tussen 17 en 19 jaar oud zijn, kunnen lezen en schrijven en fysiek in orde zijn om het beroep van smid of wagenmaker uit te oefenen. Hoelang de opleiding bestond en hoeveel jongens ernaartoe trokken, is helaas niet bekend.

Tijdens het interbellum was er over het algemeen meer aandacht voor een goede opleiding van vaklui. Er zijn echter geen aanwijzingen dat het vroege initiatief van de wagenmakersopleiding van Haine-Saint-Pierre verder navolging kreeg. Een artikeltje uit Het Vlaamsche Nieuws van 18 september 1916 berichtte eenmalig over de inrichting van “een school voor het aanleren en het volmaken van de kennis der werklieden van de wagenmakers- en rijtuigmakerstiel.”²⁷⁹ Het is een zeldzaam bewijs dat er aan het begin van de twintigste eeuw in Brussel een opleiding voor wagenmakers bestond. Verdere gegevens ontbreken echter. In Nederland werd daarentegen in 1920 een Rijksvoorlichtingsdienst opgericht ten behoeve van rijtuig- en wagenmakers.²⁸⁰ De voorlichting verliep via lezingen en via bezoeken aan werkplaatsen. De dienst promootte heftig de omschakeling naar autocarrosseriebouw.

8.3 Enkele wagenmakersfamilies uitgelicht

Wagenmakers Bogaert in Veldegem, Waardamme en Varsenare

‘Wagenmaker Bogaert’ was de verzamelnaam voor verschillende wagenmakers in de regio rond Zedelgem. Eduard Bogaert (1847-1933) en Pauline Ballegeer (1848-1926) hadden tien kinderen waarvan verschillende het schopten tot wagenmaker.²⁸¹ Joseph Henri Bogaert (1881-1949) leerde het ambacht van zijn vader, en gaf – opvallend – op zijn beurt zijn kennis door aan zijn jongste broer Alfons (1894-1984). Ook twee zonen van Joseph, Omer (1912-1980) en Sylveer (1910-1981), kregen een opleiding

274 Theuwissen, *Het landbouwvoertuig*, p. 255.

275 Bogaert J. ‘De wagenmakerij Bogaert te Veldegem’, in: *Zilleghem: handelingen van de kring voor heemkunde en geschiedenis ‘Pastoor Ronse’*, 38 (2017), nr. 3, p. 111.

276 Telefonisch gesprek met Willem Vermandere, 25 mei 2020.

277 Dit in tegenstelling met Nederland waar verschillende vakbladen en tijdschriften inzicht verschaften in de opleiding tot wagenmaker: *Het geïllustreerde vakblad voor zadelmakers, rijtuigfabrikanten, rijtuigschilders, wagenmakers, wagensmeden en koffermakers* (1903), *De Rijtuigbouw, geïllustreerd tijdschrift voor den carrossier en rijtuigmaker* (1909) en *De Rijtuig- en Wagenbouw* (1918-1940).

278 ‘Inrichting van een wagenmakers- en smedenopleiding verbonden aan de Ecole d'apprentissage pour la fabrication des instruments aratoires in Haine-Saint-Pierre (La Louvière)’, *Belgisch Staatsblad – Moniteur belge*, 17 november 1850, p. 3032.

279 *Het Vlaamsche Nieuws*, 18 september 1916.

280 Renaud, *Wagens & karren*, 63.

281 Voor het volledige verhaal, zie: Bogaert J., ‘De wagenmakerij Bogaert te Veldegem’, in: *Zilleghem: handelingen van de kring voor heemkunde en geschiedenis ‘Pastoor Ronse’*, 38 (2017), nr. 3, p. 111-123; (deel 2) 38 (2017), nr. 4, p. 152-163; (deel 3) 39 (2018), nr. 4, p. 125-138; (deel 4) 40 (2019), nr. 1, p. 3-15.

Wagenmakerijen – zoals deze van Sylveer Bogaert in Varsenare – zijn te herkennen aan de grote poort waarlangs het afgewerkte voertuig naar buiten rolde, 1983. Collectie Bulskampveld - CAG

tot wagenmaker. Joseph Henri was zijn hele leven wagenmaker in Veldegem. Hoewel grondig verbouwd, zijn tot op vandaag nog sporen van de werkplaats zichtbaar. Kleinzoon Jef is de huidige bewoner van het pand.

Rond 1893 verhuisde het gezin Bogaert-Ballegeer van Loppem naar Waardamme, van herberg De Swarte Hoop naar herberg de Drie Koningen. Naast herberg was dit ook een boerderij en wagenmakerij. De Drie Koningen – waar Alfons werd geboren – ligt aan de Kortrijksestraat, een belangrijke steenweg tussen Brugge en Kortrijk. Alfons Bogaert bouwde zijn huis, atelier en droogplaats voor hout schuin tegenover zijn ouderlijke woning in Waardamme.²⁸²

Alfons Bogaert gebruikte een beperkt gamma aan machines. Hij had een schaaftank, een boormachine, een vlakschaaftank en draaibank met verschillende toepassingen. De motoren hingen aan de muren en het aanpalende huis daverde telkens hij ermee werkte. Elk jaar ging Alfons naar de jaarbeurs in Brussel om de nieuwste machines te bekijken. Zo bleef hij op de hoogte van de recentste technieken. Daarnaast beschikte hij over een uitgebreid gamma handwerktuigen. Alfons ging na het ontbijt het atelier binnen en werkte tot het donker was. Dichtbij de wagenmakerij van Alfons waren er twee smeden actief. Hij rolde de wielen naar hun werkplaats om er een ijzeren band rond te smeden. Voor de rest werkte hij altijd alleen, hij had geen personeel in dienst.

²⁸² Bogaert, 'De wagenmakerij Bogaert te Veldegem (deel 2)', p. 154.

Sylveer Bogaert leerde het wagenmakersambacht van zijn vader. Hij werkte ook een tijdje bij een lokale koetsenfabrikant. Na zijn huwelijk met Sylvie Deruwe (1911-2011) in 1936 vestigde Sylveer zich in Varsenare.²⁸³ Hij kweekte ook enkele hoevedieren op zijn domein. Vanaf de jaren 1950 was het moeilijk om voltijds van de wagenmakerij te leven. De Collectie Bulskampveld illustreert dit duidelijk: er zijn enkele halfafgewerkte stukken van Sylveer Bogaert uit die periode bewaard gebleven. De wagenmaker was bezig met het vervaardigen van een boerenwagen tot de opdrachtgever – een lokale boer – de bestelling plots annuleerde. De landbouwer zag af van de aankoop omdat houten wagens voorbijgestreefd waren. De boer vergoedde Bogaert wel nog voor het geleverde werk.

Internationale faam: “Vanthourout, charron à Thourout”

Familiebanden zijn bij Torhoutse wagenmakers nadrukkelijk aanwezig. Zeker de familienaam Vanthournout was opvallend goed vertegenwoordigd. Reeds in 1748 was er sprake van een wagenmakerij in Torhout waarvan de uitbater Vanthournout heette.²⁸⁴ In de negentiende eeuw waren minstens twaalf wagenmakers met die familienaam actief in Torhout. Ene Jacob Vanthournout (overleden in het midden van de achttiende eeuw) wordt als stamvader gezien. Zijn drie zonen Pieter, Jan en Jacob zetten wellicht het ambacht verder. Pieter Daniel, Jan en Jacob – de zonen van Pieter – en Jan en Joseph – de zonen van Jan – waren wagenmaker in Torhout in de negentiende eeuw. Ook de meeste van hun nazaten zetten het ambacht verder.

We zijn deels geïnformeerd over hoe een overname van wagenmakerij in familiale context gebeurde. Op 20 oktober 1820 kocht wagenmaker Frans Vanthournout roerend goed aan.²⁸⁵ De verkopers waren zijn moeder, broer en zussen. Broer Karel was wagenmaker in Kortrijk. Zelf bezat Frans al een zestiende deel van de goederen uit de erfenis van zijn vader Jan. Het wagenmakersgereedschap dat hij overkocht van zijn familie bestond uit boren, beitels, bijlen, zagen en schaven. De verkoop omvatte ook een voorraad ruw hout, planken (uit es, olm en wilg)

²⁸³ Bogaert, 'De wagenmakerij Bogaert te Veldegem (deel 2)', p. 156.

²⁸⁴ Deman P. en Vandeginste H., 'Torhout en de wagenmakerij (1800-1950)', in: *Het Houtland*, 50 (2022), p. 6.

²⁸⁵ Deman en Vandeginste, 'Torhout en de wagenmakerij', p. 7.

Nr. 180. Agricaulturhalle. Belgien und Niederlande.

Vervielfältigung vorbehalten.

Oscar Kramer in Wien.

WELTAUSSTELLUNG IN WIEN 1873.

Zicht op de landbouwzaal België en Nederland op de Wereldtentoonstelling Wenen, 1873. De wagen met het zeildoek staat uiterst rechts. Josef Löwy (Wien Museum Inv. Nr. 204850, CCO).

en 200 wielspaken. Door deze impuls kon Frans Vanthournout starten om voor eigen rekening te werken.

De Vanthournouts deden trouwens meer dan alleen het klassieke wagenmakersvak. Pieter Vanthournout werd in 1833 en 1836 gevraagd om te zorgen voor een houten wiel (eigenlijk een rad) voor de grote klok van de kerktoeren. Het maken van wielen en raderen was specialistenwerk. Ook Henri Vanthournout werd in verband met klokken vergoed: in 1865 zorgde hij voor hout voor de klokkentoren, in 1879 voor herstellingswerken, in 1887 voor het afhalen en optrekken van de middelste klok en in 1895 kreeg hij een voorschot voor het herstel van de gebarsten

grote klok.²⁸⁶ Henri Vanthournout werd daarnaast aangezocht voor het onderhoud van stadspompen en lantaarnpalen. Ook voor het maken van een vaandelstok, ladders en omheiningen kreeg hij een vergoeding.

Een telg uit het geslacht Vanthournout schopte het zelfs tot de wereldtentoonstelling van Wenen in 1873. Tijdens een internationale expositie pronkten de deelnemende landen met hun economische, sociale, culturele en technische ontwikkeling. Doel was onder meer om de internationale handel te bevorderen. Namens België organiseerde het ministerie van Binnenlandse Zaken een landbouwtentoonstelling.

²⁸⁶ Deman en Vandeginste, 'Torhout en de wagenmakerij', p. 21.

Onder de vele exposanten is een zekere “Vanthourout, charron à Thourout” (sic) terug te vinden.²⁸⁷ Vermoedelijk gaat het over Henri Vanthournout, geboren in 1827. Hij was aanwezig met twee houten eggen voor lichte grond en vooral met een wagen met zeildoek voor het vervoer van vloeibare meststoffen. In de laadbak werd een groot ondoordringbaar doek geplaatst, specifiek gemaakt om vloeibare mest op te vangen. De zijkanten van het voertuig waren met stro bekleed om schokken op te vangen. Als het doek en vergaarbak gevuld waren, verspreidde de boer een beetje stro over de vloeistof om het schudden te matigen. De randen van het doek werden naar het midden van de kar gebracht waar het werd vastgemaakt aan twee stevige balken die rusten op de voor- en achterkant van het voertuig.

De betekenis van de wagen met zeildoek voor het vervoer van mest van Vanthournout is moeilijk in te schatten. Was hij de enige die zoiets maakte? Of was het fenomeen al meer bekend in West-Vlaanderen? Misschien wilde de overheid een andere manier van bemesten in de verf zetten. In erfgoedcollecties vandaag is het zeildoek alleszins amper bewaard. Wellicht was het toch niet zo handig als men aanvankelijk dacht.

Het geslacht Fontier uit Izegem

De geschiedenis van de familie Fontier uit Izegem beweest dat bepaalde keuzes bepalend kunnen zijn voor het verdere leven. De carrièreswitch van Jacobus Thomas Fontier (1710-1779) was op zich opmerkelijk te noemen. Fontier was schoenmaker in Hulste toen hij verhuisde naar Izegem na zijn huwelijk.²⁸⁸ Het is niet bekend wanneer hij de wissel maakte naar wagenmaker of bij wie hij daarvoor in de leer ging. Hij woonde in een huis op de Korenmarkt dat vermeld stond in het landboek van De Bal (1746). De jobwissel van Fontier was opmerkelijk. Hij kon immers niet weten dat minder dan honderd jaar later Izegem het brandpunt van de schoennijverheid zou worden. Als hij bij zijn leest was gebleven, had zijn leven en dat van zijn nazaten er ongetwijfeld anders uitgezien.

Zijn zoon Jacobus Josephus Fontier was ook wagenmaker. Hij trouwde op 19 januari 1773 met Maria Joanne Neirinck, de dochter van Livinus, schepen van het (toenmalige) prinsdom Izegem.

De ouders van Fontier moesten de helft van het gereedschap en het hout uit het atelier (de zogenaamde wagenmakerswinkel) afstaan aan hun zoon.²⁸⁹ Ook alle bomen die vader Fontier had gekocht voor een som van 100 pond waren voor Jacobus Josephus bestemd. Van zijn schoonvader kreeg hij een bruidsschat van 1000 gulden.

Na het overlijden van Jacobus Thomas Fontier werden de eigendommen in 1780 verkocht. De wagenmakerij werd, samen met het huis ten oosten en een huis ten noorden ervan, verkocht aan zoon Jacobus Josephus voor 327 ponden 2 schellingen 8 groten. De erfenis omvatte naast enkele andere huizen ook het gereedschap van de zogenaamde wagenmakerswinkel en bomen op het erf van Cipriaen Larmeseau.²⁹⁰ Wagenmakers Guillaume Lemaitre (Ingelmunster) en Francis Dewitte (Meulebeke) schatten de waarde hiervan op 1656 ponden 19 schellingen. Jacobus Josephus overleed op 14 maart 1832. De erfenisaangifte werd op 18 september datzelfde jaar geregistreerd. Opvallend genoeg bezat hij bij zijn overlijden geen onroerend goed meer.

Fontier en Neirinck hadden minstens vijf kinderen waarvan er twee in de wagenmakerijsector bleven. Jacobus Josephus jr. (1773-1847) bleef ongehuwd en ging wellicht als wagenmakersgast aan de slag. Amandus (1781-1858) vestigde zich wel als opvolger van zijn vader in Izegem. Hij bleef lang vrijgezel want hij trouwde pas in 1829 met de 25 jaar jongere Francisca Van Slambrouck (1806-1889). Haar vader was trouwens even oud als haar kersverse echtgenoot. Daarna ging het snel: op 17 jaar tijd werden er negen kinderen geboren. Kinderen kosten geld en dat bleek ook voor Amandus Fontier het geval.²⁹¹ In 1846 verkocht hij een stuk grond aan baron Ludovicus Gillès de Pélichy voor 1400 frank. Later dat jaar hing hem ook een schuldvordering boven het hoofd door een koopman uit Kortrijk. De financiële problemen bleven aanhouden want op 19 februari 1847 bood Fontier al zijn resterende eigendommen te koop aan. De tijdsgeest was bovendien ook niet bepaald gunstig.

De aangeboden gronden en huizen werden gekocht door burgemeester Lefebvre in opdracht van de Stad Izegem voor 5650 frank. Het was een van de vele onteigeningen voor de aanleg van de

287 Deman en Vandeginste, ‘Torhout en de wagenmakerij’, p. 17.

288 Blomme B., ‘De Izegemse wagenmakers 17de – 20ste eeuw’, in: *Ten Mandere*, 63 (2023), nr. 186, p. 13.

289 Blomme, ‘De Izegemse wagenmakers’, p. 15.

290 Blomme, ‘De Izegemse wagenmakers’, p. 14.

291 Blomme, ‘De Izegemse wagenmakers’, p. 15-16.

spoorlijn Brugge-Kortrijk. De Korenmarkt kreeg een uitbreiding richting de *statieplaats*. Fontier kocht een veel bescheidener woning in de Hondstraat voor 1000 frank.²⁹² Amper twee jaar later, in 1849, verkocht hij de woning opnieuw. Hij had er ondertussen een wagenmakerij aan toegevoegd. Fontier mocht er blijven wonen tot november 1851. Het jaar voordien – op 69-jarige leeftijd – was Amandus gestopt met zijn beroep. De inboedelinventaris vermeldde onder meer een kerfzaag, een bijl, een hamer, 80 spaken, drie kruiwagenwielen... Amandus Fontier was de laatste Fontier die het ambacht van wagenmaker in Izegem uitoefende.

Wagenmakerij Henneman in Maldegem

In de landelijke regio van het Meetjesland, net over de grens met West-Vlaanderen, waren veel wagenmakers actief. Net na de Eerste Wereldoorlog richtte wagenmaker Camiel Henneman de wagenmakersbond van het Meetjesland op. Bijzonder aan Henneman is dat al zijn werktuigen bewaard bleven en opgesteld staan in landbouwmuseum Smoufelbeekhoeve in Donk/Maldegem.²⁹³

Aan het begin van de negentiende eeuw waren er zes wagenmakerijen in Maldegem. Afspanning De Ploeg

292 Blomme, 'De Izegemse wagenmakers', p. 17.

293 Smoufelbeekhoeve, www.smoufelbeekhoeve.be, geraadpleegd op 7 juli 2022.

in de Westeindestraat omvatte naast een herberg, waar paarden en koetsen van reizigers konden worden gestald, en een handel in verven, ook een bloeiende wagenmakerij.²⁹⁴ Bernardus Baert en zijn echtgenote Rosalie Blomme baatten het bedrijf uit. Hun enige dochter, Sabina (1866-1953) huwde in 1891 met Camiel Henneman (1866-1934). Het echtpaar Henneman-Baert bleef wonen in het ouderlijke huis van de bruid en legde zich vooral toe op de handel van verf en vernis. Na het overlijden van zijn schoonvader zette Camiel ook de wagenmakerij verder.

Camiel en Sabina kregen twee kinderen: Richard (1892) en Marie (1898). In 1914 verhuisde het gezin naar een nieuwe locatie in dezelfde straat. Achter het woonhuis bouwde Camiel een houten wagenmakersatelier. Het was opvallend dat het woonhuis geen voordeur had; een poort verleende doorgang voor in- en uitrijdende karren. Door een oogletsel van Camiel moest Richard vroegtijdig zijn vader opvolgen en de wagenmakerij verder zetten. In 1929 trouwde Richard met Germana De Deyne en samen kregen ze vijf kinderen. Vanaf de jaren 1940 bleven de bestellingen uit en kwam er een einde aan de bloeiperiode van wagenmakerij Henneman.

Camiel en Richard Henneman waren begaan met het wagenmakersvak. Op 12 januari 1919 werd

294 De Ceuninck P., 'Het agrarisch museum in Donk. Historiek van de wagenmakerij Henneman', in: *Heemkundige Kring Het Ambacht Maldegem. Jaarboek*, 10 (2003), p. 185-223.

Een bak voor camion, p. l. m.	250 - 300	Pomp keeren, zonder levering	80.00	<div style="border: 1px dashed black; padding: 10px;"> <p style="text-align: center;">CENTRALE WAGENMAKERSBOND VAN 'T MEETJESLAND</p> <p>LID _____</p> <p style="text-align: center;">SECRETARIS : WILLEM DEPRAET</p> <p style="text-align: center;">MARKT, 2, EECLOO.</p> <p style="text-align: center;">IN WERKING</p> <p style="text-align: center;">O-P 1 MAART 1929.</p> </div>
Een ondermolen	200 - 275	Nieuw slot	16.00	
Een bovenmolen	130 - 170	Pompstok compleet	40.00	
Een limoënière.	90 - 120	Kraan	12.00	
Een ressortkarrebak, p. l. m.	175 - 225	Booren per voet, zonder levering . . .	12.00	
Een paar gezaagde brancards	75 - 100	Aalpompe of waterpompe, volledig p. m.	120.00	
Bak voor hondekar, p. l. m.	120.—	id. slot.	22.00	
Bak voor stootkar, p. l. m.	120.—	id. emmer	30.00	
Dijssel en kruk voor stootkar	55.—			
Een paar hondekarrebrancards	25 - 35			
Kisten.				
Vierbalksche egge voor 1 paard	210.—	Voor den armen	150.00	
id. id. 2 paarden	230.—	Mis 7 uur	175.00	
Een vijfbalksche eegde	240.—	Mis 8 uur	200.00	
Een poldereegde, olmen hout.	340.—	Dienst 8 1/2 uur	225.00	
Eegdetand	3.50	Dienst 9 uur	250.00	
Zaai-eegdetand.	2.50	Eikenhouten kist	500.00	
Een aansching	10 - 12 - 14	Voor meubel en timmerwerk wende men zich tot dusdanige bonden.		
Een zwinge	18 - 20 - 22			
Een derde-amas	25 - 30 - 35	DEZE PRIJZEN GELDEN ALLEEN VOOR GOED EN VERZORGD WERK.		
Een bijldeel	14 - 18			
Ladders, per sport	5.50			
Een ploegbalk }	140 - 175			
Een staart }				
<i>Verzuimt nimmer de Bondsvergadering. Het is in uw eigen belang en voor uw welzijn.</i>				

De prijslijsten van de wagenmakersbonden geven een inzicht in de productie van de wagenmaker. Centrale wagenmakersbond van 't Meetjesland, 1929. Collectie Jaak Vannevel, Smoufelbeekhoeve.

immers op initiatief van Camiel Henneman de Wagenmakersbond van Maldegem en omliggende gesticht.²⁹⁵ Door het succes van de bond en na fusie met de wagenmakersbond van Eeklo ontstond al in 1920 de Centrale Wagenmakersbond van 't Meetjesland met Henneman als voorzitter. De voornaamste activiteit van de bond bestond er in om de prijslijsten van de wagenmakersproducten regelmatig aan te passen en het reglement correct te doen naleven. De leden streften tegen onderlinge concurrentie, het dreigende grondstoffentekort en de steeds lagere inkomsten. Daarnaast probeerden ze de vakkennis van de stiel te bevorderen. De meeste van dergelijke wagenmakersbonden werden tijdens en na de Eerste Wereldoorlog opgericht.²⁹⁶ Uit het schaars bewaarde bronnenmateriaal van de wagenmakersbonden kan echter niet afgeleid worden dat ze vernieuwing en reconversie hevig promootten. In 1948 staakte de Wagenmakersbond van 't Meetjesland haar werkzaamheden wegens een gebrek aan leden. Na het overlijden van Richard Henneman in 1968 bleef de wagenmakerij jarenlang onaangeroerd. Vandaag prijkt ze vol glorie in de Smoufelbeekhoeve.

295 Schepens L., 'Over wagens, karren en wagenmakers', in: *Appeltjes van het Meetjesland*, 13 (1962), p. 238-241.

296 Theuwissen, *Het landbouwvoertuig*, p. 258. De oprichting van dergelijke wagenmakersbonden sloot aan bij een algemene tendens: het ontstaan van de eerste vakbewegingen in België.

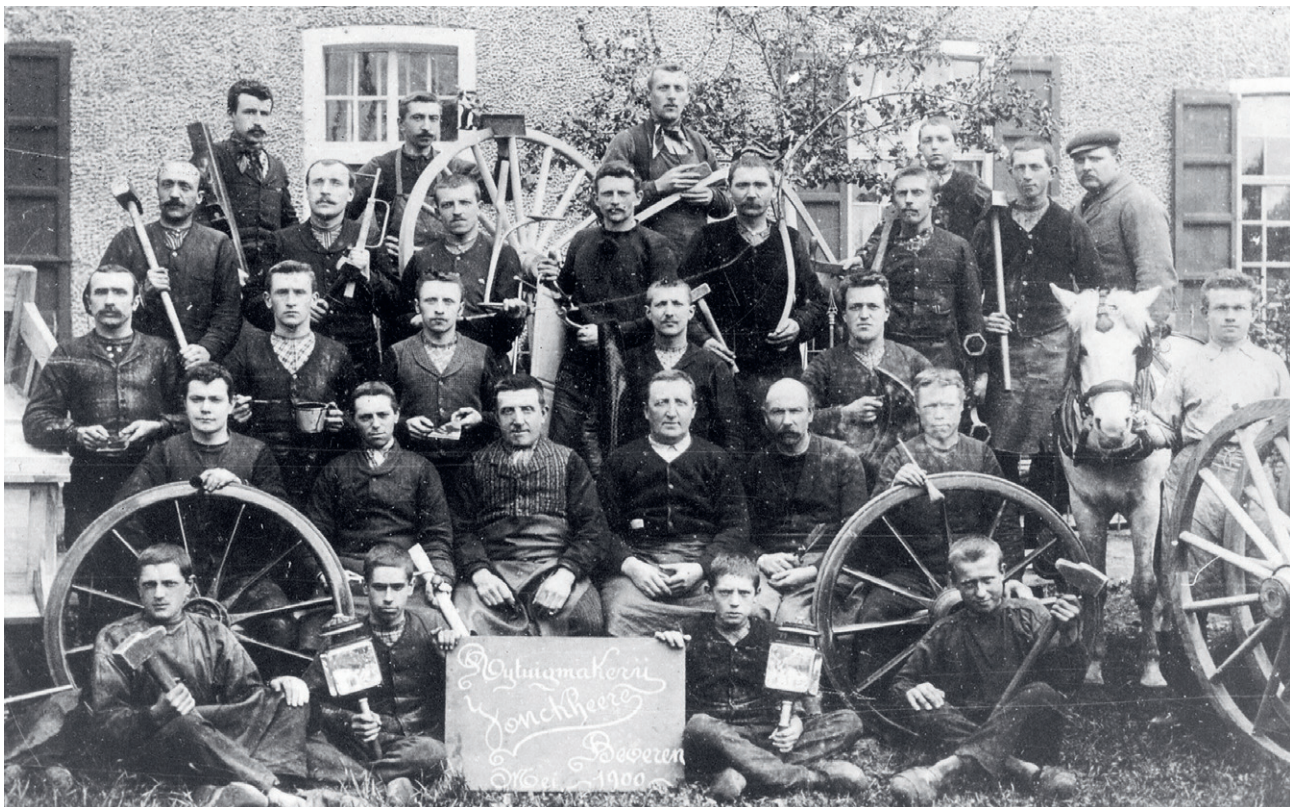
8.4 Families en reconversie

Sommige wagenmakers verlegden hun focus vanaf de tweede helft van de jaren 1930 naar de bouw van vrachtauto's, laadbakken en cabines.²⁹⁷ De houten onderdelen werden in toenemende mate vervangen door metalen exemplaren. De groei van het vrachtverkeer veroorzaakte een stijgende vraag naar kleine vrachtauto's. Plattelandswagenmakers kwamen voor een dilemma te staan: volledig omschakelen naar carrosseriebouw of overstappen op timmerwerk. Sommigen gaven er volledig de brui aan. Heel wat wagenmakers zagen de grondige veranderingen in hun stiel aankomen en beslisten om zich te heroriënteren. Gezien hun grote kennis van hout gingen ze vaak aan de slag bij een schrijnwerker. Ook de groeiende industrie lokte veel wagenmakers.

De firma Jonckheere uit Beveren-Roeselare is een voorbeeld van een bedrijf dat reeds na de Eerste Wereldoorlog een nieuwe koers insloeg. In 1881 richtte Henri Jonckheere (1851-1910) in Beveren een werkplaats op voor het vervaardigen van wagens en koetsen.²⁹⁸ De focus verschoof snel naar rijtuigen.

297 De Ruyver M., 'Wagenmaker, een uitgestorven beroep', in: *Heemkundige kring Overmere*, 16 (1998), nr. 1, 20. Renaud, *Wagens & karren*, 67.

298 Stadsarchief Roeselare (SAR), *Busje komt zo. Jonckheere, van koetsenbouwer langs auto tot busconstructeur*. Onuitgegeven scriptie, Roeselare, s.d.

Wagen- en rijtuigmakerij Jonckheere in Beveren-Roeselare, 1900. Het bedrijf heroriënteerde zich naar de productie van autobussen. Stadsarchief Roeselare, 21712.

Na de Eerste Wereldoorlog startte Jonckheere met carrosseriebouw van auto's en de eerste autobussen. De carrosserie was in hout waarop metalen platen werden gemonteerd. Onder druk van buitenlandse concurrentie besliste Joseph Jonckheere (1898-1964) om volledig over te schakelen naar carrosserieën voor autobussen. In dit nichesegment werd het bedrijf marktleider in België. In de jaren 1950 werd volledig gewicht naar metaalconstructie om aan de snelle evolutie in de autobussektor te voldoen. Henri Jonckheere (1926-2005) bouwde de zaak verder uit. In de jaren 1990 werd het bedrijf verkocht aan een Nederlandse autobussenproducent. Onder de naam VDL Bus Roeselare worden op de site in Beveren-Roeselare nog steeds hoogwaardige bussen en autocars gemaakt.

Vandecasteele Houtimport uit Aalbeke bleef actief in de houtverwerkende nijverheid. Louis Vandecasteele richtte in 1883 een wagenmakerij en een houtatelier op.²⁹⁹ Aalbeke is gunstig gelegen langs een drukke verkeersader tussen Kortrijk en Moeskroen. In 1919 volgde Désiré Vandecasteele zijn vader Louis op en voegde een zagerij aan het bedrijf toe. Hij startte eveneens met een handel in hout. De volgende generaties trokken steeds meer de kaart van de houthandel. Ondertussen ligt de focus op internationale uitbreiding.

Het metaalverwerkend bedrijf Slabinck uit Sint-Michiels-Brugge heeft tevens zijn wortels in de wagenmakerijsector. Ferdinand Franciscus Slabinck was begin negentiende eeuw actief als houtbewerker. Hij was molenbouwer van opleiding, maar in rustige periodes vervaardigde hij op bestelling boerenwagens en driewielkarren voor de lokale landbouwers. Zijn zoon Joannes en kleinzoon Henri zetten naderhand het bedrijf verder. Henri Slabinck had op zijn beurt zes zonen die allemaal betrokken waren in de wagenmakerij. Na de Eerste Wereldoorlog kreeg het bedrijf een boost. In 1919 werd de Mechanische Wagenmakerij en Smederij Henri Slabinck en Zoons gesticht. Reeds in 1925 werd de focus verlegd naar auto's en carrosseriebouw: Carrosserie Slabinck Gebroeders was een feit. In 1989 nam de vijfde generatie Slabinck de leiding over en werd het roer opnieuw omgegooid. Sindsdien specialiseerde Slabinck nv zich in de toelevering van plaatmateriaal en producten voor metaal- en plaatbewerkingsbedrijven.

Bovenstaande cases maken duidelijk dat de roots van de wagenmakerijen in West-Vlaanderen nog aanwezig zijn, hoewel steeds minder zichtbaar. Ondanks het feit dat de band met hun verleden vager wordt, wortelen ze in dezelfde ontwikkelingscontext. In dat opzicht zijn de wagenmakers te vergelijken met de vlasondernemers uit Zuid-West-Vlaanderen. Na de Korea-oorlog (1950-1953) daalde de vraag naar vlas spectaculair o.a. door concurrentie uit lageloonlanden en de opkomst van synthetisch garen. De vlassers investeerden in afgeleide producten van de vlasnijverheid en er ontstond een nieuwe industriële dynamiek: de spaanplatennijverheid, de veevoederindustrie en de tapijtindustrie scheerden hoge toppen.

De economische conjunctuur dwong de zelfstandige wagenmakers om de omschakeling te maken van een agrarische naar een industriële economie. Sommigen maakten de reconversie reeds bij het begin van de twintigste eeuw, anderen wachtten tot de omwenteling van de jaren 1940 om zich te heroriënteren. Dat er uit sommige wagenmakersbedrijven nieuwe succesvolle firma's ontstonden, was te danken aan de familiale structuur (bij aanvang), eeuwenlange knowhow en de focus op kwaliteit. Wagenmakers die onvoldoende vakkennis hadden om een goed wiel te maken, werden uit de markt gezet. Zo ook voor de omgeschakelde bedrijven: een uitstekende productkwaliteit was nodig om klanten te verwerven en te behouden.

Het toenemend gebruik van rubberen luchtbanden, de toepassing van de metalen carrosserie en naderhand de verspreiding van de verbrandingsmotor zorgden voor de definitieve teloorgang van de traditionele wagenmakerij vanaf de jaren 1940. "*Vroeger maakte men de vitale delen uit hout en voegde men het ijzer eraan toe; nu zal het omgekeerde gebeuren...*", dacht allicht menig wagenmaker. Veel wagenmakers zagen de veranderingen in hun beroep aankomen en beslisten om zich om te scholen of zich te heroriënteren. Sommigen evolueerden tot fietsenmaker of startten met een winkel. Een aantal maakte de switch mee en schoolde zich om tot carrosseriebouwer of garagist. Anderen bleven in de houtsector en gingen aan de slag bij een schrijnwerker of richtten zelf een atelier op. Wagenmakers kwamen ook terecht in houthandels, de meubelsector en de uitvaartzorg. Enkel wie voldoende flexibel was, had de kans om te overleven. Reconversie zorgde voor continuïteit en verandering.

²⁹⁹ Informatie via mail van Bernard Pauwels, 27 mei 2020.

9 Bibliografie

Dit jaarboek bevat fragmenten en/of integrale overnames uit de volgende publicaties:

1. Demasure B., *Boer. Het noeste leven in West-Vlaanderen*, Veurne, 2017.
 2. Demasure B., *Over werk en mensen. Een sociaaleconomische streekgeschiedenis van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen* (Erfgoedgidsen Provincie West-Vlaanderen, 4), Brugge, 2012.
 3. Demasure B., *Diepvriesgroenten uit Midden-West-Vlaanderen, een succesverhaal*, 2012 (<https://cagnet.be/page/diepvriesgroenten>).
 4. Demasure B., *De Oudlandpolder. Een bijzonder boerenverhaal*, Brugge, 2017.
 5. Demasure B., *Bosbouw in Vlaanderen*, 2023 (<https://cagnet.be/page/bosbouw>). Demasure B., *Vooronderzoek. Evolutie van de landbouw in het Landschapspark Bulskampveld, van ca. 1000 tot vandaag*, Leuven (Centrum Agrarische Geschiedenis), 2013.
 6. Demasure B., 'Een uniek stukje herderserfgoed in de Zwinstreek: de kavane', in: *Rond de Poldertorens*, (62) 2020, nr. 2, p. 48-67.
 7. Demasure B., 'De gyproc van 1919. Het ambacht van het lattenklieven nieuw leven ingeblazen', in: *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 119 (2019), nr. 2, p. 129-149 en 119 (2019), nr. 3, p. 289-310.
 8. Demasure B., 'Het loopt op wieltjes. Familiale opvolging bij de wagenmaker in Vlaanderen (1850-1970)', in: *Vlaamse Stam. Tijdschrift voor Familiegeschiedenis*, 58 (2022), nr. 4, p. 370-380.
- Bockstaele L., Loncke A. en Brutsaert A., *50 jaar Land- en Tuinbouwbeleid Provincie West-Vlaanderen*, Brugge, 1976.
- Calus A., Demeulemeester M. en Meulemeester R. (red.), *1956-2006: Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum voor Land- en Tuinbouw. Jubileumboek*, Rumbeke, 2006.
- Cornilly J., De Caigny S. en Vandermarliere K. (red.), *Bouwen aan wederopbouw 1914-2050. Architectuur in de Westhoek*, Ieper, 2009.
- Demasure B., *Boter bij de vis. Landbouw en voeding tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 2014.
- De Moor M., 'Loonarbeid tijdens de overgang van traditionele naar moderne landbouw. Een sociaal-economische studie van de landarbeiders in Oost- en West-Vlaanderen tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 31 (2001), nr. 1-2, p. 27-74.
- Devogelaere J., *De slechte jaren 1840-1850 in het arrondissement Roeselare-Tielt*, Roeselare, 1982.
- Dewaele B., *Vlasparlee. De wonderjaren van een vlasgeneratie (1920-1960)*, Brugge, 2013.
- 'Dossier Landbouw in West-Vlaanderen', in: *West-Vlaanderen Werkt*, 22 (1980), p. 149-181 en p. 201-233.
- Land- en tuinbouw in West-Vlaanderen. Een structuur-analyse* (WES, 28), Brugge, 1982.
- Linters A., *De Vlasvallei* (Industrieel erfgoed in de Leievallei in West-Vlaanderen en Département Nord-Pas-de-Calais), Kortrijk, 1993.
- Pattou M. en Vandromme D., *Van hofbouwkundige tot groenmanager. Sierteelt en groenvoorziening in West-Vlaanderen*, Kortrijk, 2009.
- Pollentier M., *Boer in Beeld+. West-Vlaamse landbouw in een maatschappelijk perspectief*, Rumbeke, 2013.
- Segers Y. en Van Molle L. red., *Leven van het land: boeren in België, 1750-2000*, Leuven, 2004.

Tambuyzer C., *De landbouwstreken van de provincie West-Vlaanderen* (LEI-schriften, 123/RR-104), Brussel, 1970.

Termote T., *Economische betekenis van het agrocomplex in West-Vlaanderen* (WES. Facetten van West-Vlaanderen, 57), Brugge, 2009.

Toelen T., *De graanfluisteraars. Boeren, bakkers en brouwers in de Westhoek*, Brugge, 2006.

Vanhaverbeke W. en Larosse J., *Flanders Vegetable Valley. De Vlaamse diepvriesgroentesector als voorbeeld van een clusteranalyse* (IWT-Studies, 52), Brussel, 2005.

Van Molle L., *Ieder voor Allen. De Belgische Boerenbond 1890-1990*, Leuven, 1990.

Vermeire M., *Geschiedkundige schets van West-Vlaanderens landbouw en van den eigenaars- en landbouwersbond: 1885-1935. Jubelboek van den eigenaars- en landbouwersbond van Brugge*, Brugge, 1935.

Zedelgem: de eerste 100 jaar. Van Leon Claeys tot 2006, [Zedelgem], 2006.

Zwaenepoel M. en Vanhove N., *De landbouw in West-Vlaanderen. Een economische en sociografische analyse* (WES), Brugge, 1965.

Zwaenepoel A. en Vandamme D., *Herders, schapen en natuurbeheer in de Zwinstreek*, Brugge, 2016.

10 Overzicht gepubliceerde jaarboeken

1998

Jules Lagae, een biografie, John Goddeeris
152 blz. *Druk Vanoverbeke, Vichte*

1999

Een Gids op zoek naar Gezelle, Dirk Van Tieghem,
John Goddeeris, Martha Toyé
219 blz. *Druk Vanoverbeke, Vichte*

2000

Rijke houtsculptuur in West-Vlaamse kerken 1600-
1750, Frans Vromman
134 blz. *Druk Vanoverbeke, Vichte*

2001

De Neogotiek in West-Vlaanderen. Een herkerstening
in steen, John Goddeeris
176 blz. *Druk Vanoverbeke, Vichte*

2002

De Neogotiek in West-Vlaanderen. Religie en
architectuur, John Goddeeris, Willy Detaillieur
143 blz. *Druk ALLY Graph-X, Roeselare*

2003

40 jaar West-Vlaamse Gidsenkring”, fotoboek
128 blz. *Druk Devriendt, Koekelare*

2004

Over Vrouwen, Jean Luc Meulemeester
100 blz. *Druk Moeyaert, Zedelgem*

2005

Maritieme Monumenten aan onze kust, Marc Loy
111 blz. *Druk Moeyaert, Zedelgem*

2006

Kroniek van een aangekondigde Scheiding, Deel I,
John Goddeeris
127 blz. *Druk Moeyaert, Zedelgem*

2007

Kroniek van een aangekondigde Scheiding, Deel II,
John Goddeeris
152 blz. *Druk Moeyaert, Zedelgem*

2008

West-Vlaanderen na Den Grooten Oorlog,
verschillende auteurs
128 blz. *Druk De Windroos, Beernem*

2009

Beeldig West-Vlaanderen, Deel I,
beelden sinds expo 1958, verschillende auteurs
128 blz. *Druk De Windroos, Beernem*

2010

Beeldig West-Vlaanderen, Deel II,
beelden sinds expo 1958, verschillende auteurs
128 blz. *Druk De Windroos, Beernem*

2011

De Romeinen in West-Vlaanderen, Jean Luc
Meulemeester
144 blz. *Druk De Windroos, Beernem*

2012

De drie van Pickery, drie generaties Brugse
beeldhouwers, hun tijd en hun nalatenschap...”,
Bob Warnier
128 blz. *Druk De Windroos, Beernem*

2013

De Vrede van Utrecht 1713. De vorming van West-
Vlaanderen, verschillende auteurs
128 blz. *Druk De Windroos, Beernem*

2014

Merkwaardige figuren in West-Vlaanderen.
Opmerkelijke mensen na de Grote Oorlog,
verschillende auteurs
152 blz. *Druk De Windroos, Beernem*

2015

Beschuldigde, sta op. De ontstaansgeschiedenis van
de Eerste Wereldoorlog, John Goddeeris
160 blz. *Druk Captains of Printing, Ruddervoorde*

2016

Waterlopen in West-Vlaanderen, Johan Termote
i.s.m. Jacques Bauwens
122 blz. *Druk Pattyn, Veurne*

2017

West-Vlaams schuimend erfgoed, Belinda Eelbode
i.s.m. Annemie Verlinde, Chris Vandewalle en
Laurienne Claeys
160 blz. Druk Express, Bissegem

2018

Uit de Hoogte. Hoogtepunten, torens en panorama's
in het West-Vlaamse landschap, verschillende
auteurs
128 blz. Druk Express, 8501 Bissegem

2019

Louis De Potter. Brugge 1786-1859 - Deel I, John
Goddeeris
108 blz. Druk Express, Bissegem

2020

Louis De Potter. Brugge 1786-1859 - Deel II, John
Goddeeris
140 blz. Druk Express, Bissegem

2021

Roderburg in West-Vlaanderen, André Lebbe
144 blz. Druk S-Print; Sint-Andries

2022

Van malen en stampen tot zwingelen. West-Vlaams
open molenerfgoed in 2022, Lieven Denewet
144 blz. Druk Verduyn, Rumbek

2023

West-Vlaanderen op de rails, Frans Waeyaert
116 blz. Druk Verduyn, Rumbek

Boer en vakmanschap Landbouw en ambachten in West-Vlaanderen (1750-2025)

Colofon

Auteur: Brecht Demasure

Correctoren: Fernand Rambour en André Gysel

Vormgeving en druk:

Drukkerij Verduyn,

Blinde-Rodenbachstraat 62A, 8800 Roeselare

Dit is een uitgave van de Provinciale Koepel van de
Koninklijke West-Vlaamse Gidsenkring FV,
p/a Brugseweg 350, 8900 Ieper
www.koninklijkewestvlaamsegidsenkring.be

Provinciale voorzitter:

Verstraete Dirk, Walakker 21, 8200 Sint-Michiels

De voorzitters van de afdelingen:

- Gidsenkring Brugge vzw – Michel Goeman,
Edward de Jansstraat 38, 8200 Sint-Andries
www.hellobruges.com en
www.facebook.com/KoninklijkeGidsenkringBrugge
- Ieper-Poperinge – Danny Jonckheere,
Oudstrijderslaan 24, 8920 Langemark
www.gidsenkringieper.be en
www.facebook.com/gidsenkringieper
- Kortrijk – Bart Wallays,
Menenstraat 217, 8560 Wevelgem
www.gidsenkringkortrijk.be en
www.facebook.com/GidsenkringKortrijk
- Oostende-Lange Nelle - Marc Loy,
Albert I-Promenade 3 app 0703, 8400 Oostende
www.gidsenkringoostende.be en
www.facebook.com/gidsenkringlangenelle
- Mandeldal – Bart Blomme,
Europalaan 13, 8770 Ingelmunster
www.gidsenkringroeselare.be en
www.facebook.com/GidsenkringRoeselare
- Tielt – Geert Storme,
Veldstraat 3, 8740 Pittem
tieltsegidsenkring@gmail.com en
celine.dhulst@tielt.be
(beleidscoördinator Vrije Tijd/Toerisme)
- Waregem – Patrick Meuris,
Koekoekstraat 49, 8793 Sint- Eloois-Vijve
www.facebook.com/waregemsegidsenkring
- Westhoek – Johan Termote,
Veurnekeiweg 9, 8670 Koksijde

Verantwoordelijke uitgever:

Koninklijke West-Vlaamse Gidsenkring FV

west-vlaanderen
de gedreven provincie

De auteur blijft verantwoordelijk voor de inhoud en foto's van zijn bijdrage.

© Copyright 2024

Deze uitgave mag enkel mits bronvermelding verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden.